

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1943

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1943

27 M A 11 1907

R. J. J. J.

Redaktionsudvalget:

Lærer *Rasmus Mortensen*, Lindeballe, Gadbjerg (Formand).
Overbibliotekar *Aage Bredsted*, Vejle, Overbibliotekar *E. Ebstrup*, Kolding.

KONRAD JØRGENSENS
BOGTRYKKERI-KOLDING

INDHOLD

1 9 4 3

	Side
Skamlingsbanken som nationalt Samlingssted gennem 100 Aar. Af <i>Harald Schrøder</i>	1
Guldsmede i Vejle indtil 1890. Af <i>Jørgen Swane</i>	23
Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser i Vejle Amt. Af <i>Steen B. Bøcher</i>	41
Runestenene i Jelling. Af <i>Fr. Orluf</i>	99
Restaurerede Oldtidsgrave i Vejstrup Sogn. Af <i>N. Jacobsen</i>	127
Regnskab	129
Om nordisk Arkitekturopfattelse i Vikingetiden. Af Arki- tekt <i>Ejnar Dyggve</i>	131
Mourits Mouritsen Højer (Jellings Pris). Af <i>Anders Bæksted</i>	145
Forskellige Optegnelser om Hjarnø. Af <i>Arnold Hansen</i> ..	167
Nebbe Slot — Hartvig Limbek. Af <i>Anthon Fuglsang</i>	194
Litteratur om Vejle Amt. Af <i>Aage Bredsted</i>	204
Harald Andersen, Kolding. Af <i>Niels Jacobsen</i>	211
Aarsberetning for 1943	212

SKAMLINGSBANKEN SOM NATIONALT SAMLINGSSTED GENNEM 100 AAR

AF HARALD SCHRØDER

I Aarene efter 1830 var Spændingen mellem Dansk og Tysk øget betydeligt i saavel Sydslesvig som i Nordslesvig. En Del af Befolkningen støttede Uwe Lornsens Krav om Slesvig og Holsten som selvstændig Stat med kun Konge og Fjende fælles med Danmark. Samtidig følte store Dele af Befolkningen, især da i Nordslesvig, sig stærkere og stærkere som bevidste Danske i et og alt. Kong Frederik den Sjette havde under Paavirkning af det Frihedsrøre, Julirevolutionen i 1830 havde vakt, i 1831 besluttet sig til at indføre fire raadgivende Stænderforsamlinger i Riget. Den ene af disse fik sit Sæde i Byen Slesvig og blev ret hurtigt det Forum, hvorfra den vaagnende Kamp for Danskheden skulde faa sit Udfaldssted. Egentlig var den Bevægelse, som var begyndt at ytre sig hos Nordslesvigs Bønder, ikke rettet mod selve Tyskheden, men var nok saa meget en Bevægelse mod Embedsmændenes mere og mere fremtrædende Formynderskab overfor Befolkningen. Men da Bønderne var danske, og Embedsmændene enten var tyske eller tysktalende, saa fik Modsætningsforholdet lidt efter lidt en national Karakter. Allerede i den første Stænderforsamling i

1834 havde Nis Lorenzen — opildnet dertil af Professor Chr. Flor i Kiel — stillet Forslag om dansk Øvrighedssprog, og i de følgende Aar blev Kravet om Modersmaalet og dansk Kulturliv stærkere og stærkere. Da »Kongevejen« syntes spærret, valgte Flor, som han udtrykte sig, »Folkevejen«; i Haderslev oprettedes Bladet »Dannevirke«, og i liberale Kredse i København blev der slaaet til Lyd for Danskheden i Sønderjylland, især af Orla Lehmann. Da saa Christian den Ottende kom paa Tronen, var Stemningen saa vel oparbejdet, at Kongen fandt det rettest at udstede Sprogreskriptet af 14. Maj 1840, hvorved der »i Henhold til de slesvigske Stænders eget Ønske« blev indført dansk Rets- og Øvrighedssprog i Nordslesvig overalt, hvor det i Forvejen var Kirke- og Skolesprog. Dette Reskript satte nyt Liv i den slesvig-holstenske Bevægelse, og i Stændersalen tilspidsedes Situationen mere og mere. Da der saa den 11. November 1842 i Stænderforsamlingen blev vedtaget et Forslag om at slette Mærket »Dansk Ejendom« paa slesvigske Skibe og erstatte det med »Slesvig-holstensk Ejendom«, motiveret af Forslagsstilleren med Ordene: »Bort med det Trældoms-mærke!« — saa var det, at Peter Hiort Lorenzen, efter Aftale med Chr. Flor, tog Ordet *paa Dansk* for at erklære, at han fremtidig vilde benytte sig af dette Sprog. Der blev stor Tumult. Den tyske Sekretær refererede Hiort Lorenzens Tale saaledes i Protokollen: »Den Deputerede Hiort Lorenzen talte Dansk« og derefter: »Han vedblev at tale Dansk.« Spektaklerne fortsattes i to følgende Dage, indtil Præsidenten fastslog, at Hiort Lorenzen vilde blive udelukket fra Forsamlingen, dersom han vedblev at tale Dansk. Hiort Lorenzen indankede saa Sagen til Kongens Afgørelse — og den tog sin Tid. Men Hiort Lorenzen fik Tillidsadresse fra Kø-

benhavn, hvor han blev stærkt hyldet under et Besøg i December, ligesom det strømmede ind med Sympatitilkendegivelser fra hele Landet.

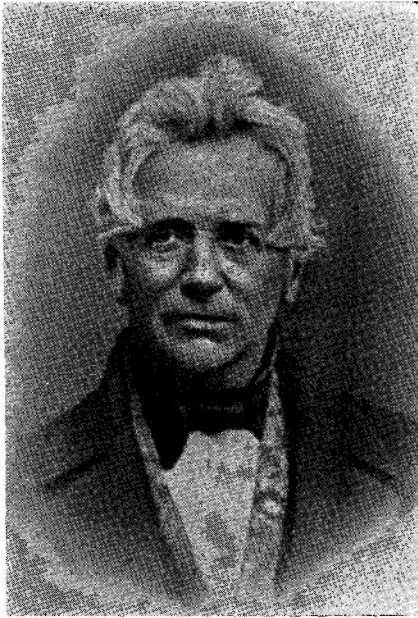
Dette er i korte Træk Forhistorien til Skamlingsbankens Tilværelse som national Samlingsplads. Dog var endnu et Forhold medvirkende: Nogle Aar forinden Oprinet i Stændersalen i Slesvig havde St. St. Blicher startet Folkefesterne paa Himmelbjerget med Held; der var kommen Skred i en aandelig Frihedsbevægelse i Folket. Og det havde vist sig, at det stod klar til at møde, blot der blev kaldt.

*

Den 21. Februar 1843 var nordslesvigske Bønder stævnedes til Møde i Sommersted Kro for at hylde Hiort Lorenzen og de to andre Stænderdeputerede Nis Lorenzen og H. Posselt, der havde fulgt hans Eksempel og talt Dansk i Stændersalen. Hovedtalen blev holdt af den unge Bonde Laurids Skau, hvis Evne til at opildne, Flor havde opdaget, og Mødet sluttede med, at man vedtog at samles til en lignende Sammenkomst, inden tre Aar var gaaet. Da rejste Møller Hans Iver Staal fra Taarning sig og raabte ud over Forsamlingen: »Vi samles inden tre Maaneder!« Af hans videre Udtalelser til den glædeligt overraskede Forsamling fremgik det, at han sammen med en Række andre nationalt vakte Mænd paa Christiansfeldeggen havde erhvervet 7 Tdr. Land af Skamlingsbanken — det højeste Punkt i Hertugdømmet Slesvig — for her hvert Aar den 14. Maj at højtideligholde Sprogreskriptets Udstedelse.

Den Begejstring, der spontant udløste sig i Forsamlingen ved den gæve Taarning-Møllers Meddelelse, har holdt sig. Der kunde simpelthen ikke findes nogen mere velegnet Plads til Formaalet, ingen skønnere,

Hans Iver Staal.

ingen med dybere Rod i Fortiden. Skamlingsbanken er blevet dannet under Istiden, og fra Oldtiden til vore Dage har disse Banker, hvorfra Øjet spænder over saa store Vidder som maaske intet andet Sted i Danmark, virket dragende paa skiftende Slægter. Det ene Urnefund efter det andet fortæller om Stedet som Gravplads i Tiden omkring Kristi

Fødsel. Og staar man paa Bankens Top en Sommerdag, mødes Blikket af den smukkeste Virkeliggørelse af Lembckes »Du skønne Land med Dal og Bakker fagre«. Mod Vest kan man i klart Vejr skimte Ribe Domkirke, mod Nord Kattegat og Samsø, mod Øst store Dele af Fyn og endelig mod Syd saa godt som hele Nordslesvig. Himmel og Hav, Bælt og Bugt, lyse, frodige Marker og dybtgrønne Skove. I Sandhed: dette er Danmark!

Købesummen for Bankens Top var 440 Daler Kurant (1408 Kr.) tegnet i Aktier paa 5 Daler Kurant (16 Kr.). Paa faa Uger var der tegnet ca. 100 Aktier. Skønt Pengeforholdene jo har ændret sig ikke saa lidt i de forløbne 100 Aar, saa er Prisen for en Aktie i Skamlingsbankeselskabet den Dag i Dag kun de samme

16 Kr. som ved Starten, men der er dog nylig fremkommen Planer om en passende Forhøjelse. Mens vi er ved det finansielle, kan det anføres, at Selskabets Indtægt i 1843 var paa 251 Rigsdaler og Udgiften paa 217 Rigsdaler. Aaret efter steg Indtægten til 896 Rigsdaler og Udgiften til 835 Rigsdaler. Til Sammenligning tjener, at Regnskabet fra 17. Septbr. 1942 til 3. Marts 1943 slutter med en Kassebeholdning paa 17,157 Kr., og at Gælden da var anslaaet til 16,240 Kr. Selskabet er altsaa gaaet gældfrit ind i Hundrédaaret. Dette skyldes ikke mindst den enestaaende Energiudfoldelse, som Selskabets nuværende Kasserer, Grosserer Michaelsen, Lunderskov, stadig lægger for Dagen.

Sprogfesterne.

Man fik nu ikke begyndt helt, som Møller Staal havde tænkt sig. Den første af de berømmelige Sprogfester paa Højskamling fandt ikke Sted den 14. Maj. Denne Dag var nemlig en Søndag, og man ønskede ikke at komme i Konflikt med Helligdagsloven, som Myndighederne antagelig vilde haandhæve strengt overfor disse nye Folkemøder, der næppe var velsete. I Stedet blev det Torsdag den 18. Maj 1843, der blev den historiske Dato, som ingensinde vil glemmes, saa længe Hjerter slaar for Danmark.

Forud for Mødet havde der været skrevet ildnende Ord i »Dannevirke«, og St. St. Blicher havde sendt Bladet et Digt, der begyndte saaledes:

Paa Skamlingsbanken forsamler jer lidt,
 der er højt til Loftet, til Væggene vidt,
 kom begge Lorenzener, Peter og Nis,
 kom Posselt, kom alle og enhver, som er vis
 paa Maalet og Sigtet — du Sommersted Skov

(d. v. s. Skau)

nu spør' du ej Haderslev Værter om Lov!

Versets sidste Linie sigtede til, at Laurids Skau ikke havde kunnet faa Lokale i Haderslev til Festen for Peter Hiort Lorenzen, fordi de tysksindede (danske!) Myndigheder kunde blive vrede. I Stedet maatte han søge til Kromanden i Sommersted, der ikke var saa frygtagtig.

Festen paa Skamling, der samlede ca. 6000 Mennesker, begyndte ved Solopgang med, at man hejste et mægtigt Dannebrogflag, der hilstes med Kanonsalut og med Afsyngelse af en firstemmig Hymne:

Himmelens Herre, Jordens Gud,
 gode Fader for os alle!
 Vi i Lovsang bryde ud
 i din egen Skabningshalle.
 Her, hvor Myriader sjunge
 om dit Navn og om din Pris,
 glad vi hylde samme Vis,
 love dig med Sjæl og Tunge!

Tilstrømningen til Mødet var da allerede i god Gang, og den vedvarede til over Middag trods Blæst og Støv, hedder det i »Dannevirke«s udførlige Referat.

Kl. 11 besteg Laurids Skau Talerforhøjningen, som var opkastet paa Bankens Top. Bestyrelsen havde bedt ham »indvie Bjerget til sin folkelige Bestemmelse«. Man havde valgt ham, dels fordi det ønskedes, at det blev en Mand af Bondestanden, der skulde være den første, hvis Ord lød her, dels fordi Skau var i nær Kontakt med Professor Flor, der skrev de Taler, som Skau ved flere tidligere Lejligheder havde vist, at han tolkede saa ypperligt. Skau begyndte med at love en rigtig Festdag for alle med en god Danseplads, prægtig Musik, Korsange og Skiveskydning. Dernæst gik han over til at tale om »den nærmeste Anledning til denne Fest«, Sprogskriptet, som udkom for tre Aar siden. Den,

som i Statens Navn skal tale til os, er pligtig at tiltale os i Landets Sprog, ellers er der ingen Sikkerhed for, at vi forstaar ham (Bravo!), og naar Staten forlanger vor Tale, hvor det saa er, i Retten eller i Stændersalen, maa vi have Ret til at bruge vort Modersmaal (vedvarende lydeligt Bifald) . . . . Dette indsaa vor Konge, derfor gav han os Sprogskriptet. Men kan man ikke faa Sproget fra os med Magt, saa bruger man List. Man søger at faa en falsk Æresfølelse frem. De vil vænne os til, at vi skal skamme os over vort Modersmaal og sætte en Ære i at tale et andet Sprog. En saadan Hunde-Æresfølelse har rodfæstet sig hos mange her i Landet. . . . Men Sprogskriptet giver et bedre Lys, hvad der er den sande Ære, og de, som hidtil har set deres Stolthed i at følge i Halen paa deres Overmand, vil efterhaanden komme til at erkende, at det er hæderligere at gaa i Spidsen for deres Ligemænd, og mindes, at Slesvigernes Vaaben er ikke en Abekat, men en Løve! (Stormende Bifald.)

Kort før Skau talte, var Medlem af Stænderforsamlingen i Roskilde, Kammerraad Drewsen fra Strandmøllen kommen fra København om Bord i Damperen »Maagen«, som var gaaet for Anker i Binderup Bugt. Han besteg nu Talerforhøjningen og overrakte herfra Hiort Lorenzen et stort Sølv-Drikkehorn hamret af Markstykker indsamlede blandt taknemlige Medborgere: Indskriften var Slesvig-Holstenerne saa gode at skrive for os, vi fandt dem i den slesvigske Stænder-tidende: »Han talte Dansk og vedblev at tale Dansk.«

Hiort Lorenzen svarede med et Leve for den ædle og frisindede Folkeven Kammerraad Drewsen, der igen tog Ordet polemiserende mod den slesvig-holstenske Paastand om, at der fra dansk Side var Bestræbel-

ser i Gang for at krænke de tyske Slesvigeres Rettigheder og Sprog(!)

Ved Middagstid kom Koldingenserne i stort Optog til Banken syngende en til Lejligheden skrevet Sang og akkompagneret af det borgerlige Musikkorps. Desuden var der Musik af Brigade-Musikkorpset fra Fredericia, som Kronprinsen (den senere Frederik den Syvende) havde stillet til Disposition. Efter at Degnen fra Moltrup, Kloster, havde talt for Dannebrog, sluttede den alvorligere Del af Festen. Resten af Dagen gik med Skydning om Sølvpræmier, Sang og Dans. Ved Solnedgang blev det store Dannebrogslag strøget under Kanonsalut, og ved ni-Tiden tændtes et stort Festblus paa Bankens nordligste Højdepunkt. Der sluttedes af med en Aftensang skrevet af »Dannevirke«s Redaktør Koch:

Ja, paa Skamlings høje Banke
frit og aabent vi os sanke,
tænde Aandens Frihedsild —
Frihed kræver Folkets Tale,
højt, som her, i Raadets Sale
skal den være god og mild!

Stiger da, I Friheds Luer,
højt mod Himlens dunkle Buer,
mal dem med et Rosenskær,
bring hvert Aasyn til at blegne,
som i nær og fjerne Egne
træder Folkets Ret for nær.

Derpaa — hedder det i »Dannevirke«s Festreferat i Tidens noget snørklede Stil — adskiltes den forsamlede Mængde hver til sit i rolig Munterhed og medtagende et Indtryk af det hidtil blandt os uhørte Optrin, som ikke let vil udslettes, og som borger os for, at Folket ogsaa vil være vaagent, naar det gælder om at handle.

Inden et Aar var gaaet, skete der noget sørgeligt, som gjorde, at den anden Sprogfest i 1844 kom til at forme sig som et storslaaet Protestmøde, hvor Modersmaalets Sag saa at sige indankedes for hele Nordens Domstol. Det, der var hændt, var, at Kong Christian den Ottende i sin Vaklen mellem de to modstridende Synspunkter i Sprogstriden var gaaet med til Patentet af 29. Marts 1844, der bestemte, at *kun* de Deputerede, der ikke *kunde* Tysk, skulde have Lov at tale Dansk i Forsamlingen. Ser man efter Referat af den anden Folkefest paa Skamling den 4. Juli 1844, finder man intet saadant i det førstudkomne Nummer af Bladet efter Festen. Sandsynligvis har Censuren været paa Spil, thi den 6. Juli indeholder Bladet kun dette mærkelige Stykke sat med fremtrædende Typer:

»Den 18. Maj 1843 afholdtes den første Fest paa Skamling.

Den 29. Marts 1844 udkom Sprogpatentet.

Den 4. Juli 1844 samledes paa Banken 12000 Danmarks Sønner og Døtre, af hvilke omtrent 2000 bo udenfor Slesvig. Af den slesvigske Bondestand var Antallet 6—8000.

Med denne uforglemmelige og i Danmarks Historie mageløse Dag og dens Virkninger ere vi *aldeles tilfredse*.

For Resten tror vi, at Forholdene ikke vil forhindre os i at fortælle vore Læsere, at Vejrliget denne Dag ikke var saa gunstigt før som efter Middag.«

Men den 10. Juli har Bladet igen faaet Mæle og begynder en Skildring af den store Dag saaledes:

»Det er oplivende og hjertetrøstende for den bekymrede Befolkning af et Skib, som i Storm og Nattens Mulm kæmpende styrer sin Kaas, naar det mørke Himmeldekke aabner sig, og man igennem den lysende Rift øjner den dæmrende Morgenglans.

Nordslesvig kan være Skibet, Riften i det mørke Himmeldække den 4. Juli. Mangfoldige formaaede ikke at holde deres Taarekilder stoppede men maatte give dem frit Løb ad Kinderne og i de fremdragne Lommetørklæder.«

Læser man videre, forstaar man dog snart, at meget er skrevet med »paaholden Pen« og Forsigtighed. Sorgen over Sprogpattentet havde været stor, men samtidig var der en vis Veneration mod Kongen, som man ikke vilde lade falde krænkende Ord imod.

Aftenen før Mødet var der pr. Damper fra København kommen ca. 120 Deltagere til Mødet. Blandt dem var flere af Landets betydeligste Mænd: Orla Lehmann, Grundtvig, Carl Ploug og »Korsaren«s Redaktør Goldschmidt. De ankom til Skamling i tyve Vogne og et Sangkor i Spidsen. Mødet begyndte med, at man til Orkesterledsagelse sang »Vor Gud, han er saa fast en Borg«. Talerstolen var nu ikke længere paa Bankens Top, men »i en dyb, for Vestenvinden sikret, Kløft«, antagelig samme Sted, hvor Lorens Frølichs Granitalerstol med de to Løver rejstes i 1903, og hvorfra saa mange manende Ord har lydt til vort eget Slægtled.

Efter at Laurids Skau havde talt for Modersmaalet, besteg den 60-aarige Grundtvig Talerstolen. Talen, som der kun blev gengivet et kort Referat af i »Dannevirke«, er bevaret i Grundtvigs Manuskript. Den var djærv og paa sine Steder gribende, men ogsaa, da han fik Tag i Tilhørerne, munter og folkelig. Den varede op imod halvanden Time. Grundtvig begyndte myndigt og magtfuldt:

Danske Landsmænd, *slesvigske* Dannemænd! Det er med særdeles Glæde, jeg indtræder i eders Venne-Kreds, som er Danmarks lyslevende Grænse Fæstning, det sande, unedbrydelige Dannevirke, vel bygt af *Jord*, men kun som den Almægtige bygger, der i Begyndel-

sen skabte Jord-Mennesket i sit eget Billede og efter sin Lignelse! Ja, I gæve og fribaarne Dannemænd, kække og bolde, som alt i to Aartusinder, om ikke længer, stod paa Vagt for det velsignede Fæderneland, de hjerteligste Heltens og de elskeligste Kvinders ældgamle Hjem....

Og saa fortsatte den lange Tale med en Gennemgang af alle de Tilfælde i Fortiden, hvor der havde været Brug for denne Vagt, og hvor den havde været rede »hver Gang, der blev stødt i Gjallerhornet«. Han beviste, at Slesvigerne havde en naturlig, historisk og kirkelig Ret til at anse sig for Danske. »*Nordslesvigeren blev ved at tale Dansk*. Dette skal efter Aarhundreders Forløb være det kærnefulde Udtog af eders Kæmpehistorie.« Grundtvig kom ind paa en længere Omtale af sin Yndlingstanke, Højskolen, og dens Betydning for det rene danske Sprogs Bevarelse, og han lykønskede de slesvigske Bønder til, at det var blevet dem, der havde gjort det første praktiske Skridt til at føre hans Tanke ud i Livet (hvilket som bekendt skete med Aabningen af Rødding Højskole som den første i Norden den 7. November samme Aar, som Grundtvig talte paa Skamlingsbanken).

Grundtvig sagde senere, at aldrig havde Ordet formet sig saa let, saa flydende og kækt, saa forvovent og saa lykkeligt paa hans Læber som hin Julidag paa Skamling.

Efter Grundtvig talte Hiort Lorenzen om De forenede Staters Frihedsdag (der jo fejres den 4. Juli) og sluttede med at udtale, at paa den Rigsdag, der maa komme i Danmark til Afløsning af de mange upraktisk ordnede Stænderforsamlinger, vil det tilkomme Danmark at hævne sig, og det skal ske ved, at de tyske skal have samme Ret som de danske!

Orla Lehmann tilsagde Sønderjyderne Fostbroderskab til at staa Last og Brast i Farens Stund. Fr. Barfod, Tscherning og flere andre gode danske Mænd havde Ordet, bl. a. M. A. Goldschmidt, der udtalte: »Paa Dansk har min Aand indsuget, hvad den ved. Naar min Sjæl er glad, glæder den sig paa Dansk, og derfor gjorde det mig ondt i Sjælen, da man her forgreb sig paa det danske Sprog. Jeg er eders Broder. Her er min Haand. Kan den skrive for jer, kan den slaa for jer — saa kommander!«

Denne, i saa høj Grad mindeværdige, anden Sprogfest sluttede som den første med et Kæmpebaal tændt paa 3—4 Læs Træ og en Del Tjæretønder.

Ved den tredje Skamlingsbankefest, der holdtes 18. Juli 1845, var der kommen 8000 Mennesker til Stede. Nu havde Festerne paa Banken og de djærve Ord, man fik at høre her, faaet Ry viden om, og til denne Fest var der kommen adskillige fra Sverrig og Norge. Vejret var straalende: »Blank og fyrig gik Solen sin Sommerdagsvej hen over Festbjerget. I højtidelig Stilhed ler Bæltet nedenfor i Øst, medens Ægir den hele Dag gjorde sig Umage med at schattere den skønne Spejlflade med forskellige Nuancer i Blaafarvet efter Himlens klare Farvemønstre.« Saa farvestraalende en Stil maatte der til for at give Datidens Læsere et Indtryk af, hvor vidunderlig Dagen havde været. Kl. 10 ankom Damperen »Maagen« med fynske Gæster, og en halv Time senere ankrede »Frederik den Sjette« op i Binde-rup-Bugten med ca. 100 Gæster fra København. Efter den dystre Stemning, der trods alt havde behersket det forrige Møde, var der nu ligesom lidt mere Haab. Orla Lehmann havde i København talt opmuntrende ved det skandinaviske Studentermøde for nylig, havde »med frydefuldt Sind og jublende Hjerte« hilst »det

glade Budskab, at Tvedragtens og Vanheldets Tid stunder til Ende,« og udtalt, at »Ragnaroks Mørke« syntes snart at skulle afløses af »den unge Morgens nyfødte Skær«. Saa blomstrende var den national-liberale Veltalenhed. Det drejede sig i dette Tilfælde om et enigt Norden, men Stemningen smittede som sagt helt over til Skamling. Ved den Generalforsamling, der holdtes, før det egentlige Møde begyndte, vedtoges det at udnævne Grundtvig til Æres-Aktionær og Medejer af Højskamling. Som de forrige Gange var det Laurids Skau, der aabnede Talernes Række. Blandt de øvrige Talere var Carl Ploug, der var saa aggressiv, at Censuren undertrykte hans Tale, og St. St. Blicher, der talte kort, men med den sande Ildhu:

Danmark nu og altid! Det er Tekstens Ord til Dagen. Sønderjyder, Dannevirke-mænd, I gav Løsenet, alle vi andre besvarede det. Ikke gik det hemmeligt hvisket fra Mand til Mand. Nej, det var et højt Felt-raab, en Landetorden, der lød og genlød over hele Norden. . . . Dannemænd raadslaa, men ikke for længe! Laver det saaledes, at vore Børn efter os kunne raabe jublende som deres Fædre i Dag haabende: Danmark nu og altid!

Ordene var gennemgaaende frimodige og navnlig stærke ved dette Møde, og Resultatet udeblev ikke. Da man næste Gang drog til Sprogfest paa Skamling — 3. August 1846 — var det umiddelbart efter, at Kongen havde udstedt det aabne Brev, der fuldt ud hævdede Danmarks ubestridelige Ret til Slesvig. Derfor var Laurids Skaus Tale denne Gang fuld af Fortrøstning og Haab, ja, han talte endog om Muligheden af, at der kunde rejses en Æresstøtte for Christian den Ottende paa Banken. Ogsaa ved denne Lejlighed var Carl Plougs Tale saa stærk, at Censuren inden

Trykningen skar den ned til saa godt som intet-sigende.

Den sidste Sprogfest fandt Sted Aaret efter, 28. Juni 1847. Nu havde i mangt og meget den Bevægelse, som disse Fester havde rejst, sejret. Laurids Skau kunde nu udtale sin Glæde over Oprettelsen af det danske Skolelærerseminarium i Vonsbæk og over, at det tyske Gymnasium i Haderslev stod for at skulle omdannes til et dansk Gymnasium. Festen sluttede med Tale af Rødding Højskoles Forstander Helweg og med Sang af Højskoleeleverne derfra.

Tiden, der fulgte.

Saa kom Krigen. Efter den begyndte man saa smaat atter med Møder paa Skamling. Men den store Betydning, som Sprogfesterne havde haft, fik disse Møder naturligvis ikke. Møderne i 1843 og 1844 staaer stadig som de mest lysende, de mest betydningsfulde i Skamlingsbankens Historie. Thi her blev man faktisk Vidne til et storslaet nationalt og folkeligt Gennembrud. Men noget fik man dog udrettet i Halvtredserne, man fik Ideen med Rejsningen af *Skamlingsbankestøtten* bragt ind i et fast Spor. Tanken havde været fremme allerede i 1845, men var blevet henlagt. Nu var der blevet dannet en Monumentkomite med Orla Lehmann som Formand. Der skulde rejses en Mindesten for General Bülow i Fredericia, og en Landsindsamling gav op mod 9000 Daler, saa der blev Penge til overs bl. a. til Flensborgløven, Monumentet, der er indmuret i Kolding Kirkes Mur og flere andre Mindestene. Orla Lehmann foreslog saa, at der ogsaa rejstes et Minde for den danske Sags borgerlige Forkæmpere i Slesvig. Det hed i Opraabet: »En Granitobelisk paa Skamlingsbankens højeste Tind vil langt ind over Slesvig, Nord-

jylland, Fyen og det omliggende Hav betegne det Sted, hvor den dansk-slesvigske Vugge stod, og den vil til de fjerneste Tider bevare Mindet om de Mænd, som har fredet om dens Barndom og virket for dens Fremvækst.« Tanken vandt Bifald hos alle, og Professor F. Meldahls Tegning blev godkendt. De 25 Sten blev sejlet til Kolding fra Sverrig i Eftersommeren 1863 og med 104 Spand Heste slæbt til Bankens Top. I Oktober 1863 var Støtten rejst. Den bar Indskriften: »Minde om den danske Sags Forkæmpere i Slesvig.« Og derpaa fulgte indhugget Navnene paa 18 dels afdøde, dels dalevende gode danske Mænd sønden Aa. Men Æren var kort i første Omgang. Paa Anmodning fra Hjemmetyskerne sprængte de tyske Tropper den i Luften den 21. Marts 1864. Helt nemt var det nu ikke for dem. Et Forsøg paa at vælte Støtten var først mislykket, saa fik man fat paa en Stenhugger og tvang ham ved Trusler paa Livet til at bore Huller i Fundamentet og sprænge Smaastykker bort. Derpaa affyrede Tropperne en mægtig Mine, der løftede hele Støtten i Vejret, saa den faldt 43 Skridt længere mod Sydøst. I April blev Stenene solgt ved Auktion — og paa Initiativ af Gaardejer Raben, Vonsild, købt af to af Egnens Folk, uden at der blev anet Uraad. Stenene blev slæbt ind paa Nabomarken, og da Krigen var endt, genrejstes Skamlingsbankestøtten i Maj 1866 paa sin gamle Plads »i Haab om, at den maa være et Varsel for vort Folk, og at det ligesom dengang vil lykkes danske Mænd at samle det sønderlemmede danske Folk«. Og den kom saa til at staa der som et manende Minde i alle Sønderjydernes Udlændighedsaar med den forrevne Profil og med endnu en Indskrift: »Sprængt af Preusserne 21. Marts 1864. Rejst igen i Maj 1866.« Orla Lehmann fraraadede ny Indvielsessammenkomst ved Genrejs-

ningen. Det vilde jo kun blive en Sørgefest, men han udtalte ved den Lejlighed, at det var for tidligt at opgive Haabet om, at vi »kan opleve den Dag, da det kan blive en Glædesfest. Mit Raad er derfor at tie og bie«. Dagen kom, da hans Haab gik i Opfyldelse.

I Aarenes Løb kom der flere mindre Mindesten rundt om paa Banken. Paa 40 Aarsdagen for Grundtvigs store Tale paa Skamling rejstes der ham en Mindesten den 4. Juli 1884. Paa 50 Aarsdagen for det første Skamlingmøde fik Laurids Skau i 1893 sin Mindesten, i 1898 rejstes Sten for Stiftamtmand Regenbug, Aaret efter for Pastor Mørk Hansen fra Vonsild, i 1912 for Chr. Flor og i 1921 for Peder Skau.

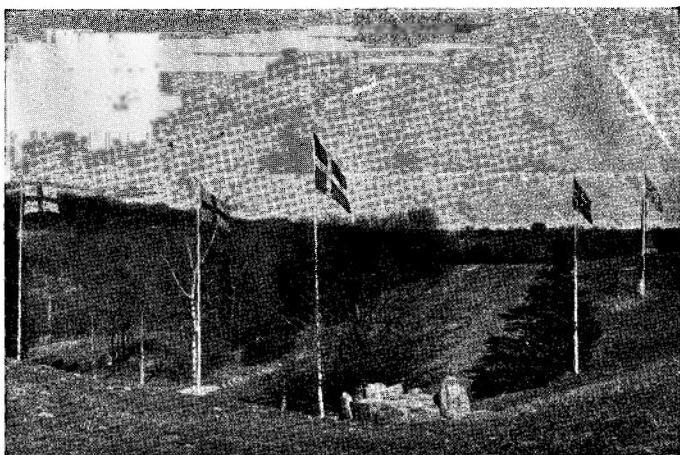
Som nævnt holdtes der i Aarenes Løb en Række Foredragsmøder paa Banken. De sønderjydske Førere var selvsagt selvskevne til at føre Ordet her. Politiske Møder har derimod altid været banlyste fra Skamlingsbankens officielle Talerstol. De henvistes til Kløften paa Flensborgs Mark paa Banken nord for Skamlingsbankeselskabets Domæne. Der er, som Selskabets nuværende Formand, Proprietær Juhl, Lykkesgaard, udtalte ved den sidste Generalforsamling nu i Foraaret, værnet om Jorden deroppe med Følsomhed og Pietet. Der er afholdt nationale og kristelige Møder, og der er afholdt oplysende Møder. Linierne er holdt rene.

Anden Pinsedag 1906, den 4. Juni, holdtes det størstbesøgte Møde, der indtil da var holdt paa Banken. Det var Mødet, hvor Bjørnstjerne Bjørnson skulde tale. Tilstrømningen var umaadelig fra hele Landet. Det var jo lige efter, at Norge og Sverrig var blevet skilt, og der var stor Spænding paa, hvad den store norske Digter og Taler havde at sige bl. a. i den Anledning. I det herligste Sommervejr var hver eneste Tomme Jord paa Bankens Skraaninger ned mod Talerstolen

Bjørnstjerne Bjørnson taler paa Højskamling.

besat, og den store Forsamling brød ud i begejstrede Haandklap, da den gamle Digter kom løbende i strakt ungdommelig Karriere ned mod Talerstolen og straks i varm Glæde udbød: »Jeg har set mangen Slags Udsigt, Udsigt til Skov og over Sø. Men aldrig saa jeg en Udsigt som her, hvor der overalt, lige til Horisonten er lutter levende Mennesker.« Bjørnson erklærede i sin Tale, at han var Republikaner som de fleste andre hjemme i Norge, men som Forholdene var, var der, naar man skulde arbejde paa Sammenhold, intet andet at gøre end at acceptere Kongemagten i Norden. Og Nordmændene var glade for den Konge, de havde faaet hernede fra. Iøvrigt opgav han som Emne for sin Tale Spørgsmaalet: Hvordan skal vi bevare vor Selvstændighed? Og han besvarede det: Ved at holde sammen! Derpaa fremsatte han sin kendte, noget utopiske, Plan om Forening af Sydgermaner og Nordgermaner, Stammefrænder fra Tyskland, Østrig, Holland, Storbritannien og Nordamerika i et eneste stort Forbund

Talerstolen med de 5 Flag.

og sendte en Hilsen til »Danmarks mest veltalende Mand« Vilhelm Andersen, der skulde tale ved Aarets St. Hansmøde paa Banken, og bad om hans Støtte til sin Ide. Bjørnson sluttede med at udtale Ærbødighed og Tak til alle dem, som paa denne Plads har arbejdet for Folkets Bevarelse.

Efter Genforeningen.

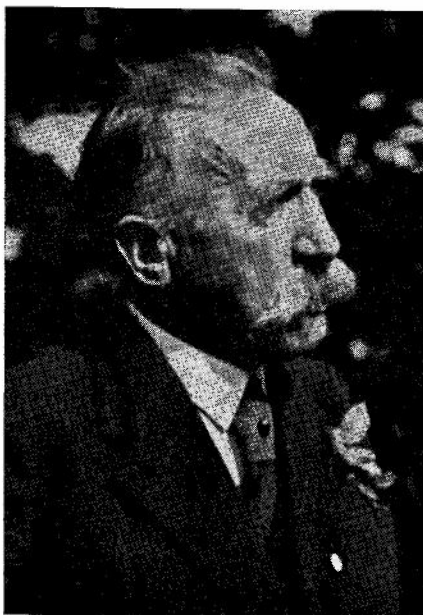
Saa kom den tredje Krig under Skamlingsbankens Eksistens som national Samlingsplads. Og efter den kom den frydefulde Genforening, som mange med Orla Lehmann havde haabet og biet paa. Sommer efter Sommer gæstede Kong Christian den Tiende og Dronning Alexandrine Skamlingsbanken, og Splitflaget var hejst mange Gange til Glædesfester deroppe. I de Aar, der nu kom, blev Skamling Bekræftelsessymbolet, Stedet, hvor ikke alene Dänkerne, men Folk fra hele Norden søgte Kraft til Troen paa nordisk Samhørighed.

Allerede inden Genforeningen officielt havde fundet

Sted, samledes hele Landets Sangkor til det første store Stævne paa Skamling. Det var Søndag den 13. Juli 1919, og skønt Vejret ikke just var ideelt, saa blev det dog det største Stævne, der indtil da var holdt deroppe. Op mod 15000 Mennesker var samlede, da Professor Ellinger traadte frem og mindedes de faldne Sønderjyder, mens alle blottede Hovederne. Kgl. Kammersanger Albert Høeberg sang »Fra fjerne Lande kom hun, Dronning Dagmar« og kgl. Kammersangerinde Tenna Frederiksen »Jeg gik mig ud en Sommerdag« og Holger Drachmanns Sang om de sønderjydske Piger. Siden sang de sønderjydske Sangkor. Festen sluttede med, at hele den mægtige Forsamling sang »Kongernes Konge«. Det var et uforglemmeligt gribende Øjeblik.

Kort efter holdt De danske Ungdomsforeninger Aarsmøde paa Banken med Kirkeminister Jacob Appel, Kloppenborg-Skrumsager og Biskop Ludwigs som Talere. Biskoppen talte manende Ord om det forpligtende i at være ung i Sejrens og Opfyldelsens Tid.

Det var en stor Sammenkomst — og dog skulde den overgaas i Storhed i enhver Henseende. Det skete ved Midsommermødet den 24. Juni 1934, da Det unge Grænseværn holdt sit første Aarsmøde paa Skamling. Her blev Møderekorden sat — sikkert for lange, lange Tider. Otte Ekstratog, hver paa 15 Waggoner, talrige Ekstradampere og over 1000 Biler befordrede op mod 35,000 Deltagere til Mødet. I Forsamlingen omkring Talerstolen sad saa godt som alle de nulevende, der havde haft Betydning i det nationale Arbejde. Ogsaa Sønderjydernes franske Ven og Talsmand gennem mange Aar, Professor Paul Verrier fra Sorbonne i Paris, saas i Forsamlingen. Den første Taler var Grænseværnets Formand Lærer P. Markussen, Tønder. derpaa besteg H. P. Hanssen under langvarigt Bifald

H. P. Hanssen.

Talerstolen. Han gav en Oversigt over de ældste Skamlingsbankestævner, fremmannede især Mindet om Hiort Lorenzen og Laurids Skau og udtalte: Da jeg var 14 Aar, stod jeg her og lyttede, siden fulgte den Slægt, som greb den synkende Fane, før det var for sent. Gaa I nu alle ud i Fronten i Peder Hiort Lorenzens Fodspor for frit at tænke,

tro og tale. Jeg vil ønske jer Held og Lykke i Kampen, og jeg vil haabe, I maa faa Sejr, Sejr i jer Haand, Sejr i jer Fod, Sejr i alle eders Ledemod.

Efter en kort Tale af Professor Weibull fra Lund talte Nordmanden Ronald Fangen for en reel Skandinavisme. Lad os drive Frygten ud og tilegne os Mod. Siden skal det vise sig, om vi har Mod nok til at elske vor Frihed.

Efter Fangen talte Forfatteren Gunnar Gunnarsson paa Islands Vegne og udtalte et nu uopfyldeligt Ønske om et Genmøde paa Skamlingsbankens 100-Aarsdag »med bedre Resultater«, og Redaktør Kronika fornyede Løftet fra 1845 om ubrydeligt Fostbroderskab til Hævdelse af dansk Ret og til hele Nordens Bedste.

Om Aftenen sluttede Mødet med en Baaltale af Professor Vilhelm Andersen: Bjørnstjerne Bjørnson har engang i sin Ungdom sagt: »Uden Partier intet Folk«, og paa den Linie er der virket i Norden i hundrede Aar. Uden frie Personligheder intet forenet Norden, uden Racer intet Folk, thi der er intet Folk, der er af samme Blod. Igennem Partier til et Folk. Under dette Mærke vil Skamling og Dybbøl skifte Ord med Knivsbjerg. Ikke ens, men enige. Vi kræver intet andet af hinanden. Skamling er Danmarks Højenloftsbro. Her mødes Hav, Himmel og Jord. Her mødes Landets forskellige Dele. Her har alle Stænder og Stammer mødt hinanden. Her sluttet Slægternes Kæde....

*

Indtil 1868 laa Skamlingsbanken øde hen mellem de store Fester og Møder. Der rejstes blot en Række Telte til forskelligt Formaal paa Mødedagene. Men i 1868 opførtes en Pavillon, der er ombygget og udvidet flere Gange siden. For et Par Aar siden opførtes en stor ny Mødesal, efter at Grosserer Michaelsen havde faaet indsamlet 100,705 Kr. med det Formaal, at Skamlingsbanken i et og alt kunde staa værdig smykket og udstyret til 100 Aarsdagen i Aar. Arkitekt Fink, København, af sønderjydsk Slægt, ledede den store Ombygning, og Billedhugger Starcke udførte tre store Relieffer til Udsmykningen. Denne historiske Frise, hvor et af Motiverne er Rejsningen af Skamlingsstøtten, er bekostet af Carlsbergfonden.

Det er i en tung Tid Hundredaarsmindet indtræffer. Men Tiden var heller ikke saa lys, da man begyndte at samles paa Skamlingsbanken i de første Aar, og dog kom der lysere Tider. Det samme Haab har vi Lov at nære nu. Vi har Lov at tro, at den Dag atter kom-

mer, da de symbolske Plantninger ved Granittalerstolen: Bøgen, Birken, Granen, Enebærbusken og Rønnebærtræet atter grønnes i et frit Danmark og Norden, mens Dannebrog, Sverrigs, Norges, Finlands og Islands Flag folder sig ud i en let og glad Sommerbrise til ny Styrkelse af den nationale Selvstændighedsfølelse, Skamlingsbankemøderne altid har været Udtryk for.

Kilderne til ovenstaaende har været Bladene »Dannevirke«s og »Kolding Folkeblad«s Referater, P. Eliassens »Skamlingsbanken« med Harald Schrøders Tilføjelse: »Efter Genforeningen« samt forskellige Taler-Manuskripter og Afhandlinger i »Schultz Danmarkshistorie«.

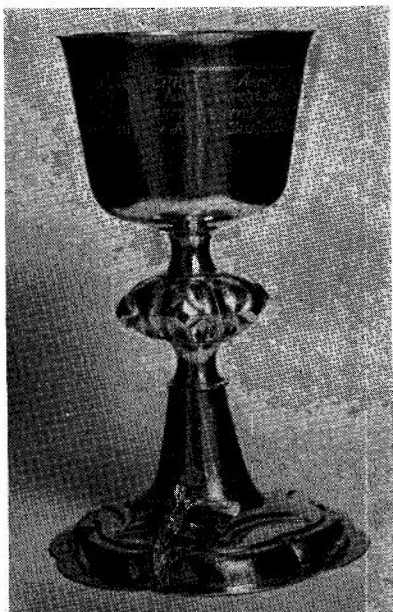
GULDSMEDE I VEJLE

INDTIL 1890

AF JØRGEN SWANE

Guldsmedehaandværket hører til de ældste og mest ansete Haandværk og er ogsaa det, der har efterladt sig flest Spor fra længst forsvundne Tider, naar man ser de mange pragtfulde Arbejder, der — hovedsagelig paa Musæerne — endnu findes.

Rundt omkring i Landet sad der Guldsmede, mindst en i hver By, men langt de fleste fandtes i København, hvor Sædet for den enevældige Konge var, og hvor der, i langt højere Grad end i de smaa Købstæder var Brug for Guldsmedenes kunstfærdige Arbejde. Derfor kan man dog ikke sige, at Sølvarbejder mærket med Københavns By-

Alterkalk i Vinding Kirke.
Mester Mads Winge.

vaaben, de 3 Taarne, altid er de bedste, ogsaa mange smukke og kostbare Arbejder er gjort uden for København. Selv om de Vejle Guldsmede vel ikke kan siges at høre til blandt de første i Provinsen, er der dog bevaret saa gode Arbejder af dem, der viser, at de har været dygtige Haandværkere.

Det er desværre mærkelig faa Arbejder, der er blevet bevaret gennem Tiderne af de Vejle Guldsmede. Paa Nationalmuseet findes nogle af de ældste Guldsmedes Arbejder, saaledes af Hendrik Guldsmed (Nr. 2) og Jørgen Brosbøll (Nr. 12), og paa Vejle Museum findes en smuk lille Samling, begyndende med Jørgen Brosbøll op til den nyere Tid. Saa vidt vides, findes kun faa Vejle Arbejder paa private Hænder i Vejle Amt, derimod findes mange Arbejder af Vejle Guldsmede rundt i Amtets Kirker. En Henvendelse sidste Aar til samtlige Præster i Amtet om at indsende Oplysninger om Kirkesølvet bragte kun Svar fra $\frac{2}{3}$ af Præsterne, trods en fornyet Henvendelse, saa Fortegnelsen over de enkelte Guldsmedes Arbejder, jfr. nedenfor, ikke er fuldstændig for dette Punkts Vedkommende.

I 1608 blev det paabudt, at de københavnske Guldsmede, foruden deres Navne-Mærke, skulde anbringe Bymærket paa deres Arbejder, og fra 1685 skulde ethvert Arbejde, der vejede 5 Lod eller derover, for at være lovligt stemplet, bære følgende fire Mærker: 1) Byens Mærke, 2) Guardeinens (d. v. s. den offentlige Tillidsmand, der havde prøbet Sølvets Lødighed) Navn, 3) Mærket for den Maaned, Arbejdet var prøbet i, og 4) Guldsmedens Mærke. Desværre bredte denne systematiske Anvendelse af Bymærke og Lødighedsstempel sig kun i ringe Grad til Landets øvrige Købstæder, endnu i hele det 18. Aarhundrede er mange

Arbejder, der gjortes der, som oftest kun forsynet med Mestermærke, ikke med Bymærke, hvad der meget vanskeliggør Identificeringen af Provinsguldsmedenes Mærker. Dette er ogsaa Tilfældet med mange Vejle Guldsmedes Arbejder, men ofte findes dog Byens Navn — aldrig dens Vaaben — ved Siden af Mestermærket.

For at kunne drive Guldsmed-Haandværket som Mester, maatte Mesterprøvestykke forevises paa Raadhuset for 2 Skuemestre og Byfogden, og naar det be fandtes antageligt, meddeltes der den paagældende Borgerskab, for saa vidt ikke det fastsatte Antal af Guldsmede blev overskredet (jfr. Nr. 15), hvorhos han skulde indtræde i Lauget. I Vejle har der ikke været noget Guldsmed-Laug, dertil var Guldsmedenes Antal for ringe, men de blev optaget i det nærmest staaende Laug, Smedelaugget. I 1857 ophævedes Laugene, og enhver kunde frit nedsætte sig, men allerede inden den Tid findes der 2 Guldsmede, R. A. Møller (Nr. 21) og H. Rau (Nr. 22), der ikke ses at have taget Borgerskab her i Byen.

Borgerskaberne indførtes i Raadstueprotokollen. I ældre Tid er Oplysningerne om de nye Borgere som Regel kun faatallige, men senere hen er de mere fyl dige, indeholder saaledes ofte Fødselsdag, -aar og -sted, Faderens Navn, hvor Læretiden er staaet ud og Beskrivelse af Mesterstykket.

Der findes Raadstueprotokoller fra 1618—1636, 1638—1643 og 1646—1650, men derefter er der des værre en Lakune paa 100 Aar, idet der først atter findes Raadstueprotokoller fra 1752. Oplysninger om Guldsmedene i Vejle fra 1650 til 1752 maa derfor søges i Kæmnerregnskaber, Skattelister og Kirkebøger. Af disse Grunde er Oplysningerne om Guldsmedene ind til 1752 ikke saa fyldestgørende som ønskeligt, medens

de efter dette Aar hviler paa et bedre Grundlag; iøvrigt modtages gerne med Tak enhver supplerende Oplysning.

I Musæumsinspektør Jørgen Olriks Bog: »Danske Guldsmedes Mærker« 1919 findes under Vejle kun nævnt 6 Guldsmede, medens nedenstaaende Fortegnelse opviser 43 Guldsmede, der indtil 1890 har taget Borgerskab — eller virket som Guldsmede — i Vejle.

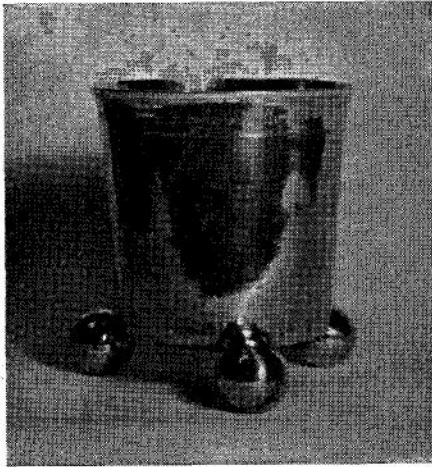
Af disse 43 Guldsmede er 15 født i Vejle Amt, nemlig 11 i Vejle Købstad, 3 i Landkommunerne (Jelling, Holtum og Aagaard) og 1 i Fredericia Købstad. 1 er født i København, 2 i Holbæk, 3 i Odense, 1 i Grenaa, 3 i forskellige Landkommuner (Eistrup, Skødstrup og Foldingbro), 1 i Sønderjylland (Angel), medens kun 5 er født i Udlandet, 3 i Norge, 1 i Sverige og 1 i Hannover, medens Fødesteder er ukendt for 12.

Jørgen Brosbølls (Nr. 12) Datter Catharina blev gift med Mads Winge (Nr. 14), der efter hendes Død giftede sig igen, og efter Mads Wings Død giftede Enken sig igen med Jens Bierring (Nr. 16), men efter hans Død ophørte den af Jørgen Brosbøll grundede Virksomhed, der vel nok kan siges at have været den betydeligste i Vejle. Kun 2 Sønner har efterfulgt deres Fader i Guldsmedhaandværket. J. R. Hogrefe (Nr. 29) og H. P. J. Guldbrandsen (Nr. 43), hvis Søn G. Guldbrandsen igen som sin Fader og Farfader er Guldsmed.

Flere af Guldsmedene var besvoglede eller paa anden Maade i Familie med hinanden. Guldsmed Rau's (Nr. 22) Steddatter var gift med J. R. Hogrefe (Nr. 29) og C. A. Jørgensen (Nr. 24) var gift med en Søster til H. C. Fischer (Nr. 28), H. P. S. Ingerslev (Nr. 26) var Morbroder til C. E. Obbekjer (Nr. 36). N. P. Jørgensen (Nr. 42) var gift med Enken efter en Guldsmed i Fredericia, og exam. juris J. N. Sørensen (Nr. 39) ægtede

Guldsmed Obbekjers (Nr. 36) Enke; han er den eneste Guldsmed, der ikke har været Svend.

2 Guldsmede har opgivet deres Haandværk, J. R. Hogrefe (Nr. 29), der efter at have faaet Borgerskab som Detaillist ikke længere kunde drive Guldsmedhaandværket, og A. C. Claesson (Nr. 37), der endte som Tandlæge.

Bæger 1739.
Mester Jørgen Brosbøll.

1. **N. N. Guldsmed**, hans Enkekone, Anne Guldsmeds, nævnes i Skatteligningen for 1602.
2. **Henrik Guldsmed**. Mester 1630. Mestermærke: H.
3. **Frederik Guldsmed**. Borgerskab 1630 (Kæmnerregnskab).
4. **Hans Ollufsen eller Ollesen**. Borgerskab 1639 (Kæmnerregnskab), nævnes i Skatteligningen 16. Aug. 1648, nævnes sidst i 1690.
5. **Jørgen Christensen Guldsmed**. Borgerskab 1662 (Kæmnerregnskab), nævnes først i 1658, sidst i 1670 i Skatteligningen.

6. **Thomas Guldsmed.** Borgerskab 1690 (Kæmnerregnskab), nævnes 1689 i Skatteligningen.

7. **Jørgen Hendrich Guldsmed,** nævnes 1703—04.

8. **Christen (Christian) Olesen,** Borgerskab 1706 (Kæmnerregnskab), nævnes i Skatteligningen 1714, nævnes senest 1762, men maa før 1752 have opgivet Haandværket, da Jørgen Brosbøll i det Aar nævnes som den eneste Guldsmed blandt Borgerne i Vejle. 12. November 1739 blev Christen Guldsmeds Kone begravet i Vejle. Iflg. »Liste over Vejle Bys Borgere 8. August 1735«, Vejle Amts Aarbøger 1921, har en Broder, der var Præst, fra Tid til anden hjulpet ham. Broderen kan mulig være enten Johan Olufsen (1692—1774) i Fausing eller Peder Olufsen (Olsen) (1692—1769) i Ørum-Viskum-Vejrum, begge født i Aarhus. Mestermærke: C.O.S.

Arbejder: Foden til Alterkalken i Skibet Kirke 1708.

9. **Ifver Guldsmed,** begr. 3. Juni 1720 i Vejle. Nævnes i Skatteligningen 1714, mulig den samme som Iver Jørgensen, der andetsteds nævnes 1711—1719. 8. Marts 1737 begravedes Ifver Guldsmeds Enke i Vejle.

10. **Peder Bertelsen,** faar 19. Novbr. 1728 en Datter Kirsten døbt, efter 1733 nævnes han ikke.

11. **Diderich Buch,** »den ny Guldsmed Buch«, faar i 1733 en Datter Mette Dorthe døbt, nævnes 20. April 1732 i Kirkebogen som Fadder, men ikke efter 1733.

12. **Jørgen Brosbøll,** født ca. 1709, begravet 11. Marts 1776 i Vejle, 67 Aar gl. Gift med N. N. Pedersdatter, født ca. 1712, begravet 14. Septbr. 1762 i Vejle, 50 Aar gammel. I Kirkebogen staar kun »Jørgen Brosbølls Kone«, men da hans Kones Søster Mette Pedersdatter 29. April 1739 var Gudmor til hans Søn Jørgen, maa Konen ogsaa have heddet Pedersdatter. Borgerskab 1736 (Kæmnerregnskab) tillige som Herbergerer. Op-gav 1764 sit Borgerskab til Fordel for sin Svigersøn Mads Winge.

Jørgen Brosbøll ejede Gæstgivergaarden paa Raadhustorvet (nuvær. Gade Nr. 4), der i H. t. kgl. Privilegium af 14. Okt. 1757 havde Eneret paa Herbergeri i Vejle.

Han var tillige Overformynder og »Brand Casserer i Weyle udi den for Nørre Jyllands Kiøbstads Bygninger i Hobroe oprettede Brand-Assurance-Compagnie og Cassa« og en Tidlang Kirkevæge. Han var endvidere en ivrig Talsmand for en Forbedring af Byens Havneforhold, hvad han dog ikke kom til at opleve. Han var Oldefader til Forfatteren Carl Brosbøll (Carit Etlar). Mestermærke: I.B.

Arbejder: Drikkebæger paa 3 Kugler (1739), Drikkekande (1755), begge paa Vejle Musæum. Kaffekande (1756) med Chresten de Linde og Gedske de Lichtenbergs til Engelsholms Vaabener paa, tilhører Dommer Riis, Grenaa. I Kirker: Engom: Alterkalk (1758) og Disk (s. A.), Hover: Disk, Ringive: Disk (1756), Nørup: Sygekalk og Disk (1759), Egtved: Alterkalk, Disk og Oblatæske, Sdr. Bjært: Oblatæske (1740), og Jerlev: Disk (1734).

13. **Conradt Meier (Meyer)**, født 1729 i Vejle. Søn af Organist Johan Jochum Meier og Johanne Dorthea Praal. Borgerskab 1750 (Kæmnerregnskab). I 1770 overtog han Stillingen som Organist, da hans Moder døde, 90 Aar gl., som havde overtaget Bestillingen efter Mandens Død i 1762. I 1781 efterfulgtes Conradt Meier af Mathias Bang som Organist, der maatte betale 10 Rdlr. om Aaret i Pension til Meiers Enke, hun synes at have levet i 1807. Efter 1770 findes han ikke som Borger i Raadstueprotokollen, han er ikke fundet som død i Vejle Kirkebog, ejheller er Skifte efter ham fundet hverken i den almindelige eller den gejstlige Skifteprotokol, men efter ovenstaaende maa han senest være død i 1781. Mestermærke: C.M.

14. **Mads (Mathias) Winge**, født 17. Febr. 1732 i Holbæk, Søn af Seigneur Niels Pedersen Winge, der 22. Maj 1726 i Holbæk blev gift med Jomfru Birgitta Charlotta Lind, begravet 17. Septbr. 1794 i Vejle. Gift 1. Gang 10. Febr. 1764 i Vejle med Catharina Brosbøll, døbt 15. Juli 1740 i Vejle, Datter af Guldsmed Jørgen Brosbøll (Nr. 12), begravet 31. Decbr. 1773 i Vejle. Gift 2. Gang — ikke i Vejle — med Marie Nielsen, født ca. 1748, begravet 21. Septbr. 1808, 60 Aar gl. i Vejle. Hun var 2. Gang gift med Guldsmed Jens Bierring (Nr. 16).

Borgerskab 20. Decbr. 1764 tillige som Herbergerer ifølge det Privilegium, der hvilede paa den Gaard, han overtog efter sin Svigerfader J. Brosbøll. Mads Winge var Chef for Borgervæbningen. Mestermærke: M.W.

Arbejder: 3 Spiseskeer paa Vejle Musæum. Bæger (1767) tilhører Amtsforvalter J. Swane. I Kirker: Engom: Oblatæske (1778), Vinding: Kalk og Disk (1765), skænket af den rige Købmand Jens Fæveil i Vejle, da han i dette Aar afkøbte Kong Frederik V Vinding Kirke og lod den gamle Kalk og Disk, der var næsten ubrugelig, omsmelte; disse vejede $18\frac{1}{2}$ Lod, men de nye $38\frac{3}{4}$ Lod. Hornstrup: Oblatæske (1787) og Vejle, Sct. Nicolaj, Skaal til Hjemmeberettelses-kalk, omgjort 1767.

15. **Peder Michelsen Sparre**, født i Vejle ifølge Raadstueprotokollen, men hans Daab er ikke fundet i Kirkebogen fra 1732 til 1748, lige saa lidt som hans Begravelse; han findes ejheller i Folketællingslisterne 1787 og 1801 for Vejle. I »Sjællandske Registre« Nr. 290/1766 findes han som Testamentsvidne i 1766 og benævnes da som »Henrik Jensens Moders Søsters Datters Søn«, intet videre. I den ham meddelte kgl. Bevilling af 28. Juli 1769 (Jydske Registre 226/1769) staar, at han, »der er fra vor Købstad Vejle«, har lært Guldsmede Professionen og derefter rejst og arbejdet udi en Del Aar paa adskillige Steder. Han agter at nedsætte sig i Vejle »for at kunne være hans der sig opholdende gamle og fattige Forældre til Hjælp og Understøttelse«. Han faar Tilladelse til at nedsætte sig i Vejle — da der i hver By var et bestemt Antal privilegerede Guldsmede — og der »tillige med de der-værende tvende Guldsmede« (Conradt Meier og Mads Winge) ernære sig af Guldsmede-Professionen. Borgerskab 16. August 1769. Mestermærke: P.S.

Arbejde: Ringive Kirke: Oblatæske.

16. **Jens Bierring**, døbt 11. Juni 1762 i Vejle, Søn af Morten Bierring. Blandt Fadderne var Guldsmed Meier, begravet 10. Septbr. 1801 i Vejle. Gift 18. Marts 1795 i Vejle med Enken efter Guldsmed Mads Winge (Nr. 14) Marie Nielsen, født ca. 1748, begravet 21. September 1808 i Vejle.

Borgerskab 1. Septbr. 1796 tillige som Herbergerer, da Konen bragte ham Jørgen Brosbølls gamle Gæstgivergaard. Han var den sidste, der drev den dobbelte Virksomhed som Guldsmed og Herbergerer. Mestermærke: J.B.

Arbejde: Givskud Kirke: Disk.

17. Jens Christian Bøegh. I Raadstueprotokollen angives han at være født paa Sophie Amaliegaard ved Clausholm og 36 Aar i 1798; men han er ikke fundet døbt i Sognene deromkring, Paabjerg, Voldum, Hjortshøj, Egaa, Elev eller Mejlby Sogne. I T. Baumgarten: »Borgerlige Familier, Sebbelov« angives han at være født 1763 paa Haughus, Jelling Sogn, men i Jelling Kirkebog for 1763 — der dog er defekt — findes han ikke, og Kirkebogen for 1753 til 1762 mangler. Han var Søn af tidligere Skovrider ved Sophie Amaliegaard, Clausholm Gods og Ejer af Graae Mølle (Lisbjerg Sogn), senere Ejer af Haughus Martin Pedersen Bøegh og Antoinette Kruchow, død 11. Febr. 1810 i Vejle efter et Vaadeskud. Gift 5. Maj 1791 paa Fredholm (Kollerup Sogn) med Maren Sebbelov, født 20. Decbr. 1771 paa Pæregaard (Tranekær Sogn), Datter af Forpagter Jørgen Sebbelov og Catharina Maria Lassen, hun blev opdraget i Tolder Groths Hjem i Vejle, begravet 11. Marts 1814 i Vejle. Borgerskab 9. Januar 1798 som Urmager, var 1793 Skattekræver og benævnes da som Guldsmed. Mestermærke: I.B.

Jens Christian Bøegh ejede Gaarden Nr. 179 (nuværende Nr. 2) paa Kirkegade i Vejle. Foruden sit Haandværk drev han et mindre Landbrug paa Nørremarken, hvor han ejede en Stude- og Jagtejendom paa 4 Acre. Desuden ejede han ved sin Død 1 Fag, Mølholm kaldet, vurderet til 700 Rdlr. — mulig var det paa den Grund, at han drev et Teglværk — og Halvparten af en Parcel fra Terkel Pedersens Gaard i Uhre til 600 Rdlr. Kort før sin Død havde han solgt et Skovskifte i Vinding Sogn for 1100 Rdlr. Aktiverne i hans Bo oversteg Passiverne med ca. 3400 Rdlr.

18. Andreas Jensen Linnet, ifølge Raadstueprotokollen født i Ejstrup (Kirkebogen for Ejstrup Sogn i

Aarhus Amt er brændt), Søn af Skoleholder Linnet. Gift 14. Novbr. 1798 i Vejle med Enke Margrethe Sophie Svane. Hverken han eller Konen er fundet døde i Vejle Kirkebog. Borgerskab 9. April 1801.

19. **Fridrich Julius Christopher Hogrefe**, f. ca. 1778 i det Hannoverske, død 1. Juli 1826 i Vejle, 48^{1/2} Aar gammel. Gift 28. Juni 1804 i Vejle, ifl. Vielsesbrev med Cecilia Marie Schmidt, født 10. Maj 1786 paa Engelsholms Papirfabrik (Randbøl Sogn), Datter af Papirmager Henrich Rudolph Schmidt og Mette Marie Madsdatter Brandrup, død 19. Marts 1860 i Vejle. Arbejdet en Del Aar her i Landet og i 1804 bosat sig i Vejle. Borgerskab 19. December 1804. Mestermærke: F.H. og F.HOGREFE.

Arbejde: Givskud Kirke: Kalk (1803).

20. **Otto Ottosen**, døbt 30. Juli 1786 i Vejle, Søn af eligeret Borger, senere Kirkeværges Søren Ottosen (død 1826) og Ane Sophie (død 1827), død 24. August 1818 i Vejle. Gift før 27. November 1817, da han faar et Barn døbt, med Dorteia Maria Laurberg, der i Vejle Kirkebog ved sin Død 22. April 1850 angives at være født 1782 i Svendborg, Datter af Skipper Laurberg stds. Hun findes imidlertid ikke som døbt i Svendborg og ejheller i andre sydfynske Sogne, Navnet Laurberg findes heller ikke i Nyborg, Faaborg, Rudkøbing og Ærøskøbings Skifteprotokoller. 1780—84 findes kun een Dorteia Maria, døbt 6. Januar 1782 i Svendborg, Datter af Bartholomæus Flindt.

21. **Rasmus Abildgaard Møller**, født ca. 1787 i Egersund Præstegæld, Christianssand Stift i Norge, Søn af Hieronimus Møller, død 22. Juni 1851 i Vejle, 64 Aar gl. I Kirkebogen anføres »Guldsmed og boende udenfor Vejle ved Stokkebroen«. Har ikke haft Borgerskab i Vejle.

22. **Hans Frederich Rau**, født 1788 paa Rundtoft i Angel, død 16. Marts 1877 i Vejle, 89 Aar gl. Gift 11. November 1826 i Vejle med Karen Sørens datter, født ca. 1791, død 24. Marts 1875 i Vejle, 84^{3/4} Aar gl., Enke efter Fisker Henrich Gregersen i Vejle.

Guldsmed Hans Rau (Roue) fra Højen nævnes 1820 som Fadder, ved sit Giftermaal benævnes han som Guldsmed i Højen. 2. Maj 1846 nævnes Guldsmed H. Rau i Raadstueprotokollen som Ejer af en af Haverne »langs den vestre Side af Vejen uden for Vejle Sønderport«. Ved sin Død kaldes han »tidligere Guldsmed i Vejle«. Har ikke haft Borgerskab i Vejle.

23. Morten Bierring Knudsen, døbt 25. Juli 1794 i Vejle, Søn af Købmand Niels Knudsen og Christine Bierring, død 6. Marts 1838 i Vejle. Gift 13. Oktober 1820 i Vejle med Johanne Sørensen (22 Aar), født ca. 1798. Udlært i Aarhus, Mesterstykke i Odense 1819, Borgerskab i Vejle 3. Febr. 1820. Mestermærke: M.B.K. og M.KNUDSEN.

Arbejde: Skibet Kirke: Disk (1826).

24. Christian Albert (Albrecht) Jørgensen, født 8. Oktober 1799 i Odense (Sct. Knuds Kirke), Søn af Brændevinsbrænder og Brygger Jørgen Nielsen og Gertrud Nielsdatter, død 19. Juli 1859 i København, begravet 23. Juli i Vejle. Gift 28. August 1828 i Vejle med Frideriche Christiane Fischer, døbt 28. Jan. 1805 i Vejle, Datter af Købmand (Klubvært), Kæmner Johan Michael Andreas Fischer og Frideriche Tvede (Søster til Nr. 28), død 5. December 1889 i Vejle. Købte 1851 »Klubgaarden« paa Torvegade af sin Svigermoder.

Udlært 12. Maj 1821 i Odense, gjort Mesterstykke der og indskrevet som Mester i det derværende Guldsmedelaug. Arbejdede i 1822 hos Guldsmed Morten Bierring Knudsen. Borgerskab 3. Febr. 1826 i Vejle. Mestermærke: C.I.

25. Bendix Adolph Hinrichsen, født ca. 1800 i Norge, Søn af fhv. Klokker og Graver i Skien i Norge, senere Litteratus i Vejle, A. Hinrichsen (død 9. Juli 1842 i Vejle, 75 $\frac{1}{2}$ Aar gl., f. i Aabenraa, hvor hans Fader Laurentius Hinrichsen var Overretsprokurator) og Berthe Eline Brynild (død 2. Septbr. 1850 i Vejle, 87 Aar gl., født i Skonum Præstegæld i Norge, hvor hendes Fader Brynild Jacobsen var Landmand), død 19. Juni 1834 i Vejle. Gift 27. Marts 1829 i Vejle med Johanne (Anna) Elisabeth Hinrichsen, Modehandlerinde i Vejle,

født ca. 1796 i København, Datter af Silke- og Klædekræmmer Lorens Andreas Hinrichsen, død 11. August 1836 i Vejle, 39 Aar og 5 Mdr. gl.

Udlært 1821 hos Guldsmed Jørgen Jonassen Winther i Horsens, Mesterstykke 1 Guld Signet og 1 Brystnaal. Borgerskab 8. Juli 1830, opsagt 19. Februar 1836 af Enken.

26. Hans Peter Severin Ingerslev, født 3. Maj 1803 i Grenaa, Søn af Styrmand Mathias Ingerslev og Elisabeth Marie Bræmer, ugift, død 31. Oktbr. 1891 i Ribe (Sct. Catharinæ Sogn).

Udlært 1823 i Aarhus, Svend forskellige Steder, senest 10 Aar i Vejle. Borgerskab 16. Juli 1835. Mestermærke: INGERSLEV og H.P.J.

Arbejder: Sukkerskaal og Flødekande (1858), Vejle Musæum. I Kirker: Skibet: Oblatæske (1862), Bæger til Alterkalk, Engom: Kalk til Hjemmeberettelse, Hover: Gennemhullet Ske, Jelling: Oblatæske (1861), Hulske, Vinding: Oblatæske, Øster Snede: Oblatæske, Givskud: Oblatæske, Bredsten: Alterkalk, Disk, Højen: Oblatæske.

27. Jens Christopher Theilgaard, døbt 27. Septbr. 1804 i Fredericia (Michaelis Kirke), Søn af Guldsmed Niels Teilgaard og Johanne Friderica Brandis. Er ikke fundet død i Vejle.

Udlært 1823 i Odense, Svend forskellige Steder, senest 5 Aar i Vejle. Borgerskab 16. Juli 1835.

28. Henrich Christopher Fischer, født 14. Septbr. 1813 i Vejle, Søn af Købmand (Klubvært) Kæmner Johan Michael Andreas Fischer og Frideriche Tvede, død 15. Septbr. 1890 som Lem i Almindeligt Hospital i København. Gift 1. Gang 3. Novbr. 1843 i Vejle med Birgitte Hansen, født 26. April 1810 i Bogense, Datter af Skomager Hans Henrichsen og Mette Cathrine Lindhart, død 16. Decbr. 1850 i Vejle. Gift 2. Gang 2. August 1851 i Vejle med Hansine Cathrine Benedicte Meervald, født 5. Juni 1811 i Ribe (Domsognet), Datter af Skræder Meervald og Marie Cathrine Benedicte.

Udlært i Vejle, hvor han ogsaa har arbejdet som Svend. Borgerskab 27. April 1840. Mestermærke: FISCHER.

Arbejde: Lugtedaase (1853), Vejle Musæum.

29. Julius Rudolph Hogrefe, døbt 15. Juli 1811 i Vejle, Søn af Guldsmed Fridrich Julius Christopher Hogrefe (Nr. 19) og Cæcilia Marie Schmidt, død 15. Marts 1872 i Vejle. Gift 1. Gang 17. April 1845 i Vejle med Anne Johanne Gregersen, født 16. Jan. 1821 i Vejle, Datter af Fisker Henrich Gregersen og Karen Sørensdatter og Steddatter af Nr. 22, død 28. Januar 1846 i Vejle. Gift 2. Gang 16. Juli 1848 i Hornstrup Kirke, da Kirken i Vejle »var opfyldt af Armatur«, med Petræa Jensen, født 1821—22, død 1. Juli 1877 i Vejle, Enke efter Patrouillebetjent Niels Sørensen Møller. Hun er hverken døbt eller confirmeret i Vejle, ej heller gift der 1. Gang, men vaccineret 30. Juni 1826 i Vejle.

Udlært i Fredericia, fra 1837 til 1841 forestaaet sin afdøde Faders Værksted. Mesterstykke: en Pokal med indgraverede Jagtscener. Borgerskab 8. Decbr. 1841. 24. Marts 1863 tillige Borgerskab som Høker, 6. Aug. 1866 ombyttet dette med Borgerskab som Detaillist, hvorefter han ikke længere kunde drive Haandværk som Guldsmed. Mestermærke: J.R.H. og J.H.

Arbejder: I Kirker: Skærup: Oblatæske, Kollerup: Oblatæske, Jerlev: Oblatæske (1863), Højen: Disk (1860).

30. Mads Christiansen, kaldet **Mads Christian Mortensen**, født 18. Jan. 1820 i Odense (Sct. Knuds Sogn), Søn af Spisevært Christian Mortensen og Nicoline Sørensdatter, død 26. Jan. 1904 i Vejle. Gift 12. Septbr. 1845 i Vejle med Marthine Høegh, født 1. Januar 1822 i Vejle, Datter af Væver Just Jørgensen Høegh og Sara Mortensdatter, død 2. Novbr. 1871 i Vejle, Søster til Nr. 32.

Udlært 1839 i Vejle. 5. Juni 1845 fremstillede han sig i Vejle for at faa sit Prøvestykke, en Sølvtepotte med dreven Bort, godkendt, men Skuemestrene Hogrefe og Fischer havde saa meget at indvende, at Retten den følgende Dag eragtede, at de Mangler, der forefandtes ved Prøvestykket, var saa væsentlige, at det ikke kunde antages, hvorefter han tog til Odense og foreviste 9. Juli s.A. Prøvestykket for det der-værende Guldsmedelaug og fik det antaget. Borgerskab 17. Novbr. 1845 i Vejle. Mestermærke: M.C.M.

Arbejde: Give Kirke: Oblatæske.

31. **Bennet Christian Høegh**, født 8. Oktbr. 1826 i Vejle, Søn af Væver Just Jørgensen Høegh og Sara Mortensdatter.

Gift 1. Gang 1. Decbr. 1854 i Vejle med Anne Johanne Sophie Iversen, født 31. Oktbr. 1835 i Vejle, Datter af Skomagermester Søren Iversen og Anne Kirstine Lorentzen, død 20. Januar 1856 i Vejle. Gift 2. Gang 1856 med Anne Nielsen, født 1823 (da hun ved Daab 17. August 1857 var 34 Aar). Vielse er ikke sket i Vejle.

Udlært i Vejle, Svend dels der, dels i Odense. Prøvestykke: en Sølvtepotte. Deltog i Krigen fra Sommeren 1849 til Februar 1851. Borgerskab 27. Maj 1852, 30. Novbr. 1861 tillige Borgerskab til »ringe Handel«. 24. Juni 1862 opsagt Borgerskabet som Guldsmed. Mestermærke: HØEGH.

Arbejde: »Syltetøjsskaal« med 12 Theskeer paa Vejle Musæum.

32. **Guldbrand Guldbrandsen**, døbt **Eskildsen** efter Faderens Fornavn. 4. Decbr. 1905 Navnebevis paa Navnet Guldbrandsen. Født i Holtum, døbt 15. Maj 1829 i Grejs Kirke, Søn af Indsiddet, senere Værtshusholder i Vejle Eskild Guldbrandsen (død 1884) og Kirsten Sørensdatter (død 1916). Gift med Anne Hansen, født 17. Juli 1830 i Breth (Barrit Sogn), Datter af Husmand og Skræder Hans Pedersen og Hanne Kirstine Hansdatter, død 11. Decbr. 1923 i Vejle.

Udlært hos Guldsmed J. R. Hogrefe i Vejle, Svend dels her, dels i Horsens. 30. Decbr. 1854 Prøvestykke, en Sølvtepotte, »Corpus af eet Stykke udarbejdet og med drevne Borter«. Borgerskab 25. Juli 1855. Mestermærke: G.G. og GULDBRANDSEN.

Arbejder: Spiseske paa Vejle Musæum, Skærup Kirke: Bæger til gl. Kalk.

33. **August Dominicus Frode Wisbom**, født 4. August 1826 i Holbæk, Søn af Skomager Rasmus Klockman Wisbom og Cathrine Nicom.

Udlært hos Guldsmed J. Lund i Holbæk, derefter Svend forskellige Steder. Prøvestykke: en Sølvkaffekande, opvist og antaget 20. August 1856 i Odense. Borgerskab 16. Decbr. 1856 i Vejle, opsagt Borgerskabet 26. Maj 1858.

34. Lars Alexander Theodor Møller, født 1. Novbr. døbt 16. Decbr. 1816 i København, Søn af Juvelerer Rasmus Møller og Louise Frideriche Vinsløv, død 14. April 1911 i Vejle (De gamles Hjem). Gift 1. Gang 16. Oktbr. 1857 i Vejle med Maren Jacobsdatter, født ca. 1810, død 7. Decbr. 1886, 76 Aar gl. i Vejle (hun gift 1. Gang 19. Juni 1846 i Vejle med Sadelmagermester Johan Frederik Torniede, død 4. Oktbr. 1856 i Vejle), gift 2. Gang 19. April 1888 i Vejle med Christiane Nielsine Hansen, født 28. April, døbt 16. Juli 1843 i Skibet, Datter af Indsieder Hans Jensen og Lucie Petrine Jeansdatter paa Østengaards Mark, død 1. Marts 1912 i Vejle (De gamles Hjem).

Udlært 21. Juli 1837 hos Juvelerer Peter B. Hedensted i København. Svend forskellige Steder, navnlig i Vejle. Prøvestykke: en Gulddaase, men da der var Tvivl om, at det kunde tillades ham som Mesterstykke at forfærdige en Gulddaase, blev Spørgsmaalet forelagt Vejle Amt, der ved Resolution af 18. Juli 1856 i Henhold til Plakat af 26. April 1822 udtalte, at han var berettiget til som Prøvestykke at forfærdige Gulddaasen. Borgerskab 16. Decbr. 1856.

35. Carl Christian Kjær Jürgens, født 11. Juni 1836 i Aagaard (Starup Sogn), Søn af Skræder Jochum Henrich Jürgens og Gjordemoder Mette Kristine. Gift med Sophie Christine Hansen, født 1843 (ved et Barns Daab 15. Juli 1863 angives hun at være 20 Aar).

Ved en mærkelig Fejlskrift er Faderens Navn indført i Raadstueprotokollen i Stedet for hans. Udlært hos Guldsmed J. R. Hogrefe, Svend hos Guldsmed B. Chr. Høegh, begge i Vejle. Borgerskab 30. Juni 1862, opsagt Borgerskabet 23. April 1867.

36. Christian Erhardt Obbekjer (Obbekjær), født 25. Decbr. 1835 i Skødstrup, Søn af Skolelærer og Kirkesanger Jacob Peter Rasmussen Obbekjer og Ane Martine Grønfeldt Ingerslev (Søster til Nr. 26), død 12. Marts 1872 i Vejle. Gift med Anneke (Annechen) Hansen Kaltøft, født 19. Juni 1838, død 11. Juli 1879 i Vejle. Hun 2. Gang gift 6. Oktober 1875 i Vejle

med exam. juris, Guldsmed Jens Nielsen Sørensen (Nr. 39).

Lært Professionen hos Guldsmed H. P. S. Ingerslev (hans Morbroder) i Vejle, hos hvem han, efter i 1837 at være bleven Svend, ligeledes har arbejdet som saadan indtil April Maaned 1861, hvorefter han tog til Ribe og der foreviste det ham ifølge Magistratens Paalæg forfærdigede Mesterprøvestykke, bestaaende af en Sølvtepotte med dreven Blomst paa Laaget og corpus udarbejdet af eet Stykke med glat Drivning eller Knækning, hvilket blev antaget af Skuemestrene. Borgerskab 8. Maj 1861 i Ribe, opsagt og Borgerskab i Vejle 2. Maj 1863. Mestermærke: OBBEKJÆR.

37. **Arvid Conrad Claesson**, født 21. Oktbr. 1846 i Stockholm, Søn af Garver Conrad Claesson og Maria Arvidsdatter, død 27. Oktbr. 1892 i Vejle. Gift 16. Juli 1869 i Vejle med Christiane Sarine Mortensen, født 14. Januar 1846 i Vejle, Datter af Guldsmed Mads Christian Mortensen (Nr. 30) og Marthine Høegh, død 2. Oktober 1926 i Aarhus.

Deltog som frivillig i Krigen 1863—1864. Borgerskab 28. Maj 1869, idet han godtgjorde, at han i 5 Aar havde haft stadigt Ophold her i Landet. Opgav senere Guldsmedehaandværket og nedsatte sig som Tandlæge i Vejle.

38. **Christian Ferdinand Clausen Øisæt (Øizet)**, født 16. Marts 1820 i Kongsvinger, Norge, død 29. Sept. 1892 i Vejle. Gift med Mathilde Barreth, født 29. April 1825 i Vejle, Datter af Gartner Niels Lauesen Barreth og Elisabeth Cathrine Sofie Sørensen.

Borgerskab 23. Decbr. 1852 i København, 24. Jan. 1853 optaget i det derværende Guldsmedelaug. Borgerskab 25. Sept. 1869 i Vejle. Mestermærke: C. ØISET.

39. **Jens Nielsen Sørensen**, født 23. Marts 1846 i Foldingbro (Lintrup Sogn), Søn af fhv. Patrouille-assistent Simon Sørensen og Andreasine Jensdatter, død 23. Decbr. 1927 i Vejle. Gift 1. Gang 6. Oktbr. i Vejle med Anneke (Annechen) Hansen Kaltoft, født 19. Juni 1838, død 11. Juli 1879 i Vejle. Hun var gift 1. Gang med Guldsmed Christian Erhardt Obbekjer

(Nr. 36). Gift 2. Gang 27. Aug. 1880 i Middelfart med Julie Louise Hansen, født 2. Juli 1850 i Middelfart, Datter af Købmand Peder Hansen og Christine Charlotte Louise Wilhelmine Melbye, død 27. Septbr. 1911 i Vejle.

Oprindelig ved Landvæsenet, senere Huslærer, 1873 examinatus juris, derefter Sagførerfuldmægtig i Ebeltoft og Vejle, hvor han tillige var Auktionsholder, men efter at han havde giftet sig med Guldsmed Obbekjers Enke, fik han 7. Oktbr. 1875 Borgerskab som Guldsmed og drev Forretningen op til at blive Vejles største. Guldsmed Sørensen tog meget Del i det offentlige Liv, han var saaledes bl. a. Medlem af Byraadet fra 1891 til 1903, Forligskommissær fra 1900 til 1918 og Medlem af Skatteraadet. Af faglige Hverv var han Formand for Provinsguldsmedenes Hovedbestyrelse og Kasserer og Sekretær for Jydsk Guldsmedeforening, af hvilken han i 1912 blev udnævnt til Æresmedlem. Mestermærke: I.S. og I. SØRENSEN.

40. Knud Martin Poulsen, født 28. Febr. 1851 i Vejle, Søn af Detaillist Laurs Johan Poulsen og Anne Cathrine Knudsdatter, død 30. Jan. 1908 i Silkeborg. Gift 4. Juni 1875 i Vejle med Jensine Kirstine Jensen, født 23. Oktbr. 1850 i Vejle, Datter af Daglejer Jens Pedersen i Vejle og Maren Antonidatter, død 27. Novbr. 1931 i Silkeborg.

Borgerskab 2. November 1876. Kgl. Bevilling 30. Juli 1878 til at drive Guldsmedeprofession i Silkeborg, Næringsbevis der 17. Aug. 1878. Mestermærke: K.M.P.

41. Carl Frederik Andreas Berg, født 9. Novbr. 1842 i Odense (Sct. Knuds Sogn), Søn af Skrædermester Andreas Thomsen Berg og Anne Margrethe Holbech, død 10. Juni 1930 i Vejle. Gift 18. Oktober 1872 i Vejle med Marie Elisabeth Jacobsen, født 14. Febr. 1853 i Vejle, Datter af Karetmager, Kammerraad Martin Nicolaj Jacobsen og Andrea Elisabeth Keifler, død 30. Decbr. 1912 i Vejle.

Borgerskab 19. Novbr. 1867 som Urmager, 30. Oktbr. 1869 tillige som Instrumentmager og 5. August 1878 endvidere som Guldsmed.

42. Niels Peter Jørgensen, født 12. Marts 1846 i Vejle, Søn af Foermand Jørgen Rasmussen og Maren Pedersdatter, død 1. Decbr. 1894 i Vejle. Gift 12. Dec. 1873 i Fredericia (Skt. Michaelis Kirke) med Goline Mathilde Stützer, født 20. April 1836 i Fredericia, Datter af Bødker Christian Stützer og Susanne Hermann, død 2. Juni 1925 i Vejle. Hun var 1. Gang gift med Guldsmed Lauritz Jørgen Mathiesen i Fredericia, død 7. Decbr. 1872.

I Lære hos Guldsmed Ingerslev i Vejle. Borgerskab 12. Novbr. 1873 i Fredericia, havde senere Værksted i Vejle.

43. Hans Peter Johan Guldbrandsen, født 17. Novbr. 1854 i Vejle, Søn af Guldsmed Guldbland Guldbrandsen (Nr. 32) og Anne Hansen, død 16. Maj 1924 i Vejle. Gift 15. Novbr. 1884 paa Vejle Raadhus med Ane Magrethe Vagine Svendsen, født 30. Maj 1861 i Fredericia, Datter af Skræder Peter Svendsen og Maren Andersen, død 23. Januar 1923 i Vejle (Vor Frelsers Sogn).

Udlært hos Faderen. Borgerskab 10. Oktober 1882. Mestermærke: H.GULDBRANDSEN og H.G.

Drikkekande 1755.
Mester Jørgen Brosbøll.

VANDMØLLER OG ANDRE VANDKRAFTUDNYTTELSER I VEJLE AMT

AF STEEN B. BØCHER

Det har vistnok i lange Tider været en almindelig udbredt Opfattelse, at Vandkraften aldrig har spillet nogen Rolle her i Landet. Dette er imidlertid ganske forkert, og ikke engang i vore Dage er Vandkraften uden Betydning. Ogsaa i den historiske Indledning til »Danske Møller« (N. Meyn og H. Loft, 1934) kommer denne fejlagtige Anskuelse frem. I Virkeligheden var Vandkraften lige til Slutningen af det 17. Aarhundrede næsten eneraadende her i Landet, og i Jylland gjaldt dette til omkring Aar 1800.

Vandkraften har i Tidens Løb haft Betydning for en lang Række Erhverv, og meget forskelligartede Virksomheder er blevet drevet ved Vandkraft; men først og fremmest var det naturligvis Kornmalingen, der foregik ved Vandkraft, og Vandmøllernes Historie er derfor i særlig Grad Kornvandmøllernes.

Det maa vistnok antages, at de første Vandmøller blev anlagt her i Landet omkring Aar 1000, maaske en lille Smule før. De ældste Møller var de saakaldte »Skvatmøller«, der havde et lille vandretgaaende Hjul, hvis Akse direkte drev den øverste Møllesten i den

lille Kværn. Denne Type anvendtes lige til omkring 1600, og det ser ud til, at næsten alle Landsbyer og større Gaarde havde saadan en Mølle. Desværre er Oplysningerne om disse Møller kun yderst sparsomme.

Fra omkring Aar 1100 begyndte man at bygge de større Vandmøller med lodretgaaende Hjul. Til at begynde med havde disse Møller sikkert udelukkende Underfaldshjul. De store Møller blev særlig bygget af Stormænd og af Kongen og Kirken. Foruden til selve Vandkraften blev der ved Anlæggelsen i høj Grad taget Hensyn til Vejforbindelserne og til Oplandet.

Der har nok været mange Aarsager til, at Skvatmøllerne maatte bukke under i Kampen med Stormøllerne, ja, til Slut ligefrem blev forbudt; men den vigtigste Grund har uden Tvivl været Dannelsen af Storgodserne.

Lige til omkring Aar 1600 tiltog Antallet af Stormøller ret jævnt. I det 17. Aarhundrede led Møllerne ligesom Landet i det hele taget meget stærkt under Kriges og Sygdommes Hærgen; adskillige blev ødelagt og aldrig senere genopført. Der var jo heller ikke Brug for saa mange Møller, da baade Befolkningstætheden og det dyrkede Areal var gaaet tilbage.

I sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede blev Møllerne ansat til Mølleskyldshartkorn, hvorefter der skulde betales Skat (der takseredes som for Jorden i Tdr., Skpr., Fkr. og Alb.; i Beskrivelserne af de enkelte Møller er disse Maal udeladt, og f. Eks. 8 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. skrives 8-4-2-1). Foruden Landgilden kom der saaledes til at hvile endnu en fast Næringsafgift paa Mølleriet; men til Gengæld blev dette en Slags Privilegium, og nye Møller blev kun undtagelsesvis anlagt. Fæstebønderne havde i Reglen Møllepligt til Godsets Mølle, de kongelige Fæstere til

en kongelig Mølle, og i Slesvig var der Mølletvang, d. v. s. at hver eneste Gaard og Hus skulde søge en ganske bestemt Mølle. Paa samme Tid blev ogsaa Betalingen fastsat til $\frac{1}{18}$ af det formalede Korn, det saakaldte Toldkorn.

Den videre Udvikling af Kornmølleriet følger i det store og hele Landbrugets Udvikling, og de store Landboreformer, der begyndte med Udskiftning og Salg, gjorde Størstedelen af Vandmøllerne til Selvejermøller. Dette skete paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt, nemlig omkring 1760, idet de høje Kornpriser havde givet Møllerne en betydelig Fortjeneste.

Omkring Aar 1800 førte Befolkningstilvæksten og den tiltagende Opdyrkning flere Steder til Mangel paa Møller; dette søgtes afhjulpet gennem Forordningen af 1825 om Kornmøller paa Landet, hvorved det paa visse Betingelser blev muligt at faa oprettet nye Møller. I Vejle Amt førte Forordningen ogsaa til Anlæggelse af nogle faa nye Vand- og Vindmøller.

Indtil 1862, da Møllenæringsloven af 1852 traadte i Kraft, var der dog stadig flest Vandmøller her i Amtet; først da Mølleriet efter 1862 var blevet fri Næring, og det store Møllebyggeri begyndte, kom Vindmøllerne i Flertal. Den Konkurrence, der herved paaførtes de gamle Vandmøller, var i visse Omraader meget haard, forholdsvis mindst i Vestjylland, hvor Hedeopdyrkingen gjorde, at Kravet om flere Møller netop blev særlig stærkt paa dette Tidspunkt.

Vindmøller, Husmøller og store Valsemøller konkurrerede med de gamle Vandmøller, der dog klarede sig forholdsvis godt sammenlignet med Vindmøllerne, fordi Kraften ved Vandmøllerne var mere konstant, og fordi de næsten alle havde Landbrug knyttet til Møllen. I øvrigt betød Overgangen fra Kornproduk-

tion til Mejeridrift i Landbruget til at begynde med en forøget Maling for Møllerne. Da det imidlertid afgjort er mest fordelagtigt for Landbruget, at Korn til Kreaturføde males paa Gaardene, hvor det skal bruges, gik det efterhaanden ogsaa tilbage med denne Del af Mølleriet, særlig da det ved Elektricitetens Hjælp blev muligt at faa billig og sikker Kraft ud til Gaardene.

Dermed er Mølleriet naaet op til sin nuværende Face: Mel- og Grynmalning paa store Valsemøller i Byerne og enkelte Steder paa Landet, hvor Trafikforholdene er særlig gode. Fodermaling paa Gaardene ved Elektricitet.

Trods den betydelige Tilbagegang for Vandmøllerne særlig i dette Aarhundrede, er et forholdsvis stort Antal endnu i Gang her i Amtet. Aarsagen hertil er først og fremmest den, at det takket være Vandkraften har været muligt for en Del Møller at specialisere sig eller gaa over til anden Virksomhed, særlig Fremstilling af Elektricitet. En Række Jævnstrømsværker paa Landet og det i Ribe By anvender Vandkraft, og desuden er der anlagt nogle større Vandkraftcentraler, der leverer Stærkstrøm. En stor Del af Gaardene faar saaledes indirekte deres Kraft fra Vandkraften, og man kommer herved til det forbavsende Resultat, at der nu formales mere Korn ved Vandkraft end nogensinde før; en absolut Fremgang, men en relativ Tilbagegang.

Foruden til Kornmalning og Elektricitetsfremstilling har Vandkraften fundet Anvendelse i en lang Række industrielle Virksomheder. Vandkraftens Betydning for Industrien maa først og fremmest søges i den Omstændighed, at den fandt Anvendelse paa et Tidspunkt og under Forhold, hvor anden Kraft var ukendt eller uanvendelig. En Vandkraftperiode i Industrien dan-

ner saaledes en naturlig Overgang mellem Haandværk og vor Tids Industri.

Af de forskellige industrielle Virksomheder, der har benyttet Vandkraften, skal særlig nævnes Stampe-møllerne, hvor det hjemmevævede Uldtøj færdig-behandles. Tøjet blev anbragt i et Stampetrug med Urin og Valkejord, i Reglen Molér, og blev saa bear-bejdet med nogle Træhamre, der hævedes af Vand-hjulet og faldt ned paa Tøjet. Efter Stampningen skyl-ledes Tøjet, stamperes igen og skylledes, indtil det havde faaet den rette Luv. Ogsaa Uldspinderier, Kar-terier og Klædefabrikker har været drevet ved Vand-kraft.

I ældre Tid benyttede Feldberederne eller Skinderne Vandmøller til den første Behandling af Skindene, der ogsaa stamperes, hvorved Garvestoffer af forskellig Art presseses ind i Skindet. Da Feldberederne var By-haandværkere, fandtes Skindstampemøllerne i Reglen i Byerne eller i Nærheden af disse. Ogsaa Knusningen af Egebark til Garvningen foregik ved Vandkraft i de saakaldte Barkmøller.

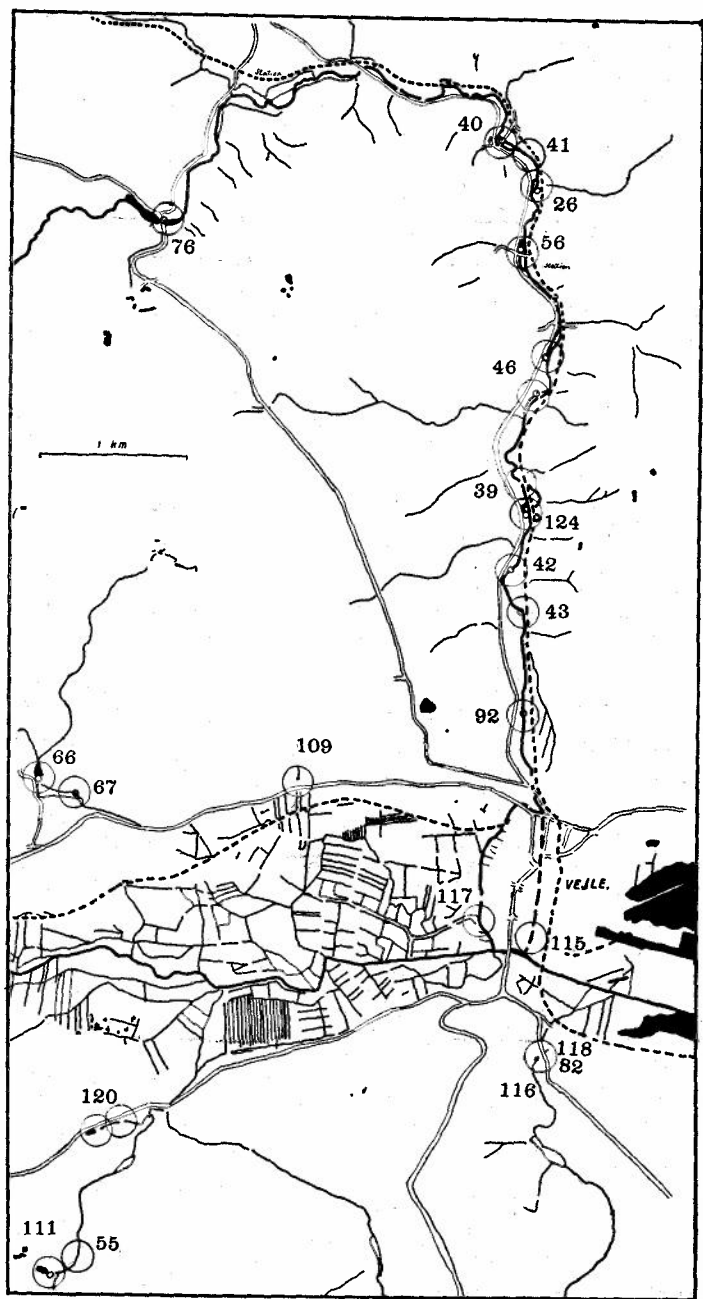
Enkelte Steder var der paa Vandmøllerne indrettet Slibemøller, hvor de i Omegnen ved Husflid fremstil-lede Høleer, Skæreknive m. v. blev slebet. Ogsaa selve Smedningen foregik nogle Steder ved Vandkraft. I vore Dage findes der endnu Fabrikker for Jernvarer, der anvender Vandkraft; Hammerværket i Grejsdalen er den største og mest betydelige af disse.

Under Hedeopdyrkingen oprettedes flere Steder Kartoffelmøller og Benstampemøller. I de sidste knustes Ben til Benmel. Det kan endelig nævnes, at en Række af de første Mejerier blev drevet ved Vand-kraft, og at der nogle Steder paa Møllerne indrettedes Bagerier, der benyttede Vandkraften. Som det vil

fremgaa af de enkelte Beskrivelser, er der endnu en Del andre Virksomheder, der har anvendt Vandkraft; men det vilde føre for vidt her at nævne dem alle. Det skal blot til Slut omtales, at Vandkraften i forrige Aarhundrede i vid Udstrækning blev anvendt til at drive Engvandingshjul.

I meget korte Træk har jeg her søgt at give en Fremstilling af Vandmøllernes Historie, saaledes som den fremgaar af mit Arbejde, »Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu«, som jeg i øvrigt her maa nøjes med at henvise særlig interesserede til. De efterfølgende Beskrivelser af de enkelte Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser er udarbejdet af Hensyn til det nævnte Arbejde; men da de indeholder saa meget Stof af rent lokalhistorisk Art, der ikke er blevet anvendt, har jeg ment det rigtigt at faa dem udgivet for sig gennem de historiske Samfund i Ribe og Vejle Amter. Det undersøgte Omraade falder jo sammen med de to Amter excl. Bjerge-Hatting Herreder.

Af Pladshensyn har det været nødvendigt at gøre Beskrivelserne meget kortfattede og derfor maaske noget tørre; men det er mit Haab, at dette Arbejde bl. a. ved sine udførlige Literaturhenvisninger maa give Anledning til en nøjere Undersøgelse af de mange, gamle Møllelokaliteter i Landet, hvorom vi næsten intet ved, saaledes at man derigennem kan faa Klarhed over Forholdene i hele Landet og bedømme den Udvikling, der er foregaaet. For en enkelt vilde dette Arbejde være uoverkommeligt; men hvis Lokalhistorikere rundt om i Landet vilde interessere sig herfor, skulde det nok være muligt. Det er imidlertid vigtigt, at Sagen ikke opsættes for længe, for med de store Dræningsarbejder, der nu foregaar, vil mange Spor af de gamle

Samtlige Vandkraftlokaliteter i Grejsdalen samt i Vejle og nærmeste Omegn.

Vandmøller hurtigt forsvinde helt. Der er jo allerede fremkommet en Del spredte Oplysninger og enkelte samlede Beskrivelser af de gamle Møller; men der er endnu et kolassalt Arbejde, der venter. En Forudsætning for, at Opgaverne kan løses rigtigt, er det imidlertid, at man har et indgaaende Lokalkendskab.

Da dette Arbejde muligvis ses af en Del af de mange Mennesker, der rundt om i Landet har været mig behjælpelige med Undersøgelsen og givet mig værdifulde Oplysninger, vil jeg slutte med ogsaa paa dette Sted at udtale min bedste Tak herfor og for al den Venlighed, jeg mødte.

NB. Hver enkelt Lokalitet er forsynet med et Nummer, der svarer til Nummeret paa Kortet.

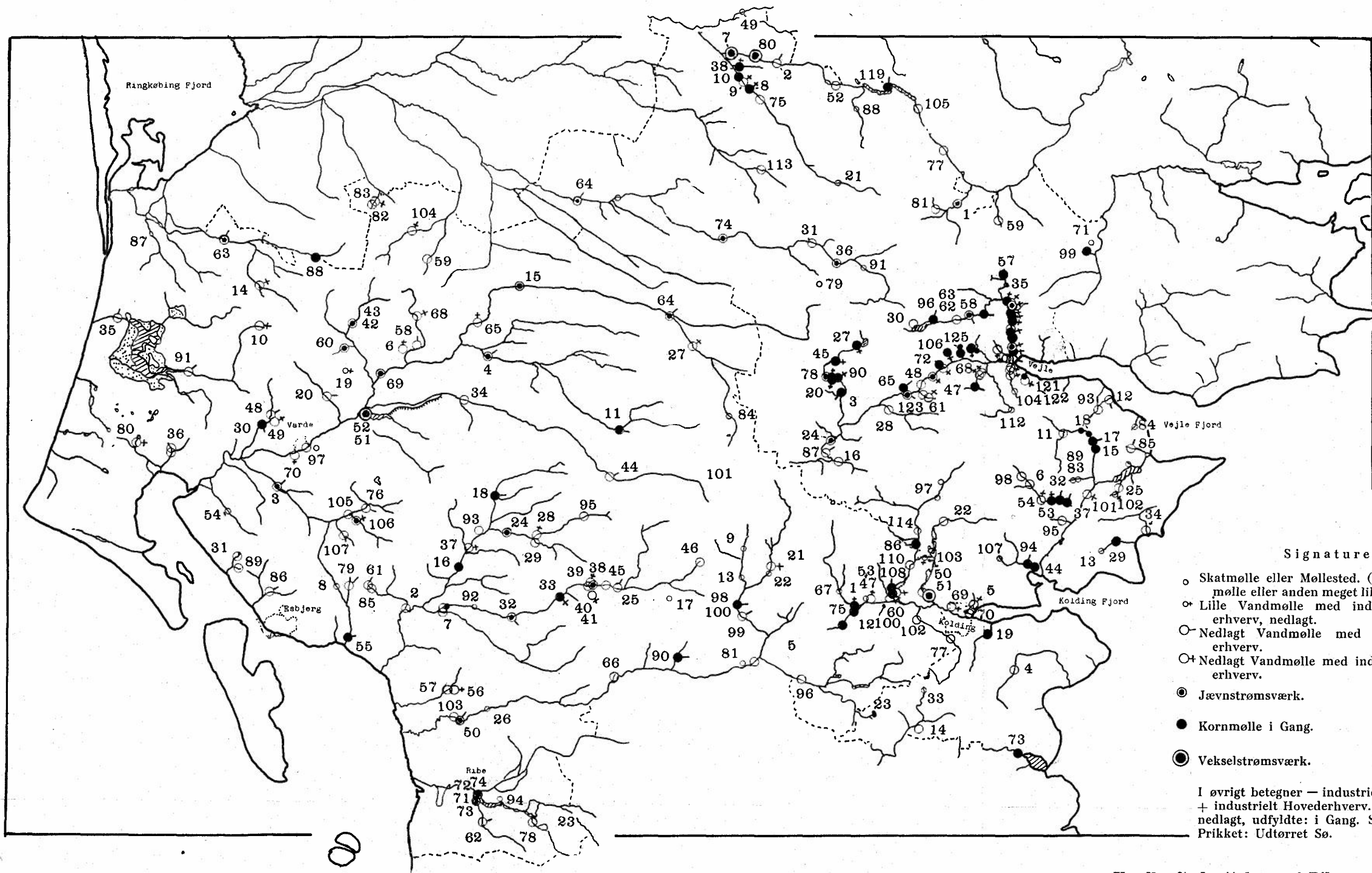
Forkortelser anvendt i Literaturfortegnelserne:

R. A. Rigsarkivet. — V. L. A. Landsarkivet i Viborg.
— M. K. Matrikuskontoret. — V. A. A. Vejle Amts Aarvog.

Den udførlige Literaturliste med de citerede Arbejders fulde Titel m. v. findes i S. Bøcher: »Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu«, Kbhvn. 1942.

1. Alsted Vandmølle, Øster Nykirke Sogn, Nørvang Herred. Alsted Aa (til Gudena).

Aaen er opstemmet til en ret stor, langstrakt Mølløsø, der er flyttet ved Anlæggelse af Elektricitetsværket. Vandmængden er om Sommeren temmelig ringe, Faldet er paa ca. 4 m. Vandkraften udnyttes ved en Turbine paa 23 HK. Der fremstilles elektrisk Strøm, der

Signaturer:

- Skatmølle eller møllested. (Udfyldt: Gaardmølle eller anden meget lille Virksomhed.)
- ⊕ Lille Vandmølle med industrielt Hovederhverv, nedlagt.
- Nedlagt Vandmølle med industrielt Bierhverv.
- ⊕ Nedlagt Vandmølle med industrielt Hovederhverv.
- Jævnstrømsværk.
- Kornmølle i Gang.
- Vekselstrømsværk.

I øvrigt betegner — industrielt Bierhverv og + industrielt Hovederhverv. Aabne Cirkler: nedlagt, udfyldte: i Gang. Skraveret: Søer. Prikket: Udtørret Sø.

sælges til Tørring Elektricitetsværk. Vandmængden kan til Tider stige meget voldsomt, hvorfor der foruden en almindelig Frisluse ogsaa er en ret bred Overfaldsdæmning. Om Vinteren kan Turbinen gaa det meste af Døgnet, om Sommeren kun nogle Timer om Aftenen. Den gamle Møllegaard ligger et Stykke fra Møllen og er Sommerrestaurant.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; men antagelig er det sket samtidig med Anlæggelsen af Herregaarden Alsted Gaard, der ligger lige ved, og til hvilken Møllen altid har hørt. Møllen omtales første Gang 1664, den hørte da under Gaardens Takst, og der var ingen Avl til.¹⁾ — Det samme fremgaar af et Skøde fra 1666.²⁾ — 1683 omtales Møllen som følger: Ved denne Mølle er 2 Overfaldskværne og Hjul; men naar stor Vand eller Regn er, kan den ikke male for Bagflod, eller naar stor Tørke eller Frost er, har den intet Vand at male med; men naar middelmaadig Vand er, kan males med een Kværn ad Gangen. Til samme lille Mølle er fast ingen Søgning andet end Gaardens Korn at male, naar han har Vand.³⁾ — I Modelbogen omtales Møllen paa følgende Maade: Alsted Mølle som berettes at være under Alsted Hovedgaards Takst. Har 2 Kværne, som drives ved Overfaldsvand. Har Tilløb af Vandet fra Fausing af et Væld ellers ingen Aaer, hvor over han i Tørke og stor Frost skal have Mangel. Har Søgning af nogen i Hveisel Sogn og Ildved By med flere. Naar stor Vandflod er, skal det være farligt for Dæmningen, at den ikke bryder ud, endog der er 7 Stigbord for Omløbet. Naar Omkostningen anses for Mølleværket inden og ude at holde vedlige, synes at den dog kan anses for 5—0—0—0 Møllenskyld. Hrtk. Gl. Mlsk.:

7—4—0—0.⁴⁾ — Mølleskyld er ifølge Nye Matrikel 5—2—2—0.⁵⁾ — Møllen omtales i en Række Skøder fra det 18. Aarh., saaledes 1701, 1722 (til Grundet Herregaard), 1769, 1783 og 1787. I en Jordebog til Skødet 1769 meddeles det, at der betaltes 24 Rdl. i Landgilde af Møllen.⁶⁾ — Ca. 1820—30 var Møllen kommet i Privateje, og dens tilliggende Jord var ansat til 5—2—3— $\frac{1}{4}$ Hrtk. Der var en Hovedlod ved Møllen Sydøst for Alsted Gaard og en Ud lod Vest for samme Gaard. »Møllen drives af Overfaldsvand, og Ejeren er ej forpligtet at lade Vandet udløbe til nogen Tid paa Aaret.« Mlsk. Hrtk.: 5—2—2—0.⁷⁾ — 1838 formales der paa Møllen ialt 1300 Tdr. Korn, deraf 700 Tdr. Rug, Byg til Gryn 250 Tdr., Byg til Malt 250 Tdr., Boghvede til Gryn 100 Tdr.⁸⁾ — 1859 og 1906 var der en Vindmølle foruden Vandmøllen.^{9) 10)} — 1926 meddeler Trap ligeledes, at der var Vejr- og Vandmølle med Andelselektricitetsværk grundlagt 1918. I Virkeligheden var Mølleriets saa godt som ophørt paa dette Tidspunkt. Desuden er Aaen reguleret, saaledes at Vandet meget hurtigt forsvinder.¹¹⁾ — Elektricitetsværkets Kraft er en Turbine paa 23 HK., Spænding: 220 V. Der var i 1921—22 tilsluttet 50 HK. i Motorer, og Ledningsnettet var paa 2,5 km. 1937—38 producerede Værket ialt 20000 KWh, der leveredes til Tørring Elektricitetsværk.¹²⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Matr. 1664, p. 438b. — ²⁾ V. L. A. Skøde og Panteprot. Nr. 8, p. 38. — ³⁾ R. A. Markbog Nr. 780. — ⁴⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761 p. 11. — ⁵⁾ R. A. Matr. 1688, p. 52. — ⁶⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 32, p. 335b, Nr. 37, p. 325, Nr. 44, p. 271, Nr. 45, p. 284 og 289, Nr. 48, p. 239b, Nr. 49, p. 635b, Nr. 50, p. 276. — ⁷⁾ M. K. Sogneprot. — ⁸⁾ R. A. Stat. Efterretn. vedr. Jyllands Amter 1838. — ⁹⁾ Trap, 1859, S. 885. ¹⁰⁾ Trap, 1906, S. 369. — ¹¹⁾ Trap, 1926, S. 596. — ¹²⁾ Stat. Medd., 4. Rk., Bd. 68, H. 2, Bd. 93, H. 5 og Bd. 109, H. 2. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 227.

2. Arvad Vandmølle, Brande Sogn, Nørvang Herred. Skjern Aa.

Møllen er nedlagt 1918, da der paa Arvad Møllens Stemmeret blev anlagt en Lyngmølsfabrik i Dørslund, der hvor nu Højspændingsværket ligger. Dettets Opstemning strækker sig helt Øst for Arvad Mølle, saaledes at Faldhøjde m. v. ikke kan iagttages. Møllen ligger i en meget tyndt befolknet Del af Sognet, meget ensomt og med daarlige Vejforhold.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar den er grundlagt. Den omtales første Gang 1664. Den tilhørte da Ejeren af Refstrup. Den var ansat til 15—5—0—0 Hrtk. og skyldte 25 Ørter Mel i Landgilde. Paa Møllens Jorde kunde saas $\frac{1}{2}$ Td. Rug, $\frac{1}{2}$ Td. Byg og avles 3 Læs Hø.¹⁾ — 1683 havde Møllen et Underfaldshjul og een Kværn. Stenen var $1\frac{1}{2}$ Kv. høj og 2 sjællandske Alen bred, »Vandet til samme Mølle kommer af en Sø, kaldes Rørbæk, saa og af Hastrup Sø og har ingen Mangel paa Vand, men berettes, at Næring af Søgningen er ganske ringe, fordi at nu i nogle Aars Tid er bleven flere Møller opbyggt, og derfor udi nogle Aars Tid har 2 Møllere maattet quittere Møllen udi stor Armod, at de ej kunde udgive den store Skyld, som er sat paa Møllen«. En Aalekiste, sat til 5 Skpr. Hrtk., giver meget mindre, fordi Hastrup Gaards Ejer har lavet en ny Aalekiste, hvilket Mølleren klager over. I en anden Beretning i Markbogen siges det, at Møllehuset er 9 Fag, og at Møllen har temmelig Søgning.²⁾ — I Modelbogen omtales Møllen saaledes: Har Tilløb af en stor Aa, og kan derfor ikke have Mangel paa Vand, men undertiden for meget, saa den bryder ud, uanset der er 7 Stigbord for Omløbet. Malegæster er nogle

af Brande Sogn og deromkring. Naar Omkostningen fradrages for Møllen og dens Værk at vedligeholde, og agtes at Søgningen ikkun er temmelig, kan den ikke agtes højere end 5 Tdr. Mlsk. Hrtk. Gl. Mølleskyld 15—5—0—0.³⁾ — Møllen blev i den ny Matrikel ansat for 5—2—2—0 Mlsk. og Jorden for 1—1—2—0 Hrtk.⁴⁾ — d. v. s. 1,19 Td. Hrtk. paa 16,1 Td. Land dyrket.⁵⁾ — Møllen skiftede Ejer talrige Gange i Løbet af det 18. Aarh. Sommetider var Møllen Selveje, sommetider fæstet. Som det bl. a. meddeles i et Skøde af 1763 betalttes der 40 Rdl. i Landgilde af Møllen, naar den var fæstet ud. Købesummen var 1721 300 Sldr., 1738 600 Rdl., 1763 1165 Rdl. og 1779 2150 Rdl.⁶⁾ — 1793 beskrives Møllen som følger: 7 Fag Stuehus (300 Rdl.), heri 2 Fag Møllehus. Egebindingsværk, straa- og lyngtækket samt klinede Vægge. Deri er 2 Kværne og 1 Stampeværk med 2 Køller og et Trug. Den ene Sten var 9 Kv. 2 Tommer, den anden 1½ Alen i Diameter. Der var 2 Vandhjul, »den store 7 Al. høj og den mindre 4 Al. lang« (550 Rdl.), 6 Fag Ovnhus og Møllestald. 10 Fag Lade og Porthus og 9 Fag Stald og Fæhus (ialt vurderet til 1000 Rdl.)⁷⁾ — Ca. 1820—30 blev Møllens Jord takseret til 2—2—0—2³/₄. Møllen blev drevet ved Underfaldsvand og kunde male paa alle Aarstider.⁸⁾ — 1838 formaledes aarlig ca. 1000 Tdr. Korn til Mel og Gryn og stampedes ca. 1000 Al. Tøj.⁹⁾ — 1859 omtales Arevadgaarde og Vandmølle.¹⁰⁾ — 1906: Arvad med Mølle og Stamperi.¹¹⁾ — Ogsaa 1926 omtaler Trap Vandmøllen i Arvad; men som allerede omtalt blev den nedlagt 1918.¹²⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Matr. 1664, p. 419b. — ²⁾ R. A. Markbog Nr. 782. — ³⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761. — ⁴⁾ R. A. Matr. 1688, p. 62. — ⁵⁾ H. Pedersen, 1928, S. 127. — ⁶⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 38, p. 441, Nr. 41, p. 152, Nr. 42, p. 205, Nr. 45, p. 57b, Nr. 47, p. 770b, Nr. 49, p. 64. —

⁷⁾ V. L. A. Nørvang Herreds Brandtaxation 1793. — ⁸⁾ M. K. Sogneprotokol. — ⁹⁾ R. A. Stat. Medd. vedrørende Jyllands Amter, 1838. — ¹⁰⁾ Trap, 1859, S. 889. — ¹¹⁾ Trap, 1906, S. 376. — ¹²⁾ Trap, 1926, S. 610. — Desuden: Danske Atlas, 1769, V, S. 982. — D. Bruun, 1922, S. 226. — H. de Hofmann, 1788.

3. Bindeballe Vandmølle, Randbøl Sogn, Tørrild Herred. Vejle Aa, lille Tilløb.

Møllen ligger ved Landevejen fra Rauning til Bindeballe, lige Vest for Broen over Vejle Aa. Det meste Vand er Kildevand, dog faar Møllen ogsaa noget Vand fra Dallover Sø om Vinteren. Vandet samles i en Mølløsø et Stykke Nord for Møllen og ledes dertil opdæmmet i Dalsiden, hvor der yderligere opsamles en Del Kilder. Der er rigeligt med Vand og et Fald paa 6,9 m. Vandkraften udnyttes ved en 12 HK Turbine, der er indlagt 1920 som Erstatning for et meget stort Overfaldshjul. Turbinen kan arbejde 8 Timer daglig om Sommeren og hele Dagen om Vinteren. Paa Møllen findes 2 Grovkværne, der hver kan male 1 Td. paa ca. 1 Kvarter. Tidligere var der ogsaa Boghvedekværn og Sigte. Foruden Mølleri er der Savskæleri, og Drengene har lavet et lille Elektricitetsværk. Der drives Foderstofhandel, og der er 10—11 Tdr. Land til Møllen. — Møllen er antagelig anlagt i Midten af forrige Aarhundrede. Aarstallet kendes ikke. Den omtales kun i senere Udgaver af Trap.¹⁾

Literatur: Trap, 1906, S. 390, 1926, S. 635.

4. Binderup Vandmølle, Bjært Sogn, Nørre Tyrstrup Herred. Binderup Mølleaa—Solkær Aa.

Mølledammen er udtørret 1910 paa nær et lille Hjørne ved Møllen. Dæmningen er for Størstedelen brugt til at fylde Dammen med. »Dammen« giver nu godt Hø 3 Gange om Aaret. Før Udtørringen var Dammen paa ca. 4 Tdr. Land, tidligere var den vistnok paa

5 Tdr. Land. Aaen fører ikke ret meget Vand, og hvis der endelig er Vand, forsvinder det meget hurtigt, saaledes var Vandet fra Tøbruddet 1940 væk paa 2 Dage. Aarsagen hertil er den kraftige Dræning paa Egnen. Mølleren udtrykte det saaledes: »Her paa Egnen dræner Folk lige til de maa købe Vandet.« Det var dog heller ikke godt med Vandføringen før i Tiden; i Reglen var der for lidt; men sommetider var der saa meget, at Frislusen ikke kunde tage det, og Gaarden blev oversvømmet. Nu maa der stemmes i flere Dage for blot at faa Vand til at male 1 Td. Korn. Vandkraften udnyttes ved et Brystfaldshjul 6 Al. 2 Tommer højt og 2 Al. 4 Tommer bredt. Faldhøjden er ca. 3 m. Møllen bruges kun til Gaarden, selve Møllriet er nedlagt 1928, da alle Gaardene efterhaanden havde faaet Elektricitet. 1941 ødelagdes Mølleværket ved Tøbruddet

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales ifølge Trap første Gang 1541.¹⁾ — Paa Møllen fortælles det, at den er grundlagt af Frederik III i 1658; men antagelig drejer det sig om en Nyopførelse. — 1690 betaltes 53 Rdl. 33 Sk. i Fæste; men Mølleren kræver Summen nedsat til 16 Rdl. Spec.²⁾ — Omtrent samtidig beskrives Forholdene ved Møllen meget pessimistisk med Vandmangel baade Vinter og Sommer, saa Møllegæsterne blev nødt til at søge andre Møller. Man kunde saaledes ikke vente at faa ret meget i Fæste for Møllen. Det omtales, at Mølleren har tilbudt 16 Rdl. aarlig. »Maaske vilde det næsten være bedre helt at nedlægge Møllen og bruge Mølledammen til aarlig Græsning. Møllegæsterne skulde saa fordeles halvt til Dalby Mølle og halvt til Aller Mølle.«³⁾ — Møllen, der jo laa i Slesvig, havde fra gammel Tid sit Mølledistrikt

med Mølletvang. 1808 var Møllen forpagtet ud mod en aarlig Afgift paa 350 Rdl. Møllepligtige til Møllen var Landsbyerne Binderup, Bjert og Vormark, 13 Bønder fra Landsbyen Stenderup, »Die Toft- und Landhofbesizer an der Norderseite der Dorfstrasse« i Stenderup, 3 Helgaarde i Biert Sogn, i Vejstrup Sogn, 11 Bønder i Grønninghoved og 5 i Sjølund. Malelønnen var $\frac{1}{20}$ af Kornet.⁴⁾ — Paa Møllen findes en Afskrift (tysk) og Oversættelse af en Arvefæstekontrakt fra 1844, dateret Haderslev Øst-Amtsstue $\frac{14}{5}$ 1844. De vigtigste Bestemmelser i denne er følgende: § 2. Jordarealet udgør 4 Skattetønder, der efter 140 Rdl. per Td. har en Taxationsværdi paa 560 Rdl. § 3. Møllen holdes vedlige af Arveforpagteren og dennes Arvinger for egen Regning ogsaa i Tilfælde af Brand, Lynnedslag, Krig etc. Arveforpagteren skal finde sig i Eftersyn af det kgl. Husfogderi. Nye Indretninger kan kun opstilles efter Ansøgning til det kgl. Rentekammer. § 4. De til Møllen hørende tvangspligtige Bønder er: 1) Beboerne i Landsbyen Binderup. 2) Beboerne i Landsbyen Vormark. 3) Beboerne i Landsbyen Sdr. Bjært. 4) 3 Gaarde i Ajstrup til 6 Ottinger. 5) 12 »Hufenstellen« i Landsbyen Stenderup til $21\frac{1}{2}$ Ottinger. 6) Toft- og Landbølsejere ved Stenderup Landsbygades Nordside. 7) 8 Husmandssteder i Grønninghoved til $6\frac{1}{2}$ Ottinger. 8) 5 Husmandssteder i Sjølund til $4\frac{3}{4}$ Ottinger. § 5. Samtlige Beboere i disse Byer er pligtige at lade male al Slags Korn (ikke grønt) i Binderup Mølle mod $\frac{1}{20}$ i Told. De skal yde Spand- og Haandtjeneste ved Nybygning eller Reparation af Møllen eller Malt- og Ruggangen. De skal levere gratis Tagstraa, Spand- og Haandtjeneste ved Reparation af Vandværkerne med Dæmning og Reparation af Melrysteren, Bækken og Mølledammen samt Kørsel af Møllesten. § 6. Til Mili-

tæret skal Mølleren lade sig nøje med mindre i Maleløn. § 7. Efter 10 eller flere Aar kan Tvangsrettighederne afløses mod en Sum iflg. kgl. Resolution af ^{24/11} 1842. § 8. Den aarlige Arveforpagtningsafgift er paa 218 Rdl. 36 Sk sl. holst. Cour. eller i Rigsbankpenge 350 Rbdl. at betale halvaarsvis. Ved Tiltrædelsen betales det, Mølleren har budt (højeste Bud). § 9. De fremtidige Efterfølgere skal kun betale 8 Rdl. ved Overtagelsen og naturligvis alle gængse Skatter. § 10. Møllen kan kun arves i lige nedstigende Linje. Ved anden Arv forhøjes Afgiften efter Rentekammerets Skøn. § 11. Efterlades ingen Arvinger, tilfalder Møllen uden Indløsning Landsregeringen. § 13. Forpagteren sætter hele sit Bo i Pant paa at betale Afgifterne til de fastsatte Terminer og holde Møllen tilbørlig vedlige. § 14. Tiltrædelsessummen er 1200 Rdl. sl. holst. Cour. eller 1920 Rbdl.⁵⁾ — Møllen omtales 1864, 1906 og 1926.^{6) 7) 1)} — Ved Aarhundredskiftet var Møllen meget forfalden. Der var 2 Overfaldshjul, 1 stor Grovkværn, der kunde male 200 Pund paa 1 Kvarter, Bøghvedekværn, Skalkværn, Sigte. Møllehuset bestod af Under-, Midt- og Overmølle. Der var installeret Hjælpe-motor. Til sidst maledes der kun for et Par Gaarde i Binderup og Sdr. Bjært. I ca. 5 Aar lige efter Krigen fremstillede Møllen selv sin Elektricitet. Installationerne findes endnu.

Literatur: ¹⁾ Trap, 1926, S. 717. — ²⁾ R. A. Protokol over Møllerne i Haderslev A. 1690. — ³⁾ Gehorsahme Nachrichten R. A. — ⁴⁾ Fortegnelse over kgl. Møller 1807. R. A. — ⁵⁾ Afskrift og Oversættelse af Arveforpagtningskontrakt paa Binderup Mølle. — ⁶⁾ Trap, 1864, S. 26. — ⁷⁾ Trap, 1906, S. 436. Desuden: J. v. Wöwern i Kold. Folkeblad 1. Marts 1941.

5. Børgemøllen (Kolding Skovmølle, Kolding Staalbørstefabrik), Kolding. Skovmøllebækken.

Paa det Sted, hvor tidligere Kolding Skovmølle eller

Borgemøllen laa, ligger nu Kolding Staalbørstefabrik, der blev anlagt 1909. Fabrikken anvendte Vandkraften, der udnyttedes ved en 30 HK. Turbine, der dog kun sjældent ydede mere end 10 HK. Faldet er ganske vist stort (mellem 8 og 10 m), men Vandmængden er meget ringe, særlig om Sommeren, hvor Vandkraften slet ikke kunde bruges. Om Vinteren kunde Turbinen arbejde Dagen igennem, men saa var Søen ogsaa tom. Der var derfor installeret Hjælpemotor og modtoges desuden Strøm fra Byens Elektricitetsværk. Turbinen anvendtes til sidst kun til at trække en Baandsav. Fra 1930 har saavel Hjælpemotor som Turbine været nedlagt og erstattet med elektrisk Kraft. Bag Fabrikken ses stadig den langstrakte Mølle-dam, der strækker sig ind i en Kløft i Skoven. Afløbet fra Søen sker gennem et lille kunstigt Vandfald ved Siden af Fabrikken.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er antagelig lige saa gammel som Koldinghus og nævnes allerede 1452 i Chr. I's Privilegium for Kolding By. Den laa dog ikke paa samme Sted dengang, men Øst for Vejen ind til »Marielund« helt ude ved Hovedvejen. Møllen er antagelig flyttet engang i forrige Aarh., idet det 1910 siges, at gamle Folk kunde huske, at Mølle-dammen havde ligget paa det nævnte Sted.¹⁾ — *Fyhn* skriver om Møllen: »og den ved Dyrehaven beliggende Vandmølle, Borremølle eller Borgemøllen, har muligens i ældre Tid tilhørt Slottet. Maa-ske ogsaa er det denne Mølle, der menes ved »Mølle-huset, liggendis ved Kobbelet for Koldinghus«, hvilket Hans Just og Arvinger erholdt af Dronning Dorothea ved Brev udstedt fra Sønderborg 1571.«²⁾ — *Fyhn* har sikkert Ret i denne Antagelse. — Mere ejendommeligt

synes et Livsbrev udstedt 1572 paa »en øde Jord Øst for Byen og Syd for Slottets Kobbøl mellem Kobbøl-gærdet og den Møllebæk, der løber fra Slottets Mølle til Slottets Sø«. Enten maa ogsaa Slottets Mølle være flyttet, eller ogsaa menes der her med Slottets Mølle Borgemøllen.³⁾ — Møllen blev som de fleste andre paa denne Egn afbrændt under Svenskekrigen. 1662 var det den samme Møller, der havde denne og Slottets Mølmølle. Han fik af Kongen Lov at flytte den ene Kværn fra Slottets Mølmølle til Borgemøllen. Til-sammen stod de i Jordebogen for Landgilde 10 Ørter Mel og 34 Ørter Malt. Borgemøllen stod for 10 Ørter Mel og 9 Ørter Malt, hvoraf der aarlig afkortedes 3 Ørter Mel og 2 Ørter 3 Skpr. Malt for Vedligeholdelse.⁵⁾ — I Matr. 1664 ansattes Møllen til 13 Tdr. Hrtk. Landgilden var 10 Ørter Mel og 9 Ørter Malt. Der var ingen Avl til Møllen.⁶⁾ — 1688 ansattes Møllen til 9—4—2—0 Mlsk. Hrtk. og 0—0—2—1 A. og E. Hrtk.,⁷⁾ d. v. s. 0,07 Td. Hrtk. paa 0,3 Td. Land.⁸⁾ — Om Møllen paa denne Tid skriver *Eliassen*: »Møllen havde i Slutningen af 17. Aarh. ondt ved at klare sig, dels paa Grund af Slotsmøllen, dels paa Grund af Konkurrence med en Hestemølle, som Borgmester Rudolf Faust havde ladet indrette. 1724 blev Fæsteren af Borgemøllen dømt til at betale resterende Landgilde for 1720—24. Under Synsforretningen gør han gældende, at han kun kan male 8 Timer daglig, og Resten af Tiden maa han lade Møllen staa paa Grund af Vandmangel. Dette bevises, men hjælper ham dog ikke.⁹⁾ — Af Retssagens Dokumenter fremgaar desuden følgende: 1713 var Landgilden efter Jordebogen 8 Tdr. 6 Skpr. Mel og 10 Tdr. 2 Skpr. Malt. Mølleren skulde selv vedligeholde Møllen. Denne Landgilde var blevet forhøjet og var 1720 12 Tdr. 4 Skpr. Mel og 13 Tdr. 4 Skpr. Malt. Det var

denne Landgilde samt Hartkornskatten, som Mølleren ikke kunde udrede. Restancen var ved Udgangen af 1723 96 Rdl. 4 Mk. 4 Sk. Ved Dom af $\frac{23}{8}$ 1724 resolveredes det, at Mølleren skulde affæstes. Det foreslaas, at der afholdes offentlig Auktion over Effekterne og derpaa ansættes en Møllersvend, der ikke kunde have under 40 Rdl. aarlig. Saa skulde der laves en forsvarlig Toldkiste med Laas og Nøgle, og saa skulde Toldkornet bortsælges hver Maanedsdag. Restancen opgøres som følger: Hrtk. 9—4—2—0 1720—23 89 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. Landgilde 12—4—0—0 Mel: 20 Rdl. 5 Mk., 13 $\frac{1}{2}$ Td. Malt 13 Rdl. 3 Mk. — Af Tingsvidnet 1724 fremgaar, at Møllen havde 1 Kværn, som blev drevet ved Overfaldsvand. Vandkarm og Omløbsværk var i nogenlunde forsvarlig Stand. Møllehus og Stueværelse var paa 8 Fag i god Stand. Vandet til Møllen fandtes at komme fra nogle smaa Væld mellem Dyrhaugen og Bramdrup Skov. Der kunde kun males i 8 Timer om Dagen; Møllen maatte staa stille Resten af Dagen af Mangel paa Vand, hvis der da ikke kom store Vandløb. Landgilden var sat alt for højt. Det menes, at Mølleren kun kan svare 8 Tdr. Mel aarlig foruden Hrtk.-Skatten. Møllens Indbo var kun tarveligt. Møllestenen ikke helt god. Endelig anføres som Grund for Møllens daarlige Forhold Konkurrencen med de omliggende Møller. Der nævnes Slottets Mølle, Seest Mølle, Rolles Mølle, Stenvad Mølle, Nebel Mølle, Gudsø Mølle, Stubdrup Mølle, Dons Mølle og endelig Dalby Mølle i Haderslev Amt. Sidstnævnte Mølle havde en stor Del af Malingen fra Kolding By »saavel som og de næstomliggende nu navngivne Møller, helst saasom Kolding Borgere nu har den Frihed at køre til hvilken Mølle, de lyster«. ¹⁰⁾ — 1761 havde Møllen stadig kun een Kværn; den var i god Stand paa Bygning og Male-

værk. Efter KrigsJORDEBOGEN var Landgilden 36 Rdl. 56 Sk., efter sidste LandgildeJORDEBOG 16 Rdl.¹¹⁾ — 1777 var Møllen solgt, men Kongen havde endnu den halve Købesum staaende i Møllen, der bestod af 6 Fag Vaaningshus, vurderet for 300 Rdl., og 9 Fag Møllehus i samme Længe, med Mølleværket vurderet for 927 Rdl. Der var desuden Stald og Fæhus med Vognremise. Hele Møllen var vurderet til 1400 Rdl.¹²⁾ — I Begyndelsen af 19. Aarh. anlagdes en Vindmølle ved Skovmøllen, den ses paa et Billede fra Kolding fra 1848.¹⁾ — Denne Vindmølle flyttedes 1864 til Egtved.¹³⁾ — Paa et Kort over Kolding fra 1906 ses Skovmøllen.¹⁴⁾ 1909 grundlagdes i de gamle Bygninger fra ca. 1850 Kolding Staalbørstefabrik. Bygningerne er siden flere Gange moderniseret. 1933 beskæftigede Virksomheden 10 Personer; der fremstilledes Staalbørster og roterende Fiberbørster, der solgtes her i Landet og desuden bl. a. til Norge og Belgien.¹⁵⁾

Literatur: 1) P. Eliassen, 1910, S. 80. — 2) J. J. Fyhn, 1848, S. 52. — 3) Kancelliets Brevbøger 2. Decbr. 1572. — 4) R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 5) Matr. 1664, p. 90, R. A. — 6) R. A. Matr. 1688, p. 262. — 7) H. Pedersen, 1928, S. 136. — 8) P. Eliassen, 1906b, S. 210. — 9) R. A. Tingsvidner og Domme m. v. ang. Skatte Restancerne af Borremøllen ved Kolding Slots Dyrhauge i Aaret 1724, Pakke: Diverse Breve og Dokumenter Møller vedr., 1680—1848, Jylland. — 10) R. A. Pakke: Møllesager, 1761. — 11) V. L. A. Brandtaxation, Brusk Herred, 1774—96. — 12) N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 487. — 13) Trap, 1906, Kort over Kolding. — 14) Dansk Handel og Industri, S. A. 62. — Desuden: Danske Atlas, 1769, V. S. 881. — Trap, 1926, S. 510.

6. B o u b a l l e V a n d m ø l l e, Smidstrup Sogn, Holmans Herred. Møllebæk til Bredstrup Aa (Spang Aa).

Møllen ligger ca. 2 km Syd for Smidstrup By. Bækken er opstemmet til en lille Møllesø. Faldet er ca. 4 m. Vandkraften udnyttes ved et Overfaldshjul med ca. 4 m

Diameter. Der er 2 Grovkværne, 1 Valse og en Rundsav. Møllen bruges nu næsten kun til Gaarden; der er dog enkelte Kunder tilbage. Det egentlige Mølleri er ophørt for ca. 20 Aar siden; det var da meget betydeligt.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen synes at være grundlagt ca. 1665; den omtales ikke i Matr. 1664, men 1665 meddeles det, at Mølleren fra Bouballe var Synsmand ved et Syn over Vejle Mølle.¹⁾ — I Markbogen 1683 kaldes Møllen en lille Græsmølle. Den har da 1 Kværn og 1 Overfaldshjul. Vandet kommer fra Vældkilder og fra en lille Aa. Møllen kan ikke male om Vinteren, og ogsaa om Sommeren er der Vandmangel, den kan egentlig kun male om Efteraaret. »Og findes Vandværket ganske forfaldent og skal af ny opbygges.« Mlsk. til Coldinghus: 5—2—0—0. Møllen har Søgning af omliggende Byer i Smidstrup Sogn. Der er kun en lille Toft til Møllen, men ingen Ager, Eng eller Skov.²⁾ — Ifølge Matr. 1688 tilhører Møllen Kongen. Den staar for A. og E. Hrtk. 0—1—3—2 og ansættes til Mlsk. 3—5—3—0.³⁾ — Det var altsaa kun et Hus med 0,24 Td. Hrtk. paa 1,3 Td. Land.⁴⁾ — I Præsteindberetning fra 1690 meddeles det ogsaa, at der ikke var Jord til.⁵⁾ — Ca. 1820—30 havde Møllen et Tilliggende paa 1—7—2—³/₄ Hrtk. paa en samlet Lod sydligt i Smidstrup Mark. Møllen var uindskrænket i Henseende til Vandets Afbenyttelse.⁶⁾ — 1838 formalede der paa Møllen ca. 400 Tdr. Korn til Mel og Gryn.⁷⁾ — 1859 var der foruden Vandmølle ogsaa en Vindmølle,⁸⁾ — ligeledes i 1906.⁹⁾ — 1918 var der ogsaa Bageri til Møllerne.¹⁰⁾ — 1922 omtales stadig baade Vind- og Vandmølle.¹¹⁾ — 1926 kun Bovballe Mølle.¹²⁾

Literatur: ¹⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 14. — ²⁾ R. A. Markbog, Nr. 822. — ³⁾ R. A. Matr. 1688, p. 222b. — ⁴⁾ H. Pedersen, 1928, S. 135. — ⁵⁾ J. J. Ravn, S. 89. — ⁶⁾ M. K. Sogneprot. — ⁷⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter 1838. — ⁸⁾ Trap, 1859, S. 915. — ⁹⁾ Trap, 1906, S. 418. — ¹⁰⁾ J. J. Ravn, S. 140. — ¹¹⁾ D. Bruun, 1922, S. 213. — ¹²⁾ Trap, 1926, S. 681.

7. Brande Elektricitetsværk, Brande Sogn, Nørvang Herred. Skjern Aa.

Elektricitetsværket ligger et Par km NV. for Brande ved Skjerna, der her er opstemmet til en ca. 1¹/₂ km lang, smal Sø. Dæmningen var meget svag, hvilket i Foråret 1940 bevirkede 2 Dæmningsbrud, første Gang ved Tøbruddet og anden Gang, da Reparationen var fuldendt og Reservoiret atter fyldtes.¹⁾ — Faldet er paa ca. 4 m. Vandkraften udnyttes ved 2 Turbiner paa henholdsvis 80 og 125 HK. Den aarlige Produktion er gennemsnitlig paa 250,000 KWh, hvoraf ca. $\frac{2}{3}$ produceres ved Vandkraft. Næsten hele Produktionen gaar til Brande By. Foruden denne forsynes kun 28 Gaarde. Værket er nu tilsluttet Midtjyllands Elektricitetsforsyning og derigennem S. Ø. S. Produktionen er væsentlig forøget, og Forbruget kan næsten helt dækkes af Vandkraftværket, der kan levere ca. 300,000 KWh.

Oplysninger om Værket i tidligere Tid:

Værkets Historie gaar tilbage til 1909, da et Par Konsortier havde købt flere Gaarde langs med Skjerna, saaledes at de raadede over denne og de tilgrænsende Arealer paa en Strækning af over 1600 m i Luftlinie. Trods en Del Vanskeligheder lykkedes det at føre Sagen videre, saa der dannedes et Interessentselskab paa 140 Andele à 500 Kr., der dog højst skulde indbetales med 40 Kr. aarlig, medens samtlige Interessenter forøvrigt gensidigt kautionerede for alle Selskabets Laan og anden Gæld. Selskabet overtog de fornødne Arealer

Brande Elektricitetsværk (Nr. 7), Sommeren 1940. S. B. fot.
Dæmningen endnu under Reparation.

Eng og Skrænter og opnaaede derved Ret til 12 Fods Opstemning. Der anlagdes en Dæmning tværs over Aadalen, og paa Dæmningen byggedes et Maskinhus med to Turbinekamre, af hvilke det ene toges i Brug straks til en 40 HK Turbine, som skulde trække en Vekselstrømsdynamo. Fra Maskinhuset førtes Elektriciteten som højspændt trefaset Vekselstrøm med en Spænding mellem Yderfaserne paa 2100 V. Ledningen løb dels til Flø og Dørslund, hvor den forsyner 5 Gaarde, dels til Brande, idet en Ledning til Gaardene Syd for Byen og til Langkær skiltes fra. Denne Sidegren forsynede 15 Ejendomme. Paa disse Ledninger til Gaardene omsættes Strømmen til Lavspænding ved adskillige Smaatransformatorer. Hovedledningen derimod ender ved Byens Transformator-taarn, ca. 2500 m fra Maskinhuset og omsættes her til en Spænding af 208 V. mellem Yderfaserne, 120 V mellem hver 2 Faser. Anlægssummen for det oprindelige Anlæg var op

imod 100,000 Kr. Det blev dog ikke rentabelt, før det var udvidet til 128 HK, idet der blev installeret en 88 HK Turbine med Dynamo og Tilbehør. Da Værket toges i Brug, var der i Byen 60—70 Forbrugere; nu (1916) er der over 200, deriblandt Gadebelysningselskabet og Statsbanerne, der har egen Transformator af 110 V Spænding. Det er kun ganske faa af Byens Ejendomme, der savner elektrisk Lys, og en Mængde af dens Haandværkere har Elektromotorer.²⁾ — 1921—22 fandtes de omtalte 2 Turbiner. Der var 8 Transformatorer og tilsluttet 325 HK i Motorer. Der solgtes 51,000 KWh til Lys og lige saa meget til Kraft.³⁾ — 1931—32 var Værket yderligere udvidet med en Dieselmotor, saa det ialt var paa 325 HK. Der var da 10 Transformatorer og 427 HK. tilsluttet i Motorer. Produktionen var 232,000 KWh. Prisen paa Lys 42 Øre, for Kraft 14 Øre pr. KWh.⁴⁾ — 1937—38 var Antallet af Transformatorer gaaet ned til 5. Der var tilsluttet 399 HK i Motorer (almindelige) og 10 HK (specielle). Produktionen var steget til 236,000 KWh. Prisen pr. KWh var for Lys 40, for Kraft 20 Øre.⁵⁾

Literatur: ¹⁾ Vejle Amts Folkeblad 14. Maj 1940. — ²⁾ Jydske Byer III, 1916, S. 78 f. — ³⁾ Stat. Medd., 4. Rk., B. 68, H. 2. — ⁴⁾ Samme, Bd. 93, H. 5. — ⁵⁾ Samme, Bd. 109, H. 2.

8. B r a n d e K a r e t m a g e r i, Brande Sogn, Nørvang Herred. Brande Aa (til Skjern Aa).

Lige Vest for Jernbaneoverskæringen Vest for Brande By er Brande Aa opstemmet dels til en Engvandingskanal, dels til ovennævnte Virksomhed, der er grundlagt 1903. Der er Vand nok til begge Dele. Virksomheden generes noget af Bagvand og af Tilsanding, særlig efter at der er anlagt Fiskedamme ved Langkær Vandmølle. Faldet er 1,45 m. Der var først

Underfaldshjul; nu en Turbine paa 8 HK, der dog ikke udvikler mere end 4 HK. Turbinen driver dels Maskinerne til Karetmageriet, dels en Dynamo, der fremstiller Elektricitet til Ejendommen. Virksomheden findes ikke omtalt noget Sted.

9. **Br a n d e S t a m p e m ø l l e**, Brande Sogn, Nørvang Herred. Brande Aa (til Skjern Aa).

Stampemøllen er nedlagt for ca. 20 Aar siden; men Opdæmningen, der ligger lige i den vestlige Udkant af Brande By, benyttes til Fiskedamme. Fabrikshuset staar endnu. Faldet her er ca. 1,5 m. Der var Underfaldshjul. Den gamle Stampemølle var baseret paa Indkøb af Uld fra Oplandet. Virksomheden eksisterer endnu i Brande By som en stor Tekstilfabrik.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er antagelig anlagt omkring 1840. Den omtales ikke i Statistiske Meddelelser om Jyllands Amter 1838; men C. H. Møller beretter, at han i 1847 var Øjenvidne til Vold og Røveri i Brande Stampemølle.¹⁾ — Ca. 1848 indrettedes i Stampen et Hammerværk, ved hvilket der gennem mange Aar dreves en ganske betydelig Virksomhed. Der blev navnlig fremstillet Høleer, der var anset for godt Smedearbejde og brugtes viden om. Der fabrikeredes ogsaa Spader. I Stampen indrettedes endvidere foruden Stamperiet et Garveri og et Farveri. Ejeren Jens Kjeldsen kaldtes Fabrikant.

Literatur: ¹⁾ C. H. Møller 1918 i V. A. A., S. 106. — ²⁾ Jydske Byer III, 1916, S. 58.

10. **Br a n d e V a n d m ø l l e**, Brande Sogn, Nørvang Herred. Brande Aa (til Skjern Aa).

Møllen ligger paa Hovedgaden gennem Brande By; man kan ved første Øjekast slet ikke forstaa, at det er en Vandmølle, da man ikke ser noget til Vandet. Vandet ledes gennem en Kanal fra Aaen til Byen og tilbage igen. Der er et Fald paa ca. 2 m. Vandkraften udnyttes ved en Turbine paa ca. 20 HK. Virksomheden er nu væsentligst Foderstofhandel; men der er dog bevaret noget Kundemølleri, ca. 2—3000-Tdr.-aarlig. Der er Motor som Reservekraft. Paa Møllen findes 2 Kværne, Havrevalse, Triøre og Kageknuser.¹⁾

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er bygget 1854, men laa da Syd for Byen ved Aaen. Den første Ejer var Jens Kjeldsen, der ogsaa ejede Brande Stampemølle. 1886 flyttedes Møllen ind til Brande By. Mølleren opkøbte Jordarealer og lod grave nyt Aaløb til Møllens nye Beliggenhed.²⁾

Literatur: ¹⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 398 f. — ²⁾ Jydske Byer III, 1916, S. 58. — D. Bruun, 1922, S. 226. — Trap, 1926, S. 610.

11. **Brandtlund Vandmølle** (Lunde Ml.), Skjærup Sogn, Holmans Herred. Tilløb til Skjærup Aa.

Møllen er nedlagt 1936. Mølledammen udtørret 1940. Møllen ligger ved et lille Tilløb fra Syd til Skærup Aa, lige ved Vejen mellem Børkop og Skærup. Vejen kaldes fra gammel Tid »Tingvejen«; den førte nemlig til det nærliggende Holmans Herreds Ting.¹⁾ Faldet ved Møllen er ca. 3 m. Der var tilstrækkeligt Vand om Vinteren, men det kneb om Sommeren. Vandkraften udnyttedes ved et Overfaldshjul, der staar endnu, ligesom man endnu kan se det gamle Møllehus, i hvis sydlige Ende der oprindeligt var Beboelse. I Haven staar flere opslidte Møllesten. Gaarden er paa ca. 7 ha.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Fra meget gammel Tid laa der paa dette Sted en Mølle, kaldet Lunde Mølle. Det vides ikke, hvornaar den er grundlagt; men der gaar Sagn om, at Kong Hans skal være født der.¹⁾ — I hvert Fald omtales den første Gang 1574, da den kom til Kronen.²⁾ — Kun kort Tid herefter er Møllen blevet øde, allerede 1636—37 omtales den kun som et Møllested.³⁾ — 1664 skil- ler Kronen sig atter af med Lunde Møllested.⁴⁾ — Der var da kun Avl; men der skattedes dog stadig af Møl- len, ialt 3 Tdr. Hrtk.⁵⁾ — I Markbogen 1683 omtales Møllestedet saaledes: Lunde Mølle er et afbrudt Mølle- sted, som ikke i Mands Minde har været Mølle eller Kværn oppaa og ikke endnu findes bekvem eller dygtig at kunne oprettes et Møllested, eftersom der Vandet heller haves for er igjengroet og ganske ruineret og findes ikke andet end et Boelshus, som nu paa Stedet findes.⁶⁾ — Ifølge Matr. 1688 ansattes Jorden for Hrtk. 0—5—0—2. Maleværket ansattes ikke, da Møllen »er ganske øde«, efter gl. Matr. var der ansat for Mølle- skyld 2—4—0—0.⁷⁾ — Antagelig er Møllen ødelagt i 30-Aarskrigen; Danske Atlas meddeler, at den blev ødelagt i Fjende Tider.⁸⁾ — Møllen blev genoprettet 1836.⁹⁾ — Den kaldtes herefter Brandlund Mølle efter Gaarden, som den da hørte til.¹⁾ — 1838 maledes der paa Møllen ca. 300 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹⁰⁾ — Møllen omtales 1859¹¹⁾ — 1906¹²⁾ — og 1926.¹³⁾ — Endnu under sidste Krig var der stort Mølleri. Der var 3 Grovkværne, Pillekværn, Boghvedekværn og Sigte. Indtil for 6—7 Aar siden var der nogen Kundemaling, og derefter maledes i et Par Aar for Gaarden. I Mid- ten af forrige Aarhundrede hørte Møllen til Børkop

Mølle, men solgtes 1896, hvorefter der kom en Tid med skarp Konkurrence mellem de to Møller. Som Led i Konkurrencen kørtes der med Møllevoagn.

Literatur: ¹⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 76. — ²⁾ Kronens Skøder I, S. 148. — ³⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog 1636—37. — ⁴⁾ Kronens Skøder II, S. 215. — ⁵⁾ R. A. Matr. 1664, p. 203b. — ⁶⁾ R. A. Markbog Nr. 823. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1688. — ⁸⁾ Danske Atlas, V, 1769, S. 971. — ⁹⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 399. — ¹⁰⁾ R. A. St. Efterretn. om Jyllands Amter 1838 — ¹¹⁾ Trap, 1859, S. 915. — ¹²⁾ Trap, 1906, S. 417. — ¹³⁾ Trap, 1926, S. 680. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 378. — J. J. Ravn og H. Ussing, 1916. — D. Bruun, 1922, S. 213. — H. Pedersen, 1928, S. 135. — O. Nielsen, 1876—77, S. 18.

12. Breininge Vandmølle, Gauerslund Sogn, Holmans Herred. Breininge Møllebæk.

Helt ude ved Stranden, hvor den gamle Breininge Mølle laa, ses endnu Spor af Dæmning. Møllensøen har været ret stor, og der er en Del Vand i Bækken. Ved Opstemning til den nuværende Dæmnings Rand vilde der kunne opnaas et Fald paa ca. 2 m.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; men den omtales første Gang 1579, da Kronen erhvervede den.¹⁾ — Den hørte da til en Hovedgaard i Breininge.²⁾ — Møllen omtales 1610—11 og 1622. Der var da ingen Avl til.³⁾ — 1636—37 skyldte Møllen 8 Ørter Mel aarlig Landgilde til Koldinghus.⁴⁾ — I Præsteindberetning 1638 hedder det: »I denne Skov ved Strandsiden er en Mølle, kaldes Breining Mølle, til hvilken løber en liden Strøm imellem tvende Bjerge og gør Skiel mellem Breining og Sellerup Mark.«⁵⁾ — I Holmans Herreds Tingbøger omtales en Møller i Breininge Mølle, der i Svenskekrigen 1657—60 fik en Del Korn smuglet til Svenskerne.⁶⁾ — Naa, det saa ogsaa galt ud for Mølleren, for Møllen er paa den Tid »ganske øde og ruineret«,

hvorfor han ogsaa 1662 fik afkortet 3 Ørter Mel af sin Landgilde.⁷⁾ — Ifølge Matr. 1664 var Møllen ansat til 5 Tdr. Hrtk. Der var Avl til Møllen.⁸⁾ — 1665 skiller Kronen sig atter af med Breining Mølle.⁹⁾ — 1688 ansættes den ikke til Møllenskyld, da den stadig er ganske øde.¹⁰⁾ — Der har ikke været Kornmølle siden; men Stedet har lige siden heddet Breininge Mølle. I Begyndelsen af 19. Aarh. var der ved Gaarden (Matr. Nr. 7 af Breininge) en Stampemølle.¹¹⁾

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder I, S. 192. — ²⁾ O. Nielsen, 1876—77, S. 18. — ³⁾ R. A. Koldinghus Lens Ekstraskatter (Mandtal) 1610—11 og 1622. — ⁴⁾ R. A. Kolding Hus Lens Jordebog 1636—37. — ⁵⁾ O. Nielsen, 1874—76, S. 78. — ⁶⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 220. — ⁷⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 28. Sept. 1660, 10. Jan. 1661 og 4. Juli 1662. — ⁸⁾ Matr. 1664, p. 185. — ⁹⁾ Kronens Skøder II, S. 228. — ¹⁰⁾ R. A. Matr. 1688, p. 209 og Modelbog Nr. 1749, p. 23. — ¹¹⁾ M. K. Sogneprotokol. — Desuden: Trap, 1859, S. 913. — H. Pedersen, 1928, S. 135. — R. A. Markbog Nr. 818. — R. A. Indberetning fra Amtmændene, Pakke: Møllesager, 1761.

13. Brodals Møllested, Ullerup Sogn, Elbo Herred. Erritsø Bæk.

1593 faar Kongen i Ullerup Sogn »et øde Møllested, kaldet Brodals Møllested«. ¹⁾ — 1660—62 betales der af dette Møllested 2 Dlr. Penge,²⁾ — hvilket er ensbetydende med, at Møllen stadig er øde. Der kan ikke være Tale om, at det er Erritsø Mølle, da den omtales fra samme Tid. Antagelig har Møllen ligget, lige hvor Hovedvej Nr. 18 gaar over Erritsø Bæk; men noget egentlig Møllested er der ikke at se.

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder I, S. 330. — ²⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 28. Septbr. 1660, 10. Januar 1661 og 4. Juli 1662.

14. Brændore Vandmølle, Ødis Sogn, Nørre Thyrstrup Herred. Tilløb til Fovsaa (til Ribe Aa).

Møllen er nu Vindmølle. Vandmøllen laa ca. 1 km

Vest for den nuværende Vindmølle ved en lille Bæk, der løber gennem Brændøre By. Bækken er kun meget lille, og Møllen har antagelig ligget ved Vejen.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

I Brændøre har der ligget en Hovedgaard, der 1580 kom til Kronen.¹⁾ — Antagelig er Møllen ved samme Lejlighed blevet kgl. Ejendom. Den omtales første Gang 1629, da den efter Krigen var helt skamferet.²⁾ — 1690 betaltes i aarlig Fæste 21 Rdl. Mølleren ønsker denne Afgift nedsat til 16 Rdl. aarlig, hvis han selv skal holde Møllen vedlige. Han fastslaar, at Møllen er bygfærdig og mangler Sten.³⁾ — Mølleren fik den ønskede Nedsættelse mod selv at holde Møllen vedlige. Hertil skulde han dog have Hjælp af Møllens tvangspligtige Bønder. Af en Synsforretning 1691 fremgaar følgende om Møllen: Der er 6 Fag Møllehus og Stuehus i eet Hus. Heri en Kværn, hvis Sten er 10 Kv. brede, Overstenen 1 Kv. tyk, Understenen 3 Tommer tyk. Der er en brøstfærdig Lade, der maa repareres. Videre hedder det: »Noch en Vand og et Knaghjul, Item Vandløff med Underslag samt Dæmning, duer intet, men skal nødvendig forbedres, saafremt der med Møllen skal kunne males; thi det er med Vandet ved samme Mølle slet bestillet, at eftersom Mølleren beretter, at han to Gange om Aaret ganske ingen Vand har at male med, nemlig den hele Sommer, og om Vinteren, naar Frosten indfalder, uden alene, hvis han af Regnvand og Sne kan opsamle.« Der var desuden ogsaa andre Bygninger, som Bagehus, Stald og et Aftægtshus. Der var et lille Stykke Kaalhave og lidt Eng til Møllen.⁴⁾ — Vandmøllen blev nedlagt 1779 og den nuværende Vindmølle opført. Antagelig maatte Vandmøllen nedlægges paa Grund af Vandmangel.⁵⁾

Literatur: ¹⁾ D. Bruun, 1922, S. 218. — ²⁾ P. Lauridsen, 1891, S. 296. — ³⁾ R. A. Protokol over Møllerne i Haderslevhus A. 1690. — ⁴⁾ R. A. Akter vedrørende Møller og Fiskeri i Haderslev A. 1681—95. — ⁵⁾ Danske Gaarde, 2. Saml., I, S. 619 f. — Desuden: N. Meyn og H. Loft, 1934.

15. Brøndsted Vandmølle, Gauerlund Sogn, Holmans Herred. Skærup Aa (til Bredstrup Aa).

Knap 1 km Syd for Børkop, lige Øst for Jernbanen, er Aaen dæmmet op ved en Snævring i Dalen. Faldet er 4,5 m. Vandkraften udnyttes ved en 40 HK. Turbine, der er installeret 1923. Før dette Aar var her 2 Overfaldshjul. Møledammen kan kun slaa til til Maling i ca. 1 Time; det er derfor til stor Gene for Møllen, naar Børkop Mølle, der kun ligger knap 1 km ovenfor, stemmer. For 4 Aar siden, ved den nuværende Ejers Overtagelse af Møllen, var den saa godt som nedlagt. Nu males der ca. 3000 Tdr. aarlig. Der kan males 6—7 Tdr. i Timen, og Kværnene er forsynet med Bakker, der kan tage ca. 20 Tdr. Desuden fremstilles der Elektricitet til Møllen og Gaarden (Gaarden er nu skilt fra Møllen, der er 33—34 Tdr. Land til). Tidligere var der ogsaa Boghvedekværn og Sigteri. Det fortælles, at der paa Møllen i 60'erne i forrige Aarh. fabrikeredes Gryn til Eksport, vistnok til Norge.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; den omtales første Gang 1578, da den kom under Kronen. Der hørte da til Møllen $\frac{1}{2}$ Otting Jord paa Børkop Mark.¹⁾ — Møllen nævnes 1610—11 og 1622; der var ogsaa da Avl til.²⁾ — 1636—37 skyldte den 16 Ørter Mel til Koldinghus i Landgilde.³⁾ — Efter Svenskekrigen var Møllen øde og uden Sæd, hvorfor Mølleren i 1662 faar afkortet 6 Ørter Mel i sin Landgilde.⁴⁾ — I Matr. 1664 ansattes Møllen til Hrtk. 13—2—0—0.

Der kunde paa Jorden saas 4 Skpr. Rug, 4 Skpr. Byg og 4 Skpr. Havre samt avles 8 Læs Hø.⁵⁾ — 1665 bortskøder Kronen atter Møllen.⁶⁾ — Markbogen 1683 har følgende om Møllen: »Møllens Beskaffenhed i sig selv er *efter Møllerens Beretning*. Først er der tvende Kværne, den ene med Over- den anden med Underfaldshjul, hvortil ganske ringe Vand er, og haver ingen videre Tilløb af Vand end fra Børkop Mølle, og kan den samme Mølle forholde Vandet Nat og Dag, naar han vil. Har ej heller nogen Tilløb af Kildespring eller andre Bække. Tilmed haves ingen visse Søgning til Møllen, formedelst Vandets Ringheds Skyld. Og staaer samme Mølle for 10 Tdr. Hrtk., og skal selv som Møller holde Møllen vedlige med fornøden Jern og Sten. Og naar stor Vinter er, kan han ej male for Frost, og ej heller om Sommeren i stor Tørke.« »Rugkværnen er gaaet i 4 Stykker og bundet sammen med Jerngiord.« Maltkværnen, der er 7 Kv. i Diam., er ogsaa i Stykker. Møllen er i det hele taget »ikke synderlig dygtig til nogen Maling«. Søgning til Møllen er nogle Gaarde i Gauerslund Sogn og nogle i Gaarslev Sogn, men ikke nogen i Vinding Sogn.⁷⁾ — I Matr. 1688 ansættes Møllen til Mølleskyld: 8—4—0—0 og A. og E. Hartkorn: 2—1—2—1.⁸⁾ — Møllen havde altsaa 2,2 Td. Hrtk. paa 12,6 Td. Land.⁹⁾ — I det 18. Aarh. gik det fremad for Møllen. *Ravn* skriver, at Møllerne synes at sidde ganske godt i det. De købte bl. a. Jord til,¹⁰⁾ hvilket ogsaa fremgaar af et Skøde fra 1755.¹¹⁾ — 1820—30 var Møllens Hrtk. A. og E. kommet op paa 5—1—3—¹/₂. Der var en Hovedlod ved Møllen, en Skovlod og en Mose- lod. Møllen var en Overfaldsmølle, der var berettiget til at bruge Vandet hele Aaret.¹²⁾ — 1838 formaledes der paa denne og Børkop Mølle tilsammen ca. 5000 Tdr. Korn til Gryn og Mel.¹³⁾ — Møllen omtales 1859¹⁴⁾ og

1906¹⁵⁾); dette Aar var dens Ejendomsskyld 55,000 Kr. Der var Mølle med 2 Overfaldshjul i den nordlige Ende af Stuehuset og 2 Længer bygget i Vinkel. I den ene var der Hestestald og Vognport, i den anden Bageri og Gæstestald m. m.¹⁶⁾. — Sidst omtales Møllen 1926.¹⁷⁾

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 177. — ²⁾ R. A. Mandtal 1610—11 og 1622. — ³⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog 1637—38. — ⁴⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ⁵⁾ R. A. Mtr. 1664, p. 181. — ⁶⁾ Kronens Skøder, II, S. 234. — ⁷⁾ R. A. Markbog Nr. 818. — ⁸⁾ R. A. Matr. 1688, p. 208. — ⁹⁾ H. Pedersen, 1928, S. 135. — ¹⁰⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 227 og 194. — ¹¹⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 42, p. 451. — ¹²⁾ M. K. Sogneprot. — ¹³⁾ R. A. Stat. Efterretn. vedrørende Jyllands Amter 1838. — ¹⁴⁾ Trap, 1859, S. 913. — ¹⁵⁾ Trap, 1906, S. 414. — Danske Gaarde, 1. Saml., I, S. 815 f. — ¹⁶⁾ Trap, 1926, S. 674. — Desuden: O. Nielsen, 1874—76, S. 78. — H. de Hofmann, 1786—88. — D. Bruun, 1922, 262. — N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 404.

16. Bø g v a d s V a n d m ø l l e, Egtved Sogn, Jervløv Herred. Spjarup eller Nybjerg Møllebæk, ogsaa kaldet Egtved Aa (til Vejle Aa).

Lige Syd for Bøgvad Gaarde ses et gammelt Overgangssted over Aaen. Man ser Rester af en Dæmning. Der er stor Sandsynlighed for, at det er her, Møllen har ligget. Der har let kunnet opnaas et Fald paa 1 m.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

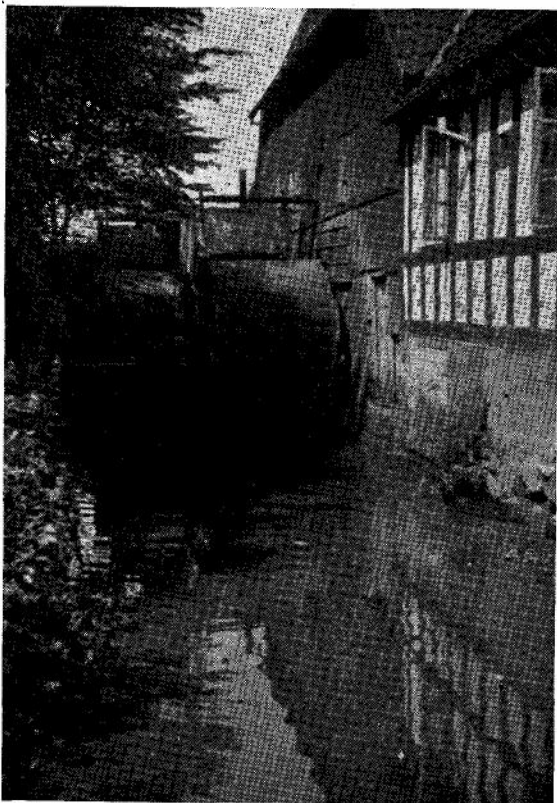
Møllen omtales første Gang i Ribe Kapitels Jordebog fra 1530, men i en Fodnote meddeles det, at Godset i Bøgvad var blevet skænket Kapitlet i 1454. Det kan sikkert anses for givet, at Møllen hørte med til dette Gods.¹⁾ — 1548 omtales Møllen i Anledning af et Mage-skifte, ved hvilket Kronen havde faaet Bjerge Mølle liggende nedenfor Bøgewadts Mølle.²⁾ — 1579 faar Kronen ogsaa Bøgvads Mølle.³⁾ — 1625 hedder det i et Missiv til G. L.: »Da nærværende Møller i Bøgvad Mølle har berettet, at Bønderne i Sognet, der efter Kongens

Mandat skulle søge Kronens Mølle og der lade male, ikke efterkommer Kongens Mandat, skal han snarest erklære sig om, af hvilken Grund Kronens Bønder ikke søge Bøgvad Mølle, og indsende Erklæringen til Kancelliet.⁴⁾ — 1636—37 skyldte Bøgvad Mølle 14 Ørter Mel i Landgilde til Koldinghus.⁵⁾ — 1646 boede der en Møller i Nybjerg Mølle; han fæstede Bøgvad Mølle, »fordi den kunde opholde og løsgive Vandet ham til stor Skade og Afbæk.« Han lod derefter Bøgvad Mølle nedbryde og satte i Stedet 2 Kværne i Nybjerg Mølle. Ligeledes byttede han det meste af Møllens tilliggende Eng og Have bort til Bøgvads Mænd; men beholdt et lille Stykke Øst for Nybjerg Mølle.⁶⁾ — Naturligvis blev Nybjerg Møllens Mølleskyld og Landgilde tilsvarende forhøjet og i Matriklerne omtales stadig Nybjerg og Bøgvad Møller.^{7) 8)}

Literatur: ¹⁾ J. Kinch, 1857—59, S. 73. — ²⁾ Danske Kancelliregistranter, 1535—50, S. 378. — ³⁾ Kronens Skøder, I. — ⁴⁾ Kancelliets Brevbøger, 24. Nov. 1625. — ⁵⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog 1637—38. — ⁶⁾ R. A. Markbog Nr. 815. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1664, p. 231b. — ⁸⁾ R. A. Matr. 1688, p. 190b. Desuden: R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622.

17. Børkop Vandmølle, Gaverslund Sogn, Holmans Herred. Skærup Aa (til Bredstrup Aa).

Aaen er opstemmet til en ret stor Møllesø. Faldet er ca. 2 m ved Hjulene og ca. 3 m ved Frislusen, hvor der i tidligere Tid laa en Stampemølle. Vandkraften udnyttes ved 2 Overfaldshjul, ca. 2 m høje og ca. 1 m brede; det ene er lidt større end det andet. Deres Kraft anslaaes til ca. 18 og 12 HK. Der er Vand nok om Sommeren og overflødigt Vand om Vinteren. Hjulene driver 2 Kværne og 1 Valse. Der males ca. 4000 Tdr. aarlig. Det har været paa Tale at levere Elektricitet herfra til Børkop Elektricitetsværk; men Planen stødte paa Modstand hos Elektricitetsværket. Mølleriet har i

Børkop Vandmølle (Nr. 17). S. B. fot.
Møllen drives af 2 Overfaldshjul, saakaldte Tromlehjul.

nogen Tid været bortforpagtet for 1200 Kr. aarlig, stigende til 1500 Kr., hvis der maledes mere end 4000 Tdr.; nu er Mølleriet atter knyttet til Gaarden, hvortil der nu er 14—15 Tdr. Land. Tidligere var der ca. 120 Tdr.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

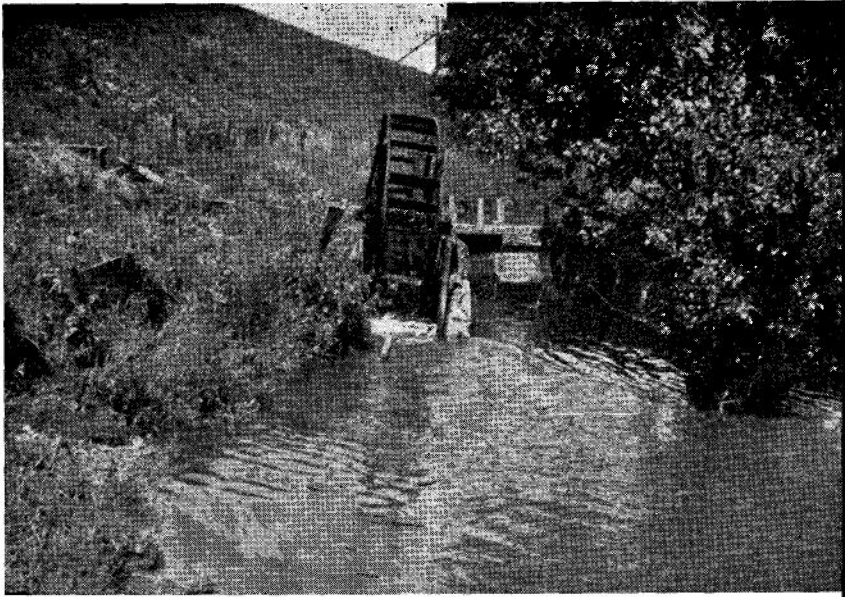
Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; men den omtales første Gang 1546, da den kom til Kro-

nen¹⁾ — (altsaa i hvert Fald ikke omkring 1800, som angivet i »Danske Møller«). 1573 gav Mølleren 9 Ørter Mel og 1 Fk. Smør af Møllen og den Ejendom, han brugte til Møllen.²⁾ — Møllen nævnes 1610—11 og 1622; der var da ogsaa Avl til.³⁾ 1636—37 var Landgilden uforandret fra 1573.⁴⁾ — 1660 var Møllen ganske afbrændt (Svenskerne), og 1662 fik Mølleren en Afkortning i Landgilden paa 5 Ørter 2 Skpr. Mel. Landgilden var imidlertid sat op til 14 Ørter Mel og 1 Fk. Smør.⁵⁾ — Det at Møllen var øde og afbrændt, er imidlertid ikke ensbetydende med, at den var nedlagt, hvilket ogsaa fremgaar af, at Mølleren fra Børkop 1663 optræder som Tingsvidne.⁶⁾ — 1664 var Møllens Landgilde uforandret. Den ansattes da til Hrtk. 12—2—0—0. Paa dens Jorder kunde saas 2 Skpr. Rug, 2 Skpr. Byg og 6 Skpr. Havre. Der kunde avles 16 Læs Hø.⁷⁾ — 1665 afhænder Kronen Møllen til Th. Lente, tysk Kansler.⁸⁾ — 1667 føres der paa Herredstinget Klage over Mølleren i Børkop. Han havde nemlig købt en Brændevinspande og taget den i Brug, uden at den paa Herredstinget var blevet stemplet med kgl. Maj. Segl.⁹⁾ — Ifølge Markbogen 1683 laa Møllens Jord uden for Byens Fællesdrift. Møllen havde 2 Kværne, der blev drevet ved 2 Overfaldshjul. Vandet til Møllen har sit Udspring i Skærup Skov samt en lille Bæk fra Børkop Skov. Møllen kan ikke male i stor Frost eller Tørke og heller ikke, naar der er stor Vandflod. »Distriktens visse Storlighed kan ikke specificeres, formedelst andre Møller der ligger nær for.«¹⁰⁾ — Ifølge Matr. 1688 var Mølleskylden efter gammel Matr. 11—6—0—0 og 0—2—0—0 af en Aa. 1688 ansattes Møllen til Mølleskyld 10—0—3—2 og A. og E. Hartkorn 1—2—2—0.¹¹⁾ d. v. s. 1,31 Td. Hrtk. paa 4,6 Tdr. Land.¹²⁾ — 1739 var der 16 Fag Hus. Møllen var som i 1683. Besætningen

var paa 2 Bæster, 6 Køer og 6 Faar. 1751 solgtes Møllen for 900 Rdl. 1769 søges der nyt Fæste; der var da 40 Fag Hus. 1790 var Jorderne til Møllen ansat til Hrtk. 6—2—2—1. *de Hofman* siger da ogsaa, at det er en god Vandmølle.¹³⁾ — I Indberetning 1761 meddeles det, at Landgilden efter gl. Jordebog var 14 Ørter Mel, efter Krigsjordebogen 16 Rdl., 64 Sk. Efter sidste Landgildejordebog 24 Rdl. Det siges, at Møllen »har mestendel fornøden Vand, ja somme Tider for meget«. Den var i forsvarlig Stand.¹⁴⁾ — 1820—30 var Jorden ansat til 5—2—0—1½ og bestod af en Hovedlod Øst for Børkop ved Møllen, en Skovlod Syd for Byen og en lille Englod Sydvest for Byen. Der var ingen Indskrænkninger i Retten til at benytte Vandet.¹⁵⁾ — 1838 maledes der paa Børkop og Brøndsted Mølle tilsammen ca. 5000 Tdr. Korn til Gryn og Mel. Paa Børkop Mølle var der desuden en Valkemølle (ved den nuværende Frisluse), hvorpaa der aarlig valkedes ca. 10000 Al. Klæde.¹⁶⁾ — Stampemølle og Stuehus er bygget omkring ved denne Tid.¹⁷⁾ — 1859 var der foruden Vandmølle og Valkemølle en Vindmølle.¹⁸⁾ — 1906 købtes Vandmøllen for 93000 Kr., dens Hrtk. var da 7—7—0—2½. Kirken ejedes af Beboerne paa Børkop Mølle, der var ialt 93 Tdr. Land til Møllen. Den skal tidligere have haft 11 Tdr. Hrtk. Jord. Der var købt en hel Del sammen i Slutningen af 19. Aarh.¹⁹⁾ — Møllen omtales 1926.²⁰⁾

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 25. — ²⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1573. — ³⁾ R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — ⁴⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1636—37. — ⁵⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ⁶⁾ J. J. Ravn, 1912 i V. A. A., S. 85 ff. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1664, p. 176b. — ⁸⁾ Kronens Skøder, II, S. 221. — ⁹⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 203. — ¹⁰⁾ R. A. Markbog Nr. 817. — ¹¹⁾ R. A. Matr. 1688, p. 201b. — ¹²⁾ H. Pedersen, 1928, S. 135. — ¹³⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 232 f. — ¹⁴⁾ R. A. Pakke: Møllensager 1761. — ¹⁵⁾ M. K. Sogneprot. — ¹⁶⁾ R. A. Stat.

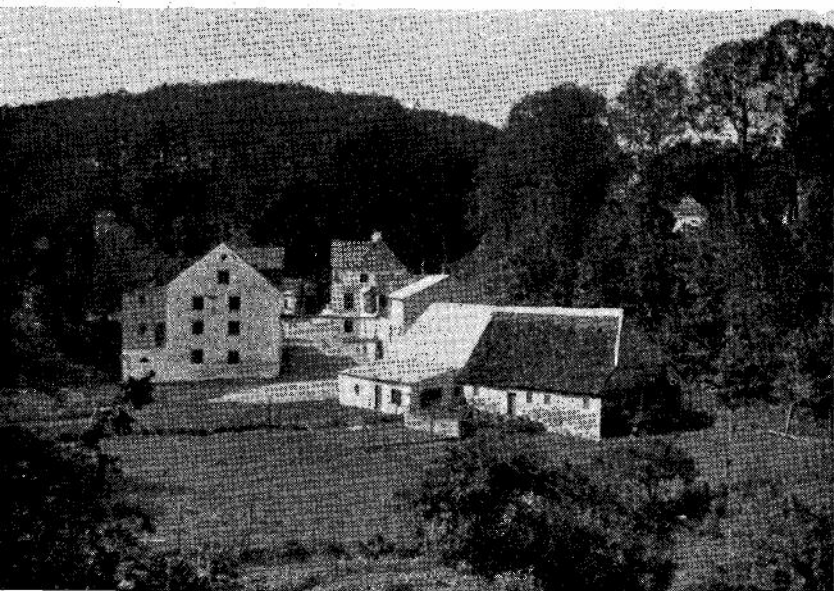
Vandpumpehjul ved Børkop (Nr. 18).
I Baggrunden Jernbanedæmningen.

S. B. fo

Efterretn. vedr. Jyllands Amter 1838. — ¹⁷⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 407. — ¹⁸⁾ Trap, 1859, S. 913. — ¹⁹⁾ Danske Gaarde, 1. Saml., I, S. 813 f. — ²⁰⁾ Trap, 1926, S. 674. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 378. — Danske Atlas, 1769, V. S. 968. — O. Nielsen, 1874—76, S. 78. — H. de Hofmann, 1786—88. — D. Bruun, 1922, S. 212.

18. Børkop, 2 Vandpumpehjul, Gaverslund Sogn, Holmans Herred. Skærup Aa til Bredstrup Aa.

Lige Nord for Børkop By, Øst for Banelinjen staar der et lille Underfaldshjul, nærmest et Strømhjul med en Diameter paa 2,20 m. Faldet er kun 40 cm, dannet ved en lille Opstemning. Hjulet gaar saa at sige hele Tiden og driver en lille Vandpumpe, der pumper Vand op til en højtliggende Gaard, hvor de ellers vanskeligt kunde faa Vand. Der ser ud til at være Rester af Eng-

Dalby Vandmølle (Nr. 19).

S. B. fot.

vandingsanlæg her, og maaske har Vandhjulet i tidligere Tid haft Tilknytning hertil. Et ganske lignende Hjul findes lige Vest for Banen; det driver ogsaa en Vandpumpe.

19. Dalby Vandmølle, Dalby Sogn, N. Tyrstrup Herred. Dalby Mølleaa.

Lidt over 3 km Øst for Kolding ved Hovedvejen til Stenderup ligger Dalby Mølle dybt ned i en V-formet Dal. En meget stejl Vej (den gamle Hovedvej) fører ned til Møllen, mens selve Hovedvejen snor sig i en stor Bue Nord for Møllen. Mølleaaen er opstemmet tværs over Dalen til en ret stor Møllesø. Faldet er ca. 10 Alen. Vandkraften udnyttes ved en 55 HK. Turbine. Om Sommeren er der kun Vand nok til 2—5

Timers Brug af Turbinen, om Vinteren kan den køre hele Dagen, ligeledes efter Regnskyl. Det siges, at det meste Vand til Møllen er Overfladevand, der er dog sikkert ogsaa en Del Kilder. Møllen bestaar af 2 Bygninger, Hvedemøllen mod Syd ved Turbinen og en Havregryns mølle mod Nord. I begge Møller er der indlagt Dieselmotorer henholdsvis paa 55 og 30 HK. Der er endnu lidt Kundemaling, nemlig ca. 2000 Tdr. aarlig.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det omtales, at der i 1480, da der blev sat Skæl mellem Kolding og Tvedgaard, blev sat en Sten ved Tved Møllevej. I en Fodnote skriver *Eliassen* herom: »Tved Mølle er ikke ensbetydende med Dalby Mølle, idet Tved Mølle laa nordligere, inden Tved Skæl, hvilket ogsaa synes at fremgaa af Navnet »Møllebjerget« paa Kortet af 1716 i Rigsarkivet.«¹⁾ — 1585 faar Kronen Halvparten af en Mølle kaldet Tveds Mølle i Dalby Sogn.²⁾ — Møllen gav dengang 22 Ørter Mel i Landgilde.³⁾ — Nu drejede det sig om en Mølle paa den nuværende Dalby Møllens Plads. Om denne Flytning skriver *Eliassen* videre: »I ældgammel Tid havde Møllen et andet Navn. Den hed Tveds Mølle og hørte under den længst forsvundne Hovedgaard Tvedsgaard i Dalby Sogn. Det er ikke udelukket, at Møllen oprindeligt har ligget nordligere, men i saa Fald har den været en Vindmølle og ikke en Vandmølle.« Herefter henvises til det under ¹⁾ citerede. Videre hedder det: »Som Vandmølle synes Naturforholdene ikke at have frembudt nogen nordligere Beliggenhed end den nuværende.«⁴⁾ Til disse Betragtninger er at sige, at det paa Forhaand synes utroligt, at man skulde have anlagt en Vindmølle i de Tider, naar man havde saa nær

til velegnede Steder for en Vandmølle. Naar E. siger, at Naturforholdene ikke gør det muligt at lægge en Vandmølle nordligere, er dette ganske urigtigt. Baade for Underfaldsmøller og Møller med horizontalt Hjul er der gode Muligheder; sandsynligst er vel det sidste. »Møllebjerg« er vel lig Møgelbjerg. Antagelig er Møllen opført af Tvedgaard og Stenderup Vargaard i Fællesskab. Da Møllen erhvervedes af Kronen, ejede disse 2 Gaarde hver sin Halvpart. Mølledistriktet siges ogsaa at henvise til disse 2 Gaarde; det omfattede hele Dalby Sogn, hele Vonsild Sogn, 17 Gaarde i Agtrup By, hele Skartved og 16 Gaarde i Stenderup By.⁴⁾ — 1660 var Møllen helt ruineret, og det kostede 1000 Rdl. at reparere den. 1670 skete der et Dæmningsbrud, der kostede 400 Rdl. i Reparation. Begge Reparationerne bekostedes af Mølleren selv. Da Vandværkerne ca. 1690 atter trængte til Reparation, anmodede Mølleren i et Brev Kongen om Hjælp hertil og om Stortømmer bl. a. til Mølleaksel. Møllen var allerede da Arvefæstemølle, Fæsteafgiften 72 Rdl. 46¹/₂ Sk. aarlig. Fæstebetingelserne ganske lignende Binderup Møllens (se denne).⁵⁾ — Meddelelser fra Mølleren til de møllepligtige Bønder blev ofte givet fra Prædikestolen, saaledes tilsiges 1678 de Bønder i Dalby og Vonsild Sogne, der er i Restance med at levere Tag til Dalby Mølle. 1682 advarer Mølleren de Bønder, der i nogen Tid ikke har søgt hans Mølle, hvis de ikke indfinder sig igen, har han Magt og Øvrighed til at fratage dem Heste og Vogn og lade dem sende til Haderslev.⁶⁾ — 1719 kom der ny Fæster; han maatte betale 160 Rdl. dansk Cour. aarlig paa Amtsstuen. Møllen bestod da af et Møllehus paa 4 Fag. Der var 2 Kværne, der blev drevet med Overfaldsvand, 2 Vandkarme 4 Al. brede og 11 Al. lange (der har altsaa været 2 Hjul). Til Møllen hørte

et Stykke Jord, »Møllekobbelet«, hvoraf aarlig betaltes 2 Rdl. Spec. Desuden var der paa Stedet en Møllegaard, men den tilhørte ikke Amtet. Mølleren var en meget anset Mand; ved Gilder i Sognet sad han lige efter Præsten. Om Mølletvangen skriver *E.*: »Det hed sig endda, at Mølleren kunde gøre Krav paa 3 Dages Frist til Kornets Formaling, først efter disse 3 Dages Forløb maatte Møllegæsten henvende sig til andre Møller; men dette skete aldrig fra Dalby Mølle, der ikke manglede Vand.« Vejforholdene var meget daarligere, der var ingen Bro over Aaen, Møllebakken havde en Stigning paa 1 : 7 Alen foroven, og paa Grund af Kilder blev Vejen ofte overiset om Vinteren. I selve Vejen var der Huller paa indtil 1 Alens Dybde. 1805 kom der ny Bygning og Bro.⁴⁾ — 1807 var den aarlige Fæsteafgift 1050 Rdl. Mølledistriktet omfattede følgende: Vonsild og Dalby Sogne, det nedlagte Gods Straarup, fra Biert Sogn Byen Skartved og 17½ Gaarde fra Agtrup saavel som alle Boelsmænd og Inderster der, af Stenderup Sogn 16½ Gaarde og 9 »Toftgüter« samt Boelsmænd og Inderster der.⁵⁾ — Midt i Fyrerne blev der opført en Vindmølle; den blev atter nedrevet 1863 og flyttet til Stenderup. Lige til 1872 var der Brændevinsbrænderi paa Møllen. Det var i den slesvigske Tid en god Forretning; Afgiften var da kun 8 Daler om Aaret. Senere var Afgiften »helt op til 12 Daler om Dagen«. 1846 blev Møllen Selveje. Købesummen var 11,000 Rbd., der skulde udbetales med en Ottendedel hver Majdag. Desuden skulde der svares en aarlig »Kanon« af 700 Rdl. Mølleren fik Distriktets Møllegæster til at kautionere for Summen. »Efter at Møllen var blevet Selveje, afløstes Møllepligten privat, endnu før denne Byrde ved Lov blev afløst.« 1870 ombyggedes Landevejen, saa den fik sit nuværende

Forløb.⁴⁾ — 1864 omtales Dalby Vand- og Vindmølle⁸⁾ og 1906 Vandmøllen.⁹⁾ — 1893 købtes Møllen for 39,200 Kr. Jordskylden var 1906 1—1—1—¹/₂, Skovskylden 0—1—1—2¹/₂, Ejendomsskylden 52,000 Kr. Der var da 2 Møllersvende om Sommeren, 3 om Vinteren, 1 Bagersvend og 1 Brødkusk. Der var 2 10 Al. Overfaldshjul og Sugegasmotor som Reservekraft.¹⁰⁾ — Der var allerede da særlig Hvedemølleri. 1916 ombyggedes Møllen og udvidedes til den dobbelte Kapacitet. 1930 startedes et A/S til Fremstilling af Havregryn. Dette er dog atter inddraget, saaledes at hele Virksomheden er privat.¹¹⁾

Literatur: ¹⁾ P. Eliassen, 1906b, S. 201. — ²⁾ Kronens Skøder, I, S. 293. — ³⁾ P. Lauridsen, 1889, S. 187. — ⁴⁾ P. Eliassen, 1923—24 i V. A. A., S. 266 ff. — ⁵⁾ R. A. Akter vedrørende Møller og Fiskeri i Haderslev Amt, 1681—95. — ⁶⁾ P. Eliassen, 1910, S. 131, og 1907, S. 120. — ⁷⁾ R. A. Fortegnelse over Kronens Kornmøller, 1807. — ⁸⁾ Trap, 1864, S. 28. — ⁹⁾ Trap, 1906, S. 442. — ¹⁰⁾ Danske Gaarde, I. Saml., I, S. 1083 ff. — ¹¹⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 410. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 216. — Trap, 1926, S. 728.

20. Dalekilde Maskinsnedkeri, Randbøl Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Snedkeriet ligger i Dallover By ved et lille Tilløb til Vejle Aa. Der er ikke nogen egentlig Mølløsø, men en langstrakt Kanal tjener som Reservoir. Faldet er ca. 7 m. Vandkraften udnyttes ved en Turbine paa ca. 5 HK, der er indlagt 1921—22. Tidligere var der et 11 Al. Overfaldshjul. Naar Kanalen er fuld, kan Turbinen gaa ca. 8 Timer. Der er Kilder i Dalen, saa Vand-samlingen fyldes paa en Nat. Der har tidligere været mere Vand; 1940 atter lidt bedre. Turbinen driver de forskellige Maskiner i Snedkeriet samt en lille Dynamo, der laver Lys til Ejendommen. Der er ikke noget Batteri.

Oplysninger om Virksomheden i tidligere Tid:

Den er grundlagt 1889 som Savskæreri. Senere var der Vognfabrik. Fabrikanten kørte med sine Varer ud til Vestjylland, særlig til Skjern og Tarm. Ca. 1897 gik Virksomheden fallit. Maskinsnedkeriet blev grundlagt 1913.

21. *Donneruplund Vandmølle* (Møldam Huse), Give Sogn, Nørvang Herred. Brande Aa (til Skjern Aa).

Kort oven for det Sted, hvor Brande Aa passerer Hovedvej Nr. 18 ved Donnerup, findes der overordentlig tydelige Spor af en Vandmølle, der skal have hørt til Donneruplund. En Dæmning gaar tværs over Dalen. Man kan se, at Jorden til den er taget i Dalens Nordside, hvor der er en stor Hulning ind i Skrænten. Hvor Bækken gaar gennem Dæmningen ses Rester af Stemmeværket i Form af Egepæle. Møllen selv har ligget ved Sydsiden af Dalen, hvor der er fundet Murbrokker, Trækul m. m. Der er en tydelig Rende paa det Sted, hvor Møllehjulet har staaet. Faldet har antagelig været paa 1—2 m. — En gammel hellig Kilde ligger i umiddelbar Nærhed af Møllestedet. — Paa Stedet mener man ikke, der har været Mølle her »de sidste 200 Aar«. Dette stemmer nogenlunde med, at Møllen ikke omtales i Matr. eller Markbøger. Den er altsaa antagelig nedlagt før 1660. — Vandmængden er nu meget ringe, da Engarealet er gennemdrænet i de senere Aar. — Det er ikke hidtil lykkedes at finde Møllen omtalt hverken i Literatur eller Arkivmateriale.¹⁾

Literatur: ¹⁾ R. Mortensen, 1941, S. 132.

22. *Dons Vandmølle*, Almind Sogn, Brusk Herred. Almind Aa (til Kolding Aa).

Møllen ligger lidt Øst for Hovedvejen (den gamle

Studevej gik lige forbi Møllen). Aaen er dæmmet op til en Mølløsø. Faldet er ca. 4 m. Om Sommeren kan det knibe med Vand; men ellers er der Vand til at køre hele Dagen, naar der stemmes om Natten. Om Vinteren er der ofte overflødigt Vand. Vandkraften udnyttes ved en Turbine, hvis HK menes at ligge omkring 30. Turbinen er indlagt under Verdenskrigen, før den Tid var der 2 Underfaldshjul. Turbinen driver 2 Grovkværne, 1 Valse, 1 Rensemaskine og Triør samt en Dynamo, der leverer Strøm til Gaarden (ingen Batteri). Der er endnu nogen Kundemaling. Der males kun 2 Dage ugentlig; der formales gennemsnitlig 25 Tdr. om Ugen. Det store Mølleri med Fremstilling af Mel og Gryn ophørte 1923, da der var kommet Elektricitet til Egnen. Før den Tid arbejdede 2 Svende og Mølleren hele Dagen i Møllen. Elektriciteten anvendtes tidligere ogsaa til Tærskning; men Tærskværket er nu for stort. Der er 240 Td. Land til Møllen. Tidligere var Mølleriets det vigtigste, og Gaarden forfaldt; nu er det omvendt. Man regner dog med noget mere Maling i den kommende Tid. Der er Kornhandel. Stemmeretten solgt 1941 for 16,000 Kr. af Hensyn til Afvandingsprojekt.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid.

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; den omtales første Gang 1578, da Kronen faar Møllen.¹⁾ — Videre omtales den 1610—11 og 1622, der var da Avl til Møllen.²⁾ — 1637 skyldte Møllen 18 Ørter Mel i Landgilde.³⁾ — 1660—61 Landgilde 14 Ørter Mel, »nogenlunde ved Magt, giver tredie Part Landgilde.« 1662 samme Landgilde, men »afkortet, for Møllen at holde ved lige 5 Tdr. 2 Skpr., er dog beregnet de 14 Ørter fuldt til Hrtk.«⁴⁾ — I Matr. 1664 ansattes Møllen til 9—2—0—0 Hrtk. Mølleskyld. I dens Jord kunde saas

4 Skpr. Rug, 2 Skpr. Boghvede og der kunde avles 2 Læs Hø.⁵⁾ — Markbogen 1683 har følgende om Møllen: »Findes en Mølle udi bemeldte Sogn kaldes Dons Mølle med en Overfaldskværn, som skylder til Koldinghus Slot. Søgningen til Møllen er af Almind Sogn, Viff Sogn og Starup By. Vandfaldet kommer østen fra en Springkilde og haver drivendes Løb til Møllen. Kan altid have Vand dertil Vinter og Sommer. Ellers naar Aarstiden er bekommer Aal. « Jord til Møllen, Græsning paa Dons Mark for 4 Heste og 9 Køer. »Derimod har han givet Bymændene 1 Td. Øl; men har nu i nogle Aar intet givet til dem.«⁶⁾ — Matr. 1688 ansætter Møllen til 6—3—0—0 Mølleskyld og 1—4—2—1 A. og E. Hrtk. Mølleskyld efter gl. Matr. angives til 8—6—0—0.⁷⁾ — Møllen havde altsaa 1,57 Td. Hrtk. paa 10,2 Td. Land.⁸⁾ — Møller C. S., der døde 1730, var en meget velstaaende Mand. Den næste Møller C. R. gav sig meget af med Ejendomshandel. De to nævnte havde næppe megen Interesse for Mølleri; »thi i 1733 da C. R. søger Fæste paa Dons Mølle hedder det: »Bygningen er 30 Fag Hus, en Del paa Lejder og Tag findes helt brøstfældig. Maleværket er saa godt som øde. Dettes Istandsættelse tilligemed Møllestens Anskaffelse vil koste Fæsteren meget.« Han beder sig derfor fri for Indfæstning. Hans Ansøgning faar følgende Svar: »Det er bekendt, at Møllen ligger for et meget vanskelig Vandfald, hvorved i forbigangne Tid Møllerens Hustru og hendes Datter Livet maatte til-sætte. Er vel siden opbygget, mens samme nu er for-ringed at den behøver at hjælpes videre erforderende Reparation, hvilket C. R. ved egen Bekostning lover og tilsiger, i slig Henseende Fæstet nødvendig modereres til to Rdl.« Og da C. R. i 1760 giver Afkald paa Møllen, og R. D. søger Fæste paa den, hedder det: »I Møl-

len er een Kværn, som gaar ved overfaldende Vande, hvorudi vil for nærværende Tid indlægges 2 nye Sten, og Vandværkerne er helt brøstfældige, der af ny vil opføres af Fæstesøgeren og vil koste ham noget anseelig.« Han faar derfor ogsaa Moderation, betaler kun 10 Rdl. i Indfæstning.⁹⁾ — 1761 meddeles om Møllens Landgilde, at den efter gl. Jordebog var 14 Ørter Mel, efter Krigsjordebogen 13 Rdl. 32 Sk. og efter sidste Landgildejordebog 18 Rdl. Møllen mangler Vand i stærk Frost og om Sommeren, er i fuldkommen Stand paa Maleværk og Bygning.¹⁰⁾ — 1766 faar R. D. kgl. Skøde paa Dons Mølle, »hvoraf han har svaret aarlig 20 Rdl. 10 Sk. Han betalte for den og noget Jord mere 1636 Rdl. 69 Sk. I Tiden herefter køber han stadig mere Jord til. Udstedelsen af forskellige Obligationer tyder ogsaa herpaa.¹¹⁾ — 1773 fik Mølleren i Stedet for den gamle Ret til Græsning en Mark, »Lejrmark«. ⁹⁾ — 1787 fik han Skøde paa Almind Sogns Kongetiende.¹²⁾ — 1793 var Møllens Hrtk. kommet op paa 2—2—2—2. Møllen bestod af et Stuehus 12 Fag Egebindingsværk med Mursten, vurderet til 700 Rdl., et Møllehus beliggende til Nord bestaaende af 4 Fag, 2 Etager høj, 13 Alen dyb, Egebindingsværk. Deri 3 Kværne, 1 Rugkværn, 1 Grubekværn, 1 Grynkværn, som drives med 1 Vandhjul, vurderet til 930 Rdl. Desuden endnu et Vaaningshus, vurderet til 200 Rdl., Ladehus og Stald, vurderet til 600 Rdl., et Staldhus til Øst, 100 Rdl., og 1 Svinesti, 20 Rdl. Ialt er hele Møllen vurderet til 2550 Rdl.¹³⁾ — 1820—30 var Hrtk. vokset til 2—4—2—0. Møllen har Overfald og uindskrænket Ret til Afbenyttelse af Vandet.¹⁴⁾ — 1838 formalede der aarlig paa Møllen 6000 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹⁵⁾ — I 1850, da det trak op til, at Mølleriets skulde blive fri Næring, gav Mølleren sig mere af med

Låndbrug. Ved forskellige Handeler voksede Gaarden, saa den 1867 var Byens næststørste. 1849 blev Møllen skudt i Brand af Preusserne.⁹⁾¹⁶⁾ — Møllen omtales 1859 og 1906 i Trap.¹⁷⁾¹⁸⁾ — 1906 var Møllens Jordskyld kommet op paa 12—4—1— $\frac{3}{4}$, Ejendomsskylden var 115000 Kr. Mølledammens Areal 1 Td. Land.¹⁹⁾ — Siden er der solgt noget Jord fra, 1926 havde Møllen 11,2 Td. Hrtk. og et Areal paa ca. 138 ha. Ejendomsskylden var 155000 Kr.²⁰⁾

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 176. — ²⁾ R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — ³⁾ R. A. Jordebog over Koldinghus Len 1636—37. — ⁴⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ⁵⁾ R. A. Matr. 1664, p. 7b. — ⁶⁾ R. A. Markbog Nr. 831. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1688. — ⁸⁾ H. Pedersen, 1928, S. 136. — ⁹⁾ P. Lindholm, 1922, S. 53—56. — ¹⁰⁾ R. A., Pakke: Mølle-sager, 1761. — ¹¹⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde og Pante-protokol Nr. 45, p. 565 og 567, Nr. 47, p. 601, Nr. 51, p. 385b. — ¹²⁾ Samme, Nr. 50, p. 145. — ¹³⁾ V. L. A. Brandtaxation, Brusk Herred, 1774—96. — ¹⁴⁾ M. K. Sogneprot. — ¹⁵⁾ R. A. Stat. Efterr. om Jyllands Amter, 1838 — ¹⁶⁾ R. Mortensen, 1934, S. 477. — ¹⁷⁾ Trap, 1859, S. 921. — ¹⁸⁾ Trap, 1906, S. 429. — ¹⁹⁾ Danske Gaarde, 1. Saml., I, S. 939 f. — ²⁰⁾ Trap, 1926, S. 702. — Desuden: Danske Atlas, 1769, V, S. 955. — P. Eliassen, 1906, S. 109. — D. Bruun, 1922, S. 215.

23. D r e n d e r u p M ø l l e, Ødis Sogn, Nørre Tyrstrup Herred. Ved Kongeaaens Udspring.

1584 fik Kronen Drenderup Hovedgaard og Mølle, der skyldte 12 Ørter Mel aarlig.¹⁾²⁾ — Møllen er antagelig forsvundet under Svenskekrigen; thi den omtales ikke 1690 blandt de andre kgl. Møller i Haderslevhus Amt. 1757 i et Skøde paa Gaarden omtales Møllen heller ikke,³⁾ dette stemmer ogsaa med min Antagelse. Endnu bærer en Gaard Navnet Drenderup Mølle; men der er ingen Rester at se mere, da Banen er lagt over Aaen netop paa det Sted, hvor Møllen har ligget. — Man fandt ved Anlæggelsen af Banen en Del Egeplanker nedrammet i Jorden paa det Sted, hvor Møllen har staaet.³⁾ — Der maa have været meget

mere Vand dengang; nu er der ikke Vand til en Mølles Drift.

Litteratur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 286. — ²⁾ P. Lauridsen, 1889, S. 185. — ³⁾ J. A. Petersen, 1933, S. 42.

24. Egtved Elektricitetsværk, Egtved Sogn, Jerlev Herred. Egtved Aa (til Vejle Aa).

1917 købte Egtved Elektricitetsværk en Ejendom beliggende omkring Egtved Aa, et Stykke nedenfor Nybjerg Mølle lige Syd for Spjarup Gaard. Ved en Dæmning over Dalen dannedes en Sø, og det opnaaedes herved at faa et Fald paa 5 m. Her installeredes en 50 HK. Turbine, der gennem en Luftledning sender Strøm til Egtved Elektricitetsværk, der ligger i Byen. Værket leverer Jævnstrøm 2×220 V. 1921—22 var der tilsluttet Værket 650 HK. i Motorer, der solgtes 78600 KWh. til en Pris af 66 Øre og 33 Øre for 1 KWh. henholdsvis Lys og Kraft. Maskinkraften var ialt 136 HK. 1931—32 var Antallet af tilsluttede Motorer vokset til 800, Salget til 110000 KWh. og Værkets Maskinkraft til 197 HK. 1938—39 var der tilsluttet 1478 HK. i Motorer, 6726 Lampesteder. Produktionen var 208000 Salg + ca. 40000 KWh., heraf produceredes ca. 104000 KWh. ved Vandkraft, efter hvad der oplyses paa Værket; men da der først lige nu er installeret Produktionsmaaler, er Tallet ikke nøjagtigt.

Litteratur: Stat. Medd., 4. Rk., Bd. 68, H. 2, Bd. 93, H. 5, Bd. 109, H. 2.

25. Egum Vandmølle, Ullerup Sogn, Elbo Herred. Egum Bæk.

Møllen er nedlagt. Den laa der, hvor Vejen fra Egum til Stallerup gaar over Bækken. Møllesøen, der var ret stor, er udtørret og afdrænet. Bækken forlader

»Møllesøen« gennem det gamle Friløb. Møllerenden er sløjftet. Der er en Del Vand i Bækken. Faldet er ved Frislusen ca. 4 m. Møllen er nedlagt for ca. 25 Aar siden. Der var da baade Vind- og Vandmølle. Paa en Høj lige Syd for Møllegaarden ses Ruiner af Vindmølle. Ved Køb i 1933 stod der endnu 2 Grovkværne paa Møllen. Der var da 7 Tdr. Land til.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales første Gang ved en Række Skøder 1578—79, da den kom til Kronen.¹⁾ — Videre omtales den 1610—11 og 1622, der var da ingen Avl til.²⁾ — 1636—37 gav Møllen 12 Ørter Mel i Landgilde.³⁾ 1660—61 var Møllen øde. 1662 stod den for samme Landgilde; men der var afkortet 4 Ørter for at holde den vedlige.⁴⁾ — I Matr. 1664 ansattes Møllen til 7½ Td. Hrtk.⁵⁾ — 1665 skøder Kronen Møllen til Hugo Lüdtzou til Backendorf.⁶⁾ — Sandsynligvis traadte dette Skøde ikke i Kraft. I hvert Fald forblev Møllen foreløbig under Koldinghus. — Markbogen 1683 har følgende om Møllen: »Igumb Mølle, P. J. ibor. Er en Eng, som kaldes Møldam, som nu formedelst Møllens Forfaldenhed og Dæmningens slette Tilstand findes tør, som nu efter dets Beskaffenhed anses aarlig derudi at kunne avles 6 Læs Hø.« — »Findes ved Byen en liden Græsmølle, som hører til Koldinghus og bebos af P. J. Møller, som den og vedligeholder. Med samme Mølle kan ikke males udi stor Tørke om Sommeren eller om Vinteren i stærk Frost. Har kun een Kværn, som drives med Overfaldsvand og med eet Hjul. Vandet har sit Udspring af Bjergene og er ikkun ganske ringe. Findes hverken Agerland, Hummelhave, Overdrifter eller nogen slig Herlighed uden en Eng, som er af de 8

Mænd taxeret. Har kun ganske ringe Søgning og ingen vis Distrikt betjenende.«⁷⁾ — I Matr. 1688 ansattes den omtalte Eng til Hrtk. 0—2—0—2 og Møllen til 3—1—2—0 Mlsk.⁸⁾ — Engens Hrtk. var 0,27 Td.⁹⁾ — 1738 overtog O. H. Møllen efter sin Far, H. P. Møllen bestod da af 6 Fag Hus, hvoraf de 4 benyttedes til Beboelse, de to til Mølle. Besætningen var paa 1 Ko og 4 Faar.¹⁰⁾ — 1761 hørte Møllen stadig under Koldinghus. Landgilden angives efter gl. Jordebog at have været 12 Ørter Mel, efter Krigsjordebog og sidste Landgildejordebog 6 Rdl. 64 Sk. Møllen havde 1 Kværn, der blev drevet af Overfaldsvand. Den manglede Vand om Sommeren og i stærk Frost. »I temmelig Stand.«¹¹⁾ — Møllen solgtes fra Koldinghus 1766. — 1784 taxeres Bygningen til Brandforsikring for ialt 320 Rdl. Møllen beskrives saaledes: 7 Fag Hus i Sønder, gl., klinede Vægge, 70 Rdl., 3 Fag Møllehus i Sønder med Vandkværn og Tilbehør, 200 Rdl., 7 Fag Stald i Nord, klinede Vægge, 50 Rdl. Alt Egebinding og Straatag.¹²⁾ — 1820—30 havde Møllen en samlet A. og E. Lod ved Møllen; den havde 2 Kværne, der blev drevet af Overfaldsvand, som maa bruges til enhver Tid.¹³⁾ — 1838 formalede paa Møllen ca. 900 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹⁴⁾ — I Begyndelsen af 1850'erne byggedes en Vindmølle ved Siden af Vandmøllen.¹⁵⁾ — 1859 var der saaledes Vind- og Vandmølle.¹⁶⁾ — 1906 var der ligeledes Vind- og Vandmølle samt Maltgøreri.¹⁷⁾ — I Begyndelsen af dette Aarhundrede var Møllens Hrtk. A. og E. 0—5—2—2¹/₂ med et samlet Areal paa 35³/₄ Td. Land. Ejendomsskyld 48000 Kr. »Foruden Landbruget er der Vind- og Vandmølle til Ejendommen. Der drives lokal Mølle drift og Handelsmølleri.« »Sidste Aar solgtes ca. 20 Fedesvin.«¹⁵⁾ — Møllen omtales endnu 1926.¹⁸⁾

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 182, 184, 187, 200. — ²⁾ R. A. Mandtal, 1610—11, 1622. — ³⁾ R. A. Jordebog over Koldinghus Len, 1636—37. — ⁴⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ⁵⁾ R. A. Matr. 1664, p. 294. — ⁶⁾ Kronens Skøder, II, S. 230 — ⁷⁾ R. A. Markbog Nr. 806. — ⁸⁾ R. A. Matr. 1688, p. 154b. — ⁹⁾ H. Pedersen, 1928, S. 133. — ¹⁰⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 318 — ¹¹⁾ R. A., Pakke: Møllesager, 1761. — ¹²⁾ V. L. A. Brandtaxation, Elbo Herred, 1771—95. — ¹³⁾ M. K. Sogneprot. — ¹⁴⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ¹⁵⁾ Danske Gaarde, 2. Saml., I, S. 518. — ¹⁶⁾ Trap, 1859, S. 909. — ¹⁷⁾ Trap, 1906, S. 407. — ¹⁸⁾ Trap, 1926, S. 661. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 211. — Danske Atlas, 1769, V, S. 965.

26. E l e k t r o m ø l l e n (Grejsdalen), Grejs Sogn, Nørvang Herred. Grejs Aa.

Værket ligger ca. 400 m nedenfor Grejsmølle. Aaen er opstemmet, saa der dannes en lille »Aasø«. Faldet er lidt over 2 m. Vandkraften udnyttes ved en 30—35 HK Turbine, der gaar næsten uafbrudt. Naar der er overflødigt Vand, drives tillige Savskæreri. Den aarlige Produktion er paa ca. 40,000 KWh, hvoraf ca. 90 % er fremstillet ved Vandkraft. Der leveres 2×220 V. til Grejs By og Grejsdalen ovenfor Møllen. Den største Aftager er Stolefabrikken ved Grejs Mølle. Der er 7¹/₂ km Luftledning. Tilløbet er noget ujævnt, særlig p. G. af Lerbæk Mølle.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det nuværende Stuehus var i tidligere Tid Fabriksbygning for Grejsmølles nederste Klædefabrik. Aaløbet var da enkelt og ikke som nu med Parallelløb. Det nuværende Friløb var dengang det eneste. Her var en Sluse i 3 Dele paa henholdsvis 7¹/₂, 11¹/₂ og 9¹/₂ Fods Vidde foruden Malekarmen.¹⁾ — Efter at Klædefabrikken var gaaet fallit og til midt under Verdenskrigen udnyttedes Vandkraften ikke. En Ingeniør, der da boede i Huset, installerede til eget Brug en lille Turbine, der producerede Elektricitet til Huset. 1925 an-

lagdes den nuværende Virksomhed. — 1937—38 var Produktionen ca. 35,000 KWh. Der var tilsluttet 170 HK i Motorer. Prisen for Lys og Kraft var henholdsvis 50 og 15 Øre pr. KWh.²⁾

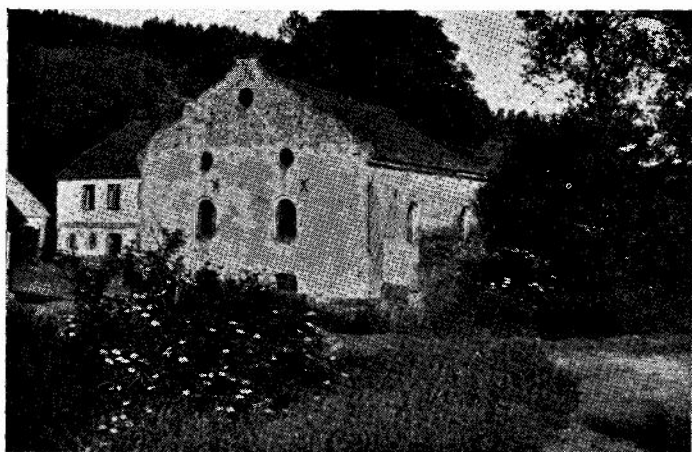
Literatur: ¹⁾ Regulativ for Vejle Amts Hovedvandløb Nr. 12A. Grejs Aa, 1896. — ²⁾ Stat. Medd., 4. Rk., Bd. 109, H. 2.

27. *Engelsholms Vandmølle*, Nørup Sogn, Tørrild Herred. Vejle Aa.

Møllen ligger lige Vest for Vejen over Vejle Aa ved dennes Udløb af Engelsholm Sø. Møllebygningen ligger tværs over Aaen; der er ikke nogen Frisluse. Engelsholm Sø er Møllesø. Faldet er ca. 1¹/₄ m. Efter Regnskyl kan Vandstanden i Søen stige 10—12 cm. Vandkraften udnyttes ved Hjælp af en Turbine paa ca. 8 HK. Der er om Sommeren Vand til ca. 7 Timers Brug, til andre Tider af Aaret kan der køres hele Dagen. Møllen anvendes nu som Savmølle, og drives som en Slags Fællesforetagende med Skovejeren.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er grundlagt omkring Aar 1800 og var til at begynde med Sømfabrik. Saa vidt vides blev den drevet af et Underfaldshjul. Endnu 1859 var her Sømfabrik, der skal have beskæftiget en Del Arbejdere.¹⁾ — Omkring 1860 blev Sømfabrikken nedlagt, og i Stedet indrettedes almindelig Kornmølle. Denne blev drevet af et Overfaldshjul, der bl. a. fik Vand fra en Skovbæk, der nu falder i Aaens højre Bred, lidt nedenfor Møllen. Vandet ledtes gennem en Grøft til Møllen. Man ser endnu Rester baade af Grøften og af Stemmeværket i Bækken. 1887 skyllede et Tøbrud Hjulet m. m. bort. Det erstattedes med en Turbine, denne kom dog først i Gang 1888, da Bunden ved Møllen var saa blød. Der

Eriksholm Vandmølle (Nr. 29).
Møllehjulet har siddet paa Gavlen i Forgrunden.

S. B. fot.

maatte graves en Ekstragrøft til Aaens Vand udenom Møllen. — Møllen omtales 1906 og 1922, den hørte da stadig til Engelsholm; den blev først Privatejendom for faa Aar siden ved Godsets Fallit.^{2) 3) 4)} — I Tiden omkr. 1918 var der Elektricitetsværk paa Møllen; det leverede Elektricitet til Nørup By og nærmeste Omegn. Først for 8 Aar siden nedlagdes Mølleriet, selv om der allerede da havde været Motormølle i Nørup By i nogle Aar. Nu paatænkes det atter at indlægge en Kværn for at hjælpe Bønderne, hvis der kommer Elektricitetsmangel.

Literatur: ¹⁾ Trap, 1859, S. 896. — ²⁾ Trap, 1906, S. 387. — ³⁾ D. Bruun, 1922, S. 220. — ⁴⁾ Danske Gaarde, 1. Saml., I, S. 683.

28. Eriksholm Vandmølle (Vesterby Vandmølle), Ødsted Sogn, Jerlev Herred. Ødsted Bæk (til Vejle Aa).

Møllen ligger ca. 2 km Vest for Ødsted By, dybt nede

mellem høje Bakker. Landskabet omkring Møllen er meget stærkt kuperet (»Fjældene«), og Vejforholdene til Møllen meget daarlige. Møllen er nedlagt for noget over 10 Aar siden. Man ser endnu Møllehuset, der er meget forfaldent i Modsætning til den øvrige Gaard. Der er en lille Mølløsø og en ret stor Frisluse, igennem hvilken Vandet nu udelukkende løber. Faldet ved Møllerenden er ca. 4 m. Der er en Del Vand i Bækken.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er grundlagt i sidste Halvdel af 19. Aarhundrede (efter 1860). Der har kun været Kornmølle, men aldrig i stor Stil. Afstanden til den store Vingsted Mølle er jo ogsaa kun lille, og Vejforholdene som nævnt meget daarlige. Møllen havde Overfaldshjul og var i Gang endnu i 1906.¹⁾ — For 10 Aar siden var alt Mølleri ophørt og havde været det nogle Aar. Det gamle Vandhjul og Kværnen flyttedes til Herning Musæum. Møllen kaldes ogsaa undertiden Sveriges Mølle paa Grund af et Sagn. Navnet benyttes endnu af og til af Folk paa Egnen.²⁾

Literatur: ¹⁾ Trap, 1906, S. 405. — ²⁾ Vejle Amts Folkeblad, Maj 1940.

29. Erresø Vandmølle, Erresø Sogn, Elbo Herred. Erresø Møllebæk.

Møllen ligger lidt Vest for Erresø By, hvor der findes en stor Vindmølle. Vandet samles i en lille Mølløsø Nordvest for Møllen. Den er stærkt tilgroet og helt fuld af Rør. Vandkraften udnyttes ved et Overfaldshjul, ca. 2 m i Diameter. Der er kun en enkelt Kværn i Brug og Møllen anvendes nu kun af Gaarden, der har et stort Landbrug. Mølleri i større Stil ophørt for ca. 25 Aar siden; men endnu for 16 Aar siden var der dog

Erresø Vandmølle (Nr. 29).
Overfaldshjulet sidder inde under Gavlen.

S. B. fot.

enkelte Kunder tilbage. Vandet fra Hjulet ledes i Rør under Gaarden og Vejen.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; den omtales første Gang 1574, da den kom under Kronen.¹⁾ — Videre omtales den 1610—11 og 1622; der var da ingen Avl til.²⁾ — 1636—37 gav Møllen 10 Ørter Mel i Landgilde.⁴⁾ — 1629 saa det meget sørgeligt ud i Koldingegnen, i Erritsø Mølle blev Mølleren skudt, og Bønderne deromkring var forarmede.³⁾ — 1638 var der i Sognet kun Erritsø By med 28 Gaarde og 1 Mølle.⁵⁾ — 1660—61 var Møllen øde, 1662 gav Møllen 10 Ørter Mel i Landgilde; men heri var afkortet 3 Ørter for at holde Møllen vedlige.⁶⁾ — 1664 blev Møllen ansat til Hrtk. 6—2—0—0. Den skyldte 10 Ørter Mel, »har ingen Plovjord, men kan avle 4 Læs Hø«. ⁷⁾ — I Markbogen hedder det: »Ved Erridtøe findes en Mølle, som

er ganske øde og har været en Græsmølle, som tilforn har ligget til Høneborg Ladegaard til Mageruup. Dog var den tidt ganske øde, saa Vandgangen er tilgroet og med Sand tilløbet. Kværnhuset er helt øde, men 2 Møllesten findes paa Stedet endnu. Woonhuset angaaende, som M. H. Møller ibor, er ved god Magt, og findes ingen Jord dertil uden 2 Haver med Engbund, hvorudi kan aarlig avles 6 Læs Mosehø.«⁸⁾ — Ifølge Matr. 1688 var Møllen ganske øde, hvorfor den ikke ansættès til Hrtk.⁹⁾ — Møllen er antagelig atter opbygget omkring Aar 1700. Dens Mølleskyld blev ansat til 2 Tdr. Møllen menes ved denne Lejlighed at være flyttet til sin nuværende Beliggenhed. *Ravn* siger herom: »Møllen menes tidligere at have ligget noget længere mod Nord. For nogle Aar siden fandt man nemlig i Engen der noget gammelt Tømmerværk, som kunde tyde paa dette.«¹⁰⁾ — 1761 hørte Møllen stadig under Koldinghus Rytterdistrikt. Dens Landgilde angives efter gammel Jordebog til 10 Ørter Mel, efter Krigsjordebogen og sidste Landgildejordebog til 6 Rdl. 64 Sk. Møllen havde da 1 Kv., der blev drevet ved Overfaldsvand. »Fattes Vand om Sommeren og i stærk Frost. I temmelig Stand.«¹¹⁾ — 1765 brugte Mølleren Bolet Nr. 61 til 4 Skpr. Hrtk.¹⁰⁾ — Ved Salget af det kgl. Ryttergods ca. 1765 blev Møllen fri Ejendom. 1776 vurderedes den ved Brandtaxation til 500 Rdl. ialt og beskrives saaledes: 5 Fag Stuehus ved den søndre Side, 70 Rdl., 5 Fag Stue og Hestemølle ved samme Side, 180 Rdl., 5 Fag Stuehus og Vandmølle ved den vestre Side, 200 Rdl., 8 Fag Lade ved den østre Side, 50 Rdl. Alt Egebindingsværk med Straatag. 1794 var Møllen blevet betydelig forbedret og taxeres paany, denne Gang til ialt 850 Rdl. Bygningerne var da: 1) Stuehus i Syd, 7 Fag, Egebindingsværk og lerklinet. 2) Heste-

mølle 5 Fag, i Vest Vandmølle 4 Fag, 10¹/₂ Alen dyb, 2 Etager med 2 Kværne, 1 Rug- og 1 Grynkværn, vurderet til 550 Rdl., 1 Sidehus.¹²⁾ — Sogneprotokollen (1820—30) har følgende: »Husplads med Have og Englod ved Møllen, Erritsøe Mølle kaldet, Vest for Byen og 2 Enghaver Nord for Møllen. Den er en Overfaldsmølle uden Indskrænkning i Henseende til Vandets Afbenyttelse, matriculeret til 1—3—2 ¹⁸/₁₉ Mlsk.«¹³⁾ — 1838 formaledees paa Møllen ialt ca. 500 Tdr. Korn af forskellig Slags. »Formedelst Vandets Ubetydelighed og stedse større Aftagende er forundt en Vejr- og Hestemølle under een og samme Ejer.«¹⁴⁾ — Møllen omtales 1859.¹⁵⁾ — 1888 kom der en Vindmølle i selve Erresø By. — 1906 var der baade Vind- og Vandmølle.¹⁶⁾ — Møllen omtales 1926.¹⁷⁾

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 148. — ²⁾ R. A. Mandtal, 1610—11, 1622. — ³⁾ P. Eliassen, 1910, S. 128. — ⁴⁾ R. A. Jordebog over Koldinghus Len, 1636—37. — ⁵⁾ O. Nielsen, 1874—76, S. 80. — ⁶⁾ R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ⁷⁾ R. A. Matr. 1664, p. 304. — ⁸⁾ R. A. Markbog Nr. 807. — ⁹⁾ R. A. Matr., 1688, p. 163. — ¹⁰⁾ J. J. Ravn, 1918, S. 418. — ¹¹⁾ R. A., Pakke: Møllesager, 1761. — ¹²⁾ V. L. A. Brandtaxation, Elbo Herred, 1771—95. — ¹³⁾ M. K. Sogneprot. — ¹⁴⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ¹⁵⁾ Trap, 1859, S. 910. — ¹⁶⁾ Trap, 1906, S. 409. — ¹⁷⁾ Trap, 1926, S. 665. — Desuden: Daniel Bruun, 1922, S. 212.

RUNESTENENE I JELLING

AF FR. ORLUF

Medens jellingmonumentets arkæologiske forhold flere Gange har været fremstillet og drøftet i hjemstavnsens aarbøger, har runeindskrifterne ikke hidtil været nøjere paa tale her.

Afdøde professor (v. Københavns univ.) *A. B. Drachmann* sagde engang, at ethvert videnskabeligt spørgsmaal maatte kunne fremstilles saa klart, at det kunde forstaaes af en gadefejer. Forsigtigere skrev biskop *Mynster*, da den i sin tid bekendte litterat Peder Hjort bad ham om et bidrag til et folkeskrift, at dette var en langt vanskeligere opgave end at skrive i videnskabelig form; der krævedes langt mere omtanke til en populær fremstilling. Biskoppen har vel ikke alene tænkt paa, at alt det, der mellem lærde indbyrdes kan forudsættes bekendt, her skal forklares fra grunden, men maaske især paa, at det gælder ikke at sige for meget; hvad der fremsættes for folket, skal være absolut paalideligt. Omtvistede spørgsmaals forklaring for folket stiller derfor særlig store krav til den skri- vendes samvittighedsfuldhed. Som følge heraf vil de efterstaaende linjer, der ikke undgaar at komme ind paa omtvistede spørgsmaal, tilstræbe fuld klarlæg- gelse af, hvorom det drejer sig.

I.

Siden jellingstenene for halvfjerde hundrede aar siden indførtes i litteraturen med de runetydninger, som datiden var i stand til at give, maa den store runesten (Harald Gormsöns over Gorm og Thyre) paa et enkelt sted have lidt endnu større overlast, end der allerede dengang maa skønnes at være sket her. Det er indskriftens næstsidste ord (under kristusbilledet), hvorefter talen er.

Den tegner, der leverede Rantzau tegningen til det prospekt, som Rantzau lod Lindeberg udgive 1591¹⁾, kan ikke have været meget nøje instrueret, hvad indskrifterne angaar. Han har haft ordre til at tegne et landskabsbillede, der viste højenes og kirkens beliggenhed og runestenenes plads, men hvis den, der har instrueret ham, har villet have indskrifterne med — og det vilde han vel —, har han i hvert fald ikke tænkt paa, at hertil fordredes specielle tegninger i langt større maalestok end landskabsbilledets²⁾ og, som forholdene paa stedet vilde vise, endog fem i antal, 3 af den store sten og 2 af den lille. Indenfor rammen af den enkelte skitse, som tegnerens ordre aabenbart har lydt paa, nemlig landskabsbilledet, har han søgt at løse opgaven paa den for ham som kunstner mest tilfredsstillende maade, der tillige var den i arkæologisk henseende mest tilfredsstillende: i stedet for at vise det hele set fra øst, saa at runestenenes hovedindskriftflader (forsiderne) saas, men kirken derimod vilde komme daarligt frem i billedet, har han foretrukket (og har altsaa haft frihed dertil) at optage billedet fra sydvest, saa at kirkens hele længde, med

¹⁾ Aftrykt af dr. Lis Jacobsen i Veile amts aarvog 1937 s. 6. Denne artikel forudsættes bekendt.

²⁾ Jfr. Fr. Orloff: Den ældre Jellingestens oprindelige plads (Veile amts aarvog 1931 s. 20—23).

taarnet nærmest og uden perspektivisk forkortning af skib og kor, dominerer billedet (kunstnerens tænkemaade og hensigt kan udlæses af hans arbejde³⁾, og den store runestens kunstnerisk saa rigt udsmykkede bagsider nogenledes lod sig vise, naar stenen rykkedes frem i perspektivet og derved turde vises i noget større maalestok end prospektets; naar stenen tillige drejedes lidt mod sydvest, kunde de under en stump vinkel sammenstødende bagsider begge komme taaleligt frem i samme billede. Virkelige ændringer af den store runestens plads og orientering er der af gode grunde ikke tale om. Tegneren maa have taget specialskitse af bagsiderne under den valgte synsvinkel og i hjemmet formindsket tegningen saa vidt, at den kunde indsættes i prospektet. Synsvinklen valgtes saaledes, at siden med mandsfiguren var mere lige for øjet end siden med fantasidyret. Man kunde tiltro tegneren at have erkendt, at mandsfiguren er kristus (hvad ellers først senere tider har erkendt); i denne sides runeindskrift staar ordet *kristna* (*a* er nasalt *a*).

Paa de to bagsider tilsammen stod 32 à 33 runer. At faa alle disse med ved formindskelsen af special-

³⁾ Bl. a. er taarnet drejet lidt om til syd for at vise vestgavlens arkitektur. Saa bevidst har tegneren af ovennævnte hensyn valgt sit stæde, endog snarest i syd-sydvest. Jo mere vestligt han havde stillet sig, des mere vilde vaabehuset have skjult skib og kor. Kansler Friis' tegner (aarb. 1937 fig. 2 s. 7) har døjet med denne vanskelighed (for i det mindste at vise koret har han trukket det helt ud af perspektivlinjen); denne tegner har nemlig stillet sig mere vestligt for at faa den nordre høj bedre med (bemærk afstanden mellem dammen og taarnet i de to tegninger), eller fordi han havde strengt paalæg af kansleren om at tegne bygningerne perspektivisk (jfr. aarb. 1937 s. 8), hvad han da ogsaa har gjort, endog med nogen overdriivelse, men er derved stødt paa den ovennævnte vanskelighed. — Urigtigt siges i det nye runeværk (se s. 102 note ⁴⁾), text s. 67, at Friis' prospekt er tegnet »paa grundlag af det Rantzauske prospekt«. Det er aldeles klart en selvstændig optagelse paa stedet.

skitsen, selv om dennes maalestok forblev større end prospektets, var ikke muligt, naar runerne skulde ses tydeligt. Tegneren valgte at vise ordet *kristna* med nogle faa forangaaende runer og lade disse brede sig over begge bagsiderne, saa at kobberstikkeren kunde se, at det var bestemte runer, han skulde gravere, og ikke noget ligegyldigt krimskrams. Hvad tegneren saaledes lader se i det fortløbende skriftbaand under figurerne, er

n l k t s (?) k r i s t n a

Paa stenen staar disse alle under kristusfiguren. Følgelig mangler i kobberstikket hele indskriften under fantasidyret

a l a a u k n u r u i a k

og af indskriften under kristusfiguren de første 5 runer

a u k t a

og disse ialt 18 runer kom overhovedet ikke med i det materiale, som tegneren bragte hjem til Rantzau. Derimod tog han udskrift af forsideindskriften mod øst, som han ikke kunde faa med i landskabsbilledet. Han tegnede ikke denne side af stenen, men skrev blot runerne af.

Ligesaa afskrev han runerne paa den lille stens forside, der ligeledes vendte mod øst, men af bagsidens indskrift er ved denne sten slet intet kommet med, hvad enten tegneren ikke har set den, eller grunden er, at stenens plads paa højen⁴⁾ udelukkede, at den

⁴⁾ I det nye runeværk (ved Lis Jacobsen og E. Moltke) text sp. 910 synes Jellingstenene henført til den arkæologiske type »runesten ved høj«. Men den store Jellingsten har intet med højgravsskik at gøre, og den lille Jellingsten ses i den ældste kilde, Rantzaus prospekt fra 1591, staaende paa den søndre høj

kunde flyttes frem i perspektivet, saa at den altsaa ikke kunde tegnes i saa stor maalestok, at runerne blev tydelige. Under sidstnævnte forudsætning er der alene spørgsmaal om grunden til, at tegneren ikke idetmindste tog u d s k r i f t af bagsidens runer. Men det gjorde han jo heller ikke ved den store sten. I det haandskrevne materiale, han leverede Rantzau, mangler begge indskrif-ter slutningen. Tegneren har naturligvis rettet sig efter sin ordre, men Rantzau har enten ikke forud været tilstrækkeligt underrettet om forholdene paa stedet til at kunne give en detailleret anvisning paa at faa alting med, eller han har interesseret sig mere for det monumentale end for indskrifter i et gammelt illitterært folkesprog, som ingen længere forstod, ikke engang danskfødte. Havde indskrifterne været paa latin, var det sagtens en anden sag. Henrik Rantzau var den lærde tids og i alt den store stils mand.

Med fuld forstaaelse af opgaven lod en menneskealder senere kongens kansler Chr. Friis (til Kragerup)⁵⁾ en kunstnerisk tegner tage landskabsbillede og rune-stenstegninger hver for sig, disse sidste i saa stor maalestok, at runerne kom meget tydeligt frem, især ogsaa runerne paa de to bagsider, der ogsaa denne gang toges i ét billede, men i samme store maalestok som forsidedegningen.

og hører altsaa til typen »runesten paa høj« (se min foran citerede artikel i disse aarb. 1931). Lis Jacobsen har i Scandia 1931 s. 257 ff. begrundet sin opfattelse (gentaget i disse aarb. 1937 s. 5 note ¹⁰ og runeværket text sp. 79 anm. 1), men den er helt hendes egen og øjensynlig lidet gennemtænkt. (At stenen senere i Markdaners lensmandstid saas liggende ved kirkedøren, skyldes vel, at han har villet give Thyre Danmarks-bods gravsten den bedst mulige bevaringsopstilling ved at sætte den i vaabehuset eller selve kirken, men af en eller anden grund er det ikke blevet til noget.)

⁵⁾ Se s. 101 note ³.

Hvor Rantzaus tegner viste runerne

n l k t s (?)

læste Friis' tegner

n i k a t a s k

De to første runer hører til ordet *t a n i Daner*; de andre 6 er læst paa den samme plads, hvor Wimmer læser *k a r þ i gærði* (gjorde),⁶⁾ altsaa kun 5 runer, uagtet — som nævnt — pladsen er den samme; de to første runer *k a* er af begge læst ens og paa samme sted, hvor idetmindste hovedstavens nederste del ses den dag i dag; ogsaa af den sidste (5te eller 6te) rune er hovedstaven endnu tydelig at se (Wimmer læser i). Ogsaa den tredje runes hovedstav ses endnu paa stenen; spørgsmaalet er altsaa, om der mellem denne stav og ordets sidste rune er plads til to eller kun til én rune.

De to mellemrum mellem de tre første runer er paa 64 og 52 mm,⁷⁾ det følgende mellemrum indtil den sidste rune er paa c. 17 cm.⁸⁾ Her synes snarest at være plads til 3 runemellemrum, altsaa til 2 runer, men naar runen *r* tegnes saa bred, at den tager lige saa megen plads som to runer af smallere form (som *i* eller *a*) — og saaledes har Wimmer ladet *r* tegne her, endog med 7 cm afstand mellem hoved- og bistav — bliver pladsudfyldningen den samme.

⁶⁾ Under Kristusbilledet læser Wimmer *a u k t a n i k a r þ i k r i s t n a* »og gjorde Danerne kristne«. Rigtigt angiver det nye runeværk, at læsningen *t a n i* har en vis støtte; 42 mm fra toppen ses en muligvis hugget linje af 25 mm længde og i passende stilling, men mere er ikke at se, heller ikke *a*-bistav, som ingen før (eller efter) Wimmer har ment at se.

⁷⁾ Kun afstanden mellem stavfødderne kan maales nøjagtigt.

⁸⁾ Den sidste runes stavfod ses ikke tydeligt nok til, at maalet kan angives i millimeter.

Hvis Wimmers læsning støttede sig til sikre runespor paa stenen, var der intet at drøfte, naar disse spor udelukkede læsningen s, hvor Wimmer læser þ; det maatte da henstaa uforklaret, hvorledes dette s kan møde os i ikke mindre end fire kilder fra 16. og 17. aarhundrede, nemlig foruden de to omtalte tegnere ogsaa stedets præst, der 1638 indberettede læsningen t u s k, og kansler Friis selv, der mindede Worm om læsningen t i s k, som han altsaa har anbefalet Worm at tage hensyn til. Selv om denne sidste læsning muligvis er den lærde kanslers egen kritiske ændring af hans tegners læsemaade t a s k, maa overensstemmelsen mellem de to, der havde pligt til at bruge deres øjne, og den tredje, der i aarevis havde daglig lejlighed dertil, vanskeliggøre antagelsen af en fælles vildfarelse med hensyn til s.

Der maa da lægges nogen vægt paa, at Wimmers þ ikke kan siges at være absolut sikkert. Der findes vel en udflysning af form som det øverste af mellemrummet mellem en smalt tegnet þ-runes hovedstav og bistav, men af omgivende hugne linjer, altsaa af selve runestavene, findes intet spor. Udflysningen sidder ogsaa noget lavt til at passe ganske til et þ, saaledes som dette ellers tegnes paa stenen;⁹⁾ den vilde forsaa vidt lige saa godt eller maaske bedre kunne antyde formen af et s med buet nedre stav saaledes som i k r i s t n a. Mere end en antydning kan der jo ikke være tale om, idet forudsætningen for at tage hensyn til denne udflysning er, at stenfladens afskalling har imellem to runelinjer gaaet lidt dybere end runefurernes bund. Dette forbehold gælder altsaa begge

⁹⁾ Wimmer har ladet Magnus Petersen tegne bistaven noget højere oppe, men dette er vilkaarligt.

læsninger, baade þ og s.¹⁰⁾ Yderligere forbehold maa tages paa den ene side overfor Wimmers abnormt brede r, paa den anden side overfor de ældre læsninger a og u, der næppe kan være rigtige. Derimod er der grund til at lægge mærke til, at den læsemaade, som den lærde kansler anbefalede, giver — omend vel sandsynligvis ham uafvidende — et fortrinligt passende oldtidsord, nemlig naar der i stedet for k a r þ i o: *gærðe* læses k a t i s k o: *kændisk*,¹¹⁾ reflexiv fortidsform af udsagnsordet *kænna*, vort »kende«.

Vi siger *kendelse* om en art domsafgørelse og *kende* i betydningen »dømme« i udtryk som *kende en skyldig*, *tilkende en noget* som ejendom eller rettighed, *frikende* o. s. v., ogsaa *godkende* og *miskende* er udtryk for bedømmelse efter mere eller mindre velgrundet skøn. Paa lignende maade har et af haandskrifterne til jyske lov til den almindelige forklaring af, hvad vraggoods er, tilføjet: saasom kiste eller tømmer eller klæder eller noget som *mæn kænner at i hændær hauær wæræt*, hvor meningen ikke er, at de kender ejermændene, men at de blot skønner, at det har været i menneskehænder.¹²⁾

Som bekendt skete kristendommens officielle indførelse i Danmark — ifølge den samtidige kilde *Widukind* — ved domsafgørelse, rigtignok en gudsdom (Poppos jernbyrd), men efter kongens skønsdom var kristendommens sandhed dermed bevist. Det synes da

¹⁰⁾ Ifølge dette forbehold har jeg tidligere (Kongegraven i Jelling 1927 s. 1 f.) ment at burde læse k a t a l a *gat alla*, da der syntes at være bistavspor paa den sidste rune. Da det imidlertid gaar mindre dybt end hovedstaven og kun er synligt i ganske ringe længde, kan det være tilfældigt.

¹¹⁾ Jellingstenenes runealfabet har ikke bogstavet d, i stedet skrives t; n foran d udelades ofte i runeskriften. Runen a kan ogsaa betyde æ.

¹²⁾ Jyske lov kap. 62 (P. Skautrup's udgave).

ret vel tænkeligt, at kong Harald har villet give sprogligt udtryk i indskriften for beskaffenheden af den autoritetshandling, hvorved kristendommen godkendes, altsaa ikke som magtbud af politisk regentvilje, men som en saglig domsafgørelse efter at et til skønsdom tilstrækkeligt bevis var præsteret.

Wimmers tydning *gjorde Danerne kristne* svarer derimod til den væbnede missions erobrerudtryksmaade i hin tids latinske aarbøger, f. ex. under aar 931: *Heinricus rex regem Abodritorum et regem Danorum efficit christianos* (kong Henrik gør Abodriternes konge og en dansk konge kristne)¹³). I den nu fremdragne ældste læsning vil reflexivformen *kændisk* tjene til at vise, at kongens dom skete af fri vilje uden magttryk udefra og ikke imod hans egen interesse. Denne læsemaade er altsaa mere indholdsvægtig end Wimmers og stemmer med det psykologiske indtryk af Harald Gormsens forsigtige og kloge personlighed og optræden ved denne lejlighed, som Widukinds skildring giver.

Widukind skriver: »Det traf sig, at der ved et gæstebud, hvor kongen var nærværende, opstod en strid om gudetroen, idet de danske paastod, at kristus vel var en gud, men at der dog fandtes andre guder, som var større end han og viste de dødelige mennesker større tegn og undere. Herimod paastod en klerk ved navn *Poppo*, at den eneste sande gud var faderen, den enbaarne søn Vor Herre Jesus Kristus og den hellige aand, medens afguder var uvætter og ikke guder.

¹³) Reginonis abbatis Prumiensis chronicon (klostret Prüm laa i daværende Øvre Lothringen, nuværende Rheinland). Den omtalte danske konge var sandsynligvis en vikingekonge; ifølge Widukind huserede han i Frisland (nuværende Holland), hvor danske rigskonger intet ærinde havde. Aarstallet er forøvrigt snarere 934.

Kong Harald, som blev anset for at være hurtig til at høre, men sen til at tale, spurgte da, om han selv vilde give bevis for denne tro. Herpaa svarede han straks ja. Kongen befalede da, at man skulde sætte præsten i forvaring til den følgende dag. Næste morgen befalede han, at et vældigt stykke jern skulde gøres glødende i ilden, og han bød præsten at bære jernet til bevis for den kristne tro. Men Kristi bekender greb uden tøven jernet og bar det saa længe som kongen bestemte; han viste alle, at hans haand var uskadt, og gjorde saaledes den katolske tro bevislig for alle. Saaledes blev kongen omvendt, og han befalede, at man alene skulde dyrke Kristus som gud, ligesom at de ham underlagte folk skulde aflægge hedenskabet. «

Man ser, hvorledes den kloge konge, Thyre Danebods søn, hurtig til at høre, men sen til at tale, benytter en tilfældig lejlighed til at lede tingene derhen, hvor han ønsker det. Hans store plan om Englands erobring kunde ikke iværksættes, saalænge Danmark var hedensk; en hedning kunde ikke blive Englands konge.

Men for at have sit eget folk helt med sig, maatte han sørge for, at religionsskiftet skete modstandsløst, hvortil det bedste middel vilde være en bevisførelse for kristendommens sandhed. Kongen har da opmærksomt lyttet til ordskiftet ved den skildrede lejlighed, aandsnærværende grebet ind i det rette øjeblik og foranlediget det bevis, der gjorde ham det formelt muligt at *dømme Danerne kristne*.

Der er umiskendelig historisk nerve i læsemaaden *kændisk*. Hele situationen ved trosskiftet ligger i dette ene indskriftords fynd.

Hvis der kunde lægges vægt paa, at en anden tegner i kansler Friis' tjeneste, den norske student *Jonas*

Skonvig, i 1627 kun har læst den første og den sidste af de 6 runer i den først omtalte officielle tegners *katask* (ø: *katisk*), og læst den første ikke som k, men som f, maatte stenfladen paa dette sted antages allerede for 300 aar siden at have været omtrent lige saa beskadiget som nu. Men 11 aar efter Skonvigs besøg i jelling indberettede stedets præst til kancelliet den samme læsning som den officielle tegners, kun med u i stedet for a (denne rune har altsaa været usikker). Det var heller ikke Skonvig paalagt at levere fuldstændige, til udgivelse egnede kunstneriske og nøjagtige tegninger, hvad han heller ikke vilde have været i stand til. Hans opgave var løst, naar det fremgik af hans arbejde, om den paagældende runesten havde historisk interesse eller ikke; i bekræftende fald skulde stenen optages i det runeværk med kobberstukne afbildninger, som kansleren paatænkte, men tegningen dertil skulde da leveres af en virkelig kunstner, saaledes som det skete ved den store jellingsten allerede før kobberstikværket var sikret¹⁴). Det foreløbige Arbejde med denne runesten, hvis historiske betydning var given, har Skonvig ment at kunne tage sig let, hvad det kunstneriske angaar. Men der er ogsaa fejl i hans læsning af runerne (p i u r u i i st. f. p a u r u i, k a s i st. f. i a s, t a n m u r k for t a n m a u r k, paa den lille sten p u s a f. p u s i, t u r u i f. p u r u i; han foregiver nøjagtighed ved at give runen m den sjældne form med firkantet hoved (rhombisk), skønt der alle 5 steder, deraf 2 paa den lille sten, klart er rund form; skilletegns punkter sætter han flere steder, hvor de aldrig har staaet, og udelader dem, hvor de endnu tyde-

14) Kobberstikværket over de historiske runestene udkom ikke. Kansleren afgav sit materiale til Worm, der udgav samtlige runestene i træsnit.

ligt ses, eller sætter enkeltpunkt i stedet for dobbelt-punkt). Indskriftens indhold som historisk text skulde han ved sin læsning af de runeskrevne ord bidrage til at oplyse overfor kansleren¹⁵⁾, men han troede, at han selv skulde forstaa de oldnordiske ord i deres bøjningsformer og sammenhæng og søgte derfor paa vanskelige steder at tænke sig til meningen¹⁶⁾; paa det her omtalte sted troede han, at der skulde staa *folk*, men turde dog ikke tage ansvaret for mere end det første og det sidste bogstav; de i mellemrummet synlige runespor — der er jo synlige runespor den dag i dag — har altsaa ikke forekommet ham at passe til hans formodning. Da det er udelukket, at de runer, der i datidens runeskrift vilde give ordet *folk*, nemlig *f u l k*, har staaet paa den plads, der er for stor til et normalt skrevet *k a r þ i* og bedst passer til de 6 runer *k a t i s k*, kan Skonvigs læsning ingen anden betydning have, end at den maaske kan siges at bekræfte, at ordets sidste rune er *k*, som alle, ogsaa Worm¹⁷⁾ læste i 17de aarh.

Hvad der nu ses paa stenen, tillader intet sikkert skøn udover det allerede nævnte hensyn til pladsen. Det nye runeværk benytter Wimmers *k a r þ i*, men sætter det i rund parentes til tegn paa, at ikke en eneste rune er sikker. Hvad den ældre læsning angaar, kan henpeges paa, at det *s*, der foran *k* tyder paa reflexiv udsagnsordsform, er bevidnet allerede fra 1591. Om dette *s k* eller mulig det hele ord *k a t i s k* endnu dengang har været ved fuld opmærksomhed læseligt

¹⁵⁾ denne vilde derefter raadføre sig med Worm om den sproglige forstaaelse.

¹⁶⁾ Om Skonvigs arbejdsform se min paavisning i Danske studier 1926 s. 28 og 38 f., jfr. 1921 s. 33 ff., 1927 s. 83 f. og Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1938 s. 100—09.

¹⁷⁾ Se dog s. 111 note ¹⁸⁾.

paa stenen eller det tildels har sin grund i en stedlig tradition fra tiden før beskadigelsen, vil næppe nogen-sinde kunne oplyses. Læsemaaderne *k a t u s k* (præsten) og *k a t a s k* (kanslerens kunstneriske tegner) synes dog at tyde paa virkelige, omend vanskelige, aflæsninger paa selve stenen.

I betragtning af den storstilede omsorg, som lærde og interesserede mænd i de højeste samfundsstillinger allerede i saa tidlig tid viste for den videnskabelige erkendelse af disse kongelige runemindesmærkers betydning, kan man ikke se bort fra, at den læsning, den danske kansler efter de anstillede undersøgelser ansaa for den sandsynligste, giver en i historisk henseende højst interessant tekst af uovertræffelig fynd.

At dette ikke tidligere er erkendt, maa forklares dels ved, at Worm troede, ligesom Skonvig, at der skulde staa *f o l k*¹⁸⁾, dels ved, at der ogsaa under senere tiders indsigt i runeskriften og runesproget fordredes nogen selvstændighed til at indse, at skilletegnet efter *k a i* den kunstneriske tegning ikke kan være rigtigt, og enten yderligere selvstændighed til at indse, at samme tegnings *a* maa være fejllæst for *i*, eller til-

¹⁸⁾ Det er tvivlsomt, om Worms forsikring, at dette ords første og sidste bogstav »er endnu ganske tydeligt overleveret« (aarb. 1937 s. 21) betyder mere, end at Skonvig har tegnet det saaledes. Worm har kun været i Jelling 1621 og i tilfældig anledning; der er intet bestemt spor af, at han personlig har aftegnet eller afskrevet indskrifterne. Han benytter i sin text (s. 20) Skonvigs urigtige *t a n m u r k*, skønt hans træsnit (s. 12) viser den kunstneriske tegners rigtige *t a n m a u r k*; efter at træskaareren har skaaret kunstnerens rigtige *Þ a u r u i*, lader Worm ham (som det tydeligt ses i træsnittet) skære *a*-bistavene ud igen, fordi Skonvig læser *Þ i u r u i*, som Worm optager i sin text (s. 18), og skønt kunstneren (og træsnittet s. 23) rigtigt har *Þ u r u i* paa den lille sten, afskriver Worm Skonvigs urigtige *t u r u i*. Det tyder ikke paa, at Worm har haft egenhændig afskrift. Som vidne om læsemaaden *f—k* og om dette steds beskadigelsesgrad kan Worm næppe betyde meget, hvis overhovedet noget.

strækkelig flittig læsning af Worms latinske redogørelse til at bemærke, at kansleren selv har gjort denne rettelse.

For Wimmers vedkommende er der den særlige forklaringsgrund, at han mente at kunne se paa stenen, at den tredje rune ikke kan have været t. Men de stærke udtryk, hvori han her — som ikke sjældent ellers — forsikrer, at hans læsning af dette ord er den ene mulige, svækkes væsentligt ved, at han tilføjer som skyldigt forbehold (»jeg bør dog tilføje«), at han før sin sidste undersøgelse ikke nærede haab om nogensinde at komme til sikkert resultat. Sikkert er i virkeligheden kun, at der ikke nu ses bistave paa denne rune, men at dens afstand fra det forangaaende a, 52 mm, fuldtvel tillader at antage, at der har staaet a t (mellem runerne n i i t a n i er der kun 43 mm). I det derefter følgende mellemrum indtil ordets sidste rune, som før nævnt ca. 17 cm, er der passende plads til i s.

N. M. Petersen¹⁹⁾ har rigtigt set, skønt halvt i blinde,²⁰⁾ at den gamle læsemaade s k kan tyde paa reflexiv udsagnsform og altsaa fortjener alvorlig opmærksomhed. Mulig staar det i forbindelse hermed, at han — ligeledes som den første — læser ordet s a r foran i samme slutningssætning som sær »sig« (hensynsform) og oversætter hele sætningen »den Harald, som sig vandt hele Danmark og Norge og antog kristendommen«. Denne forstaaelse af s a r er siden bleven den almindelige, men den forudsætter, at Harald Gormsøns runemester har skrevet fejl; han skulde have skrevet s a r, naar meningen var sær »sig«.

¹⁹⁾ Danmarks historie i hedenold II 1854 s. 132.

²⁰⁾ Hans formodning a u k t o (k) s k v i t k r i s t n o skyldes sprogkundskab (bl. a. til gullandsk), men er ikke grundet paa selvsyn eller paa nøjere indsigt i det 10. aarhundredes runeskrift.

Naar man husker, hvor nær det var ved, at kong Harald maatte have delt Danmark med en slægting af samme navn, men med bedre fødselsadkomst til riget, nemlig vikinge»kongen« (Guld-)Harald, søn af Knud Danaast, kunde det findes naturligt nok, om Harald Blaatand betegnede sig som den Harald, der for sig vandt Danmark udelt (ø: slap for at blive delkonge) og ovenikøbet fik Norge i tilgift ved samme lejlighed. Det vilde være menneskeligt, om den yngre broder saaledes udtrykte sin personlige triumf over den ældre linje. Men smukt vilde det ikke være, især ikke i betragtning af den i al historie ret enestaaende kæde af svig, der førte til dette resultat, og forsaavidt som N. M. Petersens tydning (»vandt sig«) giver forestilling om et ved Harald Blaatands planlæggelse og virksomhed udrettet resultat, stemmer den ikke med det historiske forhold. De hinanden betingende svigplaner var ifølge Snorre Hakon jarls; kong Harald var efter sin natur den lyttende, der forsigtigt og klogt lod andre efter deres egen vilje gøre, hvad der mest maatte blive ham selv til ære og fordel. Det vil derfor stemme bedst med det historiske forhold, naar indskriften tydes uden den omtalte betoning af noget personligt og aktivt, kun med simpel omtale af det faktiske resultat. En saadan omtale havde sin gode grund. I en tid, hvor ingen i Danmark skrev historie, og hvor ikke mindre end tre konger af navnet Harald levede samtidig og alle greb ind i Danmarks historie (den tredje er den norske konge Harald Graafeld), vilde allerede en nær eftertid have svært ved at kende dem fra hverandre. Harald Gormsøn har derfor haft god grund til at identificere sig som »den samme Harald, der vandt Danmark udelt og Norge og kendte (dømte) Danerne

kristne«. Det omtalte *sar* bør netop tydes *samar* »samme«;²¹⁾ i olddansk er *sa Haraldr es samr* lige saa sprogrigtigt som *sa sami Haraldr, es.*²²⁾

De begivenheder, der omtales i den udhævede indskriftsætning, er saa nær samtidige, at stenen snarest maa tænkes rejst paa denne tid, næppe senere end aar 970. Men om denne stens tidsbestemmelse er flere meninger fremkomne. Mulig er den paa et eller andet tidspunkt bleven kongen tilfældig bekendt, og han har da faaet den tanke at benytte den til minde om flytningen af forældrenes jordiske rester til viet jord; at dette er stenens hovedbestemmelse, viser indskriftens begyndelse *Harald konge bød gøre dette minde efter Gorm sin fader og efter Thyre sin moder* i forbindelse med stenens kristelige ornamentik. Mellem aarene 974, da landet syd for Danevirke gik tabt ved Otto II's krigstog, og 983, da det tilbageerobredes, synes stenens text ikke fuldtud passende til forholdene. Men Saxos beretning om mindesmærkets tilblivelse og forbindelse med kongens paatænkte Englandstogt er saa nøje forbundet med en aldeles uhistorisk forestilling om tidspunktet for Thyre Danebods død, at hans henførelse af den hele sammenhæng til kong Haralds allersidste leveaar synes lidet troværdig. Mellem 983 og kong Haralds dødsaar 986 (el. 985?) er der dog et lille aaremaal, hvor intet ydre forhold hindrer at tænke sig den store Jellingsten rejst.

Hos Svend Aagesen fortælles mindestenens tilvejebringelse umiddelbart efter trosskiftet, uden forbin-

²¹⁾ Den i runeværket antagne begrænsede regel for aflæsning af *a* (nasalt *a*) som *am* er uhjemlet, hvad allerede Frösöindskriften tilstrækkeligt viser.

²²⁾ Da *es* »som« mangler bøjning, kan et tilføjet personligt el. paapegende stedord vise den bøjningsform, meningen kræver. (Falk og Torp: Dansk—norskens syntax § 87 s. 141 f., Nygaard: Norrön syntax § 258 b.)

delse med Thyres død og før Jomsborgs anlæggelse. Denne sættes i »Danmarks riges historie« (Johs. Steenstrup) I 324 til ca. 960, jernbyrden til samme tid (s. 336) og Norges erhvervelse til før 965 (s. 331). Svend Aagesen berettede, hvad han hørte troværdige gamle mænd sige om ældre tider; skønt hans korte beretning ikke er fri for fordunkling og sammenblanding med senere begivenheder (hvad enten dette skyldes hans kilder eller ham selv), synes indre sandsynlighed at tale for, at han er i hovedsagen rigtig underrettet paa det her omtalte punkt.

Denne indre sandsynlighed har ogsaa været bestemmende for fremstillingen i »Danmarks riges historie«, der sætter den store Jellingsten til tiden før kejser Otto II's krigstog 974.

II.

Den lille Jellingsten har i ældre tid kun forsaavidt beskæftiget forskningen, som modstriden mellem Saxos beretning, at Thyre døde meget længe efter Gorm, og stenen, der siger, at Gorm gjorde disse skrifttegn efter Thyre, ikke lod sig forlige, saa at der maatte træffes et valg, om man vilde tro enten det samtidige mindesmærke eller det aarhundreder yngre skrift, der her øjensynlig opviste et sammenspundet væv af flere misforstaaelser, eller i dettes sted fæste lid til Saxos anekdotiske fortælling om Gorms død af sorg over Knud Danaasts drab, som behændigt meddeltes ham af Thyre. Det kan iøvrigt bemærkes, at Svend Aagesen ikke tager hensyn til denne anekdote og overhovedet ikke siger noget om, at Gorm døde før Thyre. Han tror maaske, at de døde omtrent samtidig, men det maa da udledes af, at han siger, at Harald begravede dem begge (hvilket kan forklares anderledes); han

siger i hvert fald ikke, hvem af dem der døde først. Det er altsaa ikke rigtigt, hvad Worm siger, at historikerne med een mund erklærer, at Gorm døde før Thyre (aarb. 1937 s. 23).

De her omtalte tvivlsmaal har ingen betydning i nutiden. Ingen tvivler længere om, at Gorms runesten over Thyre er historisk dokumentbevis for, at han var den længstlevende.

For nogle aar siden har man søgt at rejse et ganske nyt spørgsmål om indskriftens forstaaelse. Hans Brix, der indtil da ikke havde givet sig af med runer og heller ikke paa embedsvegne havde dermed at gøre, skrev i 1927 en tidsskriftartikel paa 5 sider, hvori han paa grundlag af ét eksempel vilde opstille den regel for olddansk indskriftstil, at et ord i hosstilling til indskriftens første ord kunde stilles allersidst i sætningen, hvor lang denne end var. Den paagældende indskrift bestod af 13 ord.

Det er usædvanligt ikke alene i videnskaben, men i alt, hvori menneskets egenskab af fornuftvæsen ytrer sig, at lade ét tilfælde udgøre regel. Tilfældets rigtighed forudsat, kan det kun være undtagelse, endog den sjældnest mulige undtagelse.

Naar man bruger ordet stil, mener man noget, der har en vis almindelighed, noget der er bundet til visse regler og, naar flere retter sig efter disse regler, selv bliver regel, saadan som de forskellige stilarter i kirkebygningskunsten. Men har man kun et enkelt tilfælde, kan man ikke tale om en for den paagældende tidsalder ejendommelig stil. Enkeltmands særheder forekommer til enhver tid som undtagelse fra det sædvanlige, som er tidens præg.

Det er altsaa simpelthen en tankefejl, stridende mod al videnskabelig metode, Hans Brix har gjort sig skyl-

dig i ved at gøre et enkelt tilfælde til oldtids»stil«. Hans lille opsats havde derfor al udsigt til at henligge uænsset i det tidsskrifthæfte, hvori den havde faaet plads. Men samme dag, hæftet udkom, blev Brix' umetodiske indfald udraabt i et københavnsk dagblad af Lis Jacobsen som »videnskabens triumf«! Og skønt der endnu samme aar fremkom gendrivelser, som hun ikke var i stand til at modsige, har hun i det nye runeværk optaget Brix' »tolkning« af Gorms runesten og baade dér og i en lommeudgave, der er bestemt til den videste udbredelse, givet indskriften følgende udseende i nutidsdansk:

Kong Gorm — gjorde disse kumler efter Thyre sin Kone — Danmarks bod.

Disse aarbøgers læsere ved, at saaledes staar indskriften ikke paa stenen. Der er intet i indskriftens ordning paa stenen, der tillader at skille ordene »Danmarks bod« fra »Thyre sin kone«.

Men siden saadanne midler tages i brug for at udbrede det uvidenskabelige indfald, at »Danmarks bod« skulde tages fra Thyre og gives til Gorm, er det næppe forsvarligt at lade det bero paa eftertiden at erkende, at det nye runeværk paa dette punkt er forældet strax ved sin fremkomst. Denne erkendelse vil ikke udeblive — det kan siges med sikkerhed —, men det er ikke ligegyldigt, at samtiden ledes aldeles vild i et spørgsmaal af saa almindelig interesse.

Kærnen i sagen kan forstaas af enhver.

Det fuldstændige bøjningssystem, som det ældste nordiske sprog havde, var allerede længe før Gorm den gamles tid begyndt at tabe sig, saa at der blev færre bøjningsformer i brug; i en stor mængde navneord fik derved nævneform og genstandsform samme udseende. Saadanne ord kunde man ikke se paa, om de

stod som grundled og altsaa skulde forstaas som nævneform, eller om de stod som genstandsled og skulde forstaas som genstandsform. Det er ganske det samme, som vi er saa vant til i vort nutidsdansk, der blot har endnu færre bøjningsformer; vi maa lade ordstillingen vise, hvad meningen er. Skriver vi: Karlen slog drengen, kan ingen forstaa andet, end at det var karlen, der slog drengen. Det er utænkeligt, at nogen skulde skrive »karlen slog drengen«, naar han mener, at det var drengen, der slog karlen. Saa vigtig er ordstillingen, naar det ikke kan ses paa ordene selv, om de er grundled eller genstandsled, nævneform eller genstandsform.

Det samme gælder alle andre forhold, et navneord kan komme til at staa i, naar bøjningsformen ikke bestemt viser det ene forhold, der tænkes paa. Et navneord kan f. ex. staa styret af forholdsord, som i Gorms indskrift: »efter Thyre« o. s. v.; skønt det ikke i indskriftens olddanske sprogform kan ses paa ordet þurui, om det er nævneform eller genstandsform, viser stillingen efter forholdsord, at det er en afhængig bøjningsform og altsaa ikke kan være nævneform, men maa være genstandsform.

Naar nu et navneord staar i hosstilling til et andet navneord, skal samhøret vise sig ved, at begge ord staar i samme bøjningsform. Efter þurui staar konusina i hosstilling; denne gang viser bøjningsformen bestemt det ene forhold, der tænkes paa; konusina kan kun være genstandsform og passer altsaa til þurui. Efter konusina staar saatanmarkar but *danmarkar bot* Danmarksbod. Her er igen — ligesom ved þurui — et tilfælde, hvor bøjningsformen ikke bestemt viser det ene forhold, der tænkes paa; *bot* hører til de mange olddan-

ske ord, der har faaet samme udseende i nævneform og genstandsform. Her maa da ordstillingen vise, hvad der tænkes paa. Stillingen lige efter konusina, der kun kan være genstandsform i hosstilling til þurui, viser, at ogsaa *danmarkar bot* staar i hosstilling til þurui og altsaa skal forstaas som genstandsform.

Ingen siger nutildags: »Petersen var igaar ude at besøge sin svoger præsten,« naar han mener, at det ikke er svogeren, men Petersen, der er præsten.

Nøjagtig lige saa umuligt var det for tusinde aar siden, at den der skrev: »Kong Gorm gjorde dette minde efter Thyre sin kone, Danmarks bod,« kunde mene, at det ikke var Thyre, men Gorm, der var Danmarks bod. Sprogets afslibning og forenkling havde allerede dengang medført, at i mange tilfælde kun ordstillingen kunde vise meningen, men den mening, ordstillingen viser, er da ogsaa den eneste mulige ligesom i exemplet med Petersen og præsten.

Sprogligt er alt i fuldkommen orden. Ordet *bot* viser den bøjningsform, det efter ordstillingen og meningen skal have.

— — —

Det Brix beraaber sig paa, det strax nævnte enkelte tilfælde i en sætning med 13 ord, er et forhold af ganske anden art. Det afsluttende ord, hvormo talen er, har nemlig bevaret det ældste sprogs særlige nævneform saavidt, at den stadig ser anderledes ud end ordets genstandsform. Det spørgsmaal, der her foreligger, er, om ordet skal forstaas i samme eller anden mening end bøjningsformen anviser, nemlig om ordet, uagtet det er nævneform, skal forstaas, som om det var

genstandsform, eller gælde som nævneform og høre til det 11 ord fjærne grundled. Saadant et indviklet tilfælde er jo noget ganske andet end Gorms sprogrigtige og fuldkommen klare indskrift.

Det man strax tænker i det tilfælde, Brix omtaler, er jo, at den, der har skrevet runerne, har skrevet fejl — hvis man altsaa mener, at sammenhængen fordrer, at ordet staar i genstandsform. Sprogsammenhængen er²³⁾: »Toste rejste denne sten efter Tove, som blev død østpaa, broder sin.«

Hertil føjes saa »Smed Asvid« (el. Asvids smed). Stenhuggerne, der ligesom andre haandværkere dengang kaldtes smede, satte af og til deres navn paa runestenene, ligesom kunstmalere og tegnere signerer deres arbejder. De sætter saa deres navn i nævneform, selv om der ikke følger udsagnsord efter. Paa stenen staar ordet smed (og maaske Asvid) i nævneform, og er det ment som stenhuggernavn, er der intet mærkeligt derved. Men efter ordstillingen kunde det ogsaa være hosstilling til *broder sin*; i saa fald kunde det skyldes fejlskrift, at smed staar i nævneform i stedet for genstandsform. Der er ogsaa en anden fejl i indskriften; der staar *burpur* i stedet for *brupur*.

Derimod synes det højst usandsynligt, at — som Brix antager — nævneformen i ordet *smed* skulde være skrevet for at vise, at ordet hører i hosstilling til indskriftens første ord Toste. Der er altfor mange ord imellem, endog med en hel bisætning, der ikke vedkommer hverken Toste eller smeden. Det ligger i ordet hosstilling (det samme gælder det latinske ord *apposition*), at det saaledes brugte ord skal staa hos *o*: lige ved siden af det ord, det hører til. En saa fjern

²³⁾ Kolindstenen, nr. 108 i det nye runeværk og lommeudgaven, nr. 35 i Wimmers haandudgave.

stilling, som Brix antager, strider mod almindelig sprogfølelse.

I nogle faa runeindskrifter, især meget gamle eller skrevne af kvinder, kan der være nogle enkelte ord imellem hovedordet og det hosstillede ord, som paa Skernstenen 2 (Wimmer I):

Sasgerd rejste sten, Finnulfs datter,

men man kan dog med et øjekast overse sammenhængen. Det kan man derimod ikke, naar man skal læse elleve ord igennem for at komme til et ord, der hører til hos indskriftens første ord.

Brix mener — det er hans egne ord — at »herved opnaas en monumental stilistisk indramning af udtrykket, idet slutningen hæves i symmetrisk højde med begyndelsen«. ²⁴⁾

Men saadanne luftige forestillinger har næppe meget med oldfolkets tænkemaade at gøre, og de ligger aldeles udenfor videnskabelig udtryksmaade. For alvorlig betragtning er Brix' opfattelse af kolindstenen simpelt hen et forsøg paa at opstille et hidtil ukendt stilbegreb fjærnhosstilling, og der maa forlanges bevis for, at denne besynderlige og besværlige sprogfigur virkelig eksisterer i runesproget, ovenikøbet som brugelig »stil«, hvortil altsaa kræves et ikke ringe Antal eksempler.

Men Brix omtaler kun kolindstenen (med den citerede forklaring!) og den betydningsløse skernsten og en anden lige saa betydningsløs, før han skriver: »Det lader sig derfor gøre at fortolke den ældre jellingindskrift saaledes: Gorm konge, Danmarks gavner, gjorde dette minde om Thyra sin hustru!« Lige saa godt »lader det sig gøre« at lade Petersen være præsten.

²⁴⁾ Se det s. 126 note ³³ citerede skrift.

Hans Brix er ikke sprogmand, men litteraturhistoriker. Hvad han har skrevet om runer, har paadraget ham den udtrykkelige erklæring i det nye runeværk, at udgiverne stiller sig afvisende overfor hele hans forfatterskab (sp. 1053). At de undtagelsesvis har taget hans »fortolkning« af den ældre jellingsten for god vare, betyder altsaa ikke, at han er autoritet i runeforskning, men at de selv synes, at det er et korn, den blinde høne har fundet.

Det maa være disse linjers forfatter tilladt at henpege paa, at han strax i 1927 i et særskilt udgivet skrift²⁵⁾ har behandlet denne sag fra alle dens sider²⁶⁾. I stedet for at besvare dette skrift har Lis Jacobsen vendt sig imod professor Axel Kock i Lund, som i en tidsskriftartikel aaret efter²⁷⁾ havde behandlet sagens sproglige side, men paa et enkelt punkt, der laa lidt udenfor hans speciale, havde undladt en undersøgelse, som jeg derimod havde foretaget, saa at han, men ikke jeg, kunde angribes. Ved at blotte denne fejl paa et underordnet (historisk) punkt paastod Lis Jacobsen at have gjort det af med alt, hvad Kock som professor i nordisk sprogvidenskab havde gjort sprogligt gældende imod »nytolkningen«.

Hjemstavnsens læserkreds ønsker vel at vide, hvad det var for en fejl, der havde en saa vidtrækkende betydning, at den alene var nok til at udslette Thyre Danebod af Danmarkshistorien.

Paa en runesten i Sdr. Vissing (som Brix ogsaa nævner senere i sin artikel) læses følgende:

²⁵⁾ Fr. Orluf: Gisningskritiken mod Thyre Danebod. Vejle 1927.

²⁶⁾ I en kronik i Berlingske aftenavis 12. oktober 1942 har jeg tillige taget hensyn til, at et iøjnefaldende forhold ved indskriftens tekniske udførelse har en vis bevisbetydning.

²⁷⁾ Arkiv för nordisk filologi 1928 s. 226—48.

Tove lod gøre minde, Mistives datter, efter sin moder, Harald Gormsøn den godes kone.

Paa stenen staar ordet *kone* i en linje for sig, saaledes, at det skal indskydes efter ordet *moder*; den ordstilling, der herved fremkommer, taales i runesproget. At det er moderen, der er Harald Gormsøns kone, skulde herefter ikke synes tvivlsomt; kun maatte hun i saa fald have været gift først med Mistive (og med ham faaet Tove) og derefter med Harald Gormsøn. Heri er intet mærkeligt; ogsaa sønnen Svend Tveskæg giftede sig med en enke.

Men ordet *kone* (oldnordisk *k u n a*) hører til de ord, der har bevaret den gamle forskel mellem nævneform og genstandsform, og det staar i nævneform, skønt ordet *moder* er styret af forholdsordet efter og staar i genstandsform. Har stenhuggeren da ikke passet den rigtige bøjningsform, da han satte ordet til bagefter, eller er *k u n a* fjærn-hosstilling til indskriftens første ord *Tove*, saa at det er hende selv, der er Harald Gormsøns kone?

Der vides ellers intet om, at Harald blaatands dronning hed Tove; hans sønnedattersøn Svend Estridsen siger, at hun hed *Gunhild*, og gav en af sine døtre samme navn; Saxo nævner et tredie navn²⁸). Hvis Tove virkelig var landets dronning, maatte hun vel ogsaa have ladet det komme bedre frem i indskriften. Kvinder plejer at vide, hvad der tager sig ud. At hun er datter af en mand med et slavisk navn, vilde hun maaske

²⁸) En runeskreven kongeliste fra senere tid end Saxo opgiver et fjerde navn *þ o r æ*, som er en yngre skriftform for *þ u r u i*, aabenbart ved forvexling med Haralds moder, som efter Saxos fremstilling (se ovenfor s. 114) var i live indtil Haralds seneste leveaar. — Saxo nævner en svensk prinsesse *Gyritha* som Haralds dronning.

slet ikke nævne, hvis hun havde at fortælle, at hun var Danmarks dronning.

Forlængst har man gjort den iagttagelse, som Kock og andre før ham har opfrisket i denne forbindelse, at folk, der skriver, ikke altid retter sig efter sproglæren, men gør det lettere for sig selv og læserne ved en lille uregelret nemhed. Naar der til et navneord i genstandsform føjes et andet navneord i hosstilling (som paa kolindstenen: . . . . . efter Tove, sin broder), maa man passe, at ogsaa det kommer i genstandsform. Det er nu i almindelighed ikke saa svært, men kommer der endnu et navneord til i hosstilling, kan det blive for meget at skulle passe, at der ogsaa skal være genstandsform dér. Saa sættes i stedet nævneform, der altsaa maa falde lettere i pennen og munden og fordrer mindre af den læsende eller hørende, som forstaar godt nok, naar ordene blot staar sammen.²⁹⁾

Det er dette der kaldes *fri hosstilling* (fri apposition). Der er skrevet flere bøger herom, saa at prof. Kock har kunnet fremlægge fyldigt bevis for, at denne afvigelse fra sproglæren forekommer i mange sprog ligefra oldsprogene sanskrit, græsk og latin til vore dages skriftbrug. I vort danske oldsprog, runesproget, er der 3 à 4 tilfælde, hvor et navneord i nævneform i hosstilling til et navneord i genstandsform naturligt forklares paa denne maade, saa at den unaturlige og for læserne saa besværlige fjærn-hosstilling ikke behøver at antages. Bl. a. er dette sprogforhold tilstrækkelig forklaring af, at det senere tilføjede ord paa Sdr. Vissingstenen er sat i nævneform, skønt det hører til et ord i genstandsform. Det er altsaa ikke Tove, men hendes moder, der er Harald Gormsøns

²⁹⁾ Kolindstenens *sméd* i nævneform kan forstaas paa denne maade foruden paa den tidligere nævnte.

kone, som paavist i mit skrift og senere af prof. Kock.

Men ved at omtale indskriftens Mistivi som den historisk kendte Abodriterfyrste Mistivoj, Harald Gormsøns samtidige, har Kock ikke været opmærksom paa, at han overlevede Harald, saa at denne ikke kan have været gift med hans enke. Dette har jeg derimod henpeget paa³⁰⁾ og bemærket, at Toves fader maa være en os ellers ukendt Mistiwi.³¹⁾ Lis Jacobsen havde derfor let ved at slaa ned paa denne fejl hos Kock, men naar hun siger: »Dermed er grundlaget for Axel Kocks imødegaaelse af nytolkningen (af Gorms runesten!) bortfaldet,«³²⁾ siger hun jo ikke saa lidt for meget. Kocks afgørende paavisning af den frie hosstilling som internationalt sprogfænomen fra de ældste tider gengiver hun med, at han »giver en del oplysninger fra vulgærlatin, ældre og nyere tysk m. m.,« for derpaa at gøre Kocks lille historiske fejltagelse til hovedsagen, der gør det af med Thyre Danmarksbod. Hendes indlæg er følgelig uden al betydning.

Det ses, at ordstillingen kan afgøre meningen endog imod sprogformerne. Saa meget mere, hvor sprogform og ordstilling samstemmer, som paa Gorms runesten over Thyre Danmarksbod.

Følelsessynspunktet er ikke hidtil blevet berørt i disse linjer, men da det fra anden side er bragt ind

³⁰⁾ Gisningskritiken s. 100 note 4 (til s. 66).

³¹⁾ Navnet var ret almindeligt og kommer senere igen i kongehuset. Erik Ejegods søn Harald Kesja kaldte en af sine sønner Mistivi. Forøvrigt kan indskriftens Mistiwi være den historiske Abodriterfyrste, hvis dennes hustru har forladt ham for at indgaa fordelagtigere ægteskab med Danekongen, ligesom dennes datter Thyre (mulig den samme kvindes datter) forlod sin slaviske ægtemand og giftede sig med Olaf Trygvason.

³²⁾ Scandia 1931 s. 264.

i sagen, maa nogle ord herom tilføjes. For at kunne slutte sig til Brix og Lis Jacobsen har Niels Møller opstillet den gisning, at Svend Aagesøns beretning om Thyres Dannevirkeanlæg skulde være et falsum fra hans egen tid, og han tilføjer: »Er det ikke mere værd, end om Gorms kone har istandsat Gotfreds gamle vold?«³³⁾ Da Kr. Erslev³⁴⁾ har gjort disse ord til sine, maa henpeges paa, at Thyres Danevirke har vist sig ved arkæologisk undersøgelse at være ikke en reparation (hvad heller ingen før har ment), men en modernisering med udnyttelse af tidens fremskridt i befæstningskunsten. Men spørges der, bortset fra de fremkomne beviser for et fortifikatorisk nyanlæg paa Danevirke i 10. aarhundrede, om den ting i sig selv, hvorvidt et folks historiske aand kan vinde ved at antage et falsum, maa svares, at alvorlige mænd næppe vil kunne glæde sig ved et falskneri. Og at en stor og for folkesjælens kraft symbolsk fortidsskikkelse, hvis fortjenester bevidnes i et samtidigt mindesmærke med regentens egne ord, søges udsløttet af historien ved løs gisning og uvidenskabelig indskrifttolkning, kan ikke anses for en vinding for dansk folkeaand.³⁵⁾

³³⁾ Hans Brix, Lis Jacobsen, Niels Møller: *Gorm konge og Thyre hans kone* (1927) s. 85.

³⁴⁾ *Historisk tidsskrift* 1929 (dog betænkelig ved Brix's tolkning).

³⁵⁾ Arkitekt *E. Dyggve*, den udmærkede forfatter af skriftet om oldkirkens tidligste bygningsform (den hypaithrale basilika), har i »Fra nationalmuseets arbejdsmark 1943« foreløbig redegjort for hovedresultaterne af de af ham ledede udgravninger i Jelling. Nogle forbehold maa — ligeledes foreløbig — tages. De fundne rester af en V-formet stenopstilling, hvis spids har ligget syd for den søndre høj, og hvis aabning, vendt mod mid-sommers solopgang, har haft større afstand end den nordre højs tværmaal, synes bedst forstaaelige som spor af en ved højenes anlæg forstyrret ældre ordning; at den paa de i sydhøjen fundne stene endnu siddende lav har behøvet mindst 20—30 aar til at danne sig, behøver altsaa ikke at vise tidsforskkel mellem højenes anlæg (korrektur-tilføjelse).

RESTAUREREDE OLDTIDSGRAVE I VEJSTRUP SOGN

Folk af vor Generation ved endnu at berette, at der i deres Barndomsaar var meget godt Materiale at hente i Gravhøjene i Vejstrup og Sdr. Bjært Sogne, naar der manglede Syltsten til Nybygninger eller Bro over et Vandløb. Navnlig en nu afdød Stenhugger yndede at fortælle herom. »Der var nogle ordentlige Kammerater imellem Stenene, men han (Stenhuggeren) kunde jo ordne dem. Værst var de fra den store Stengrav i Grønninghoved Strandskov, men de maatte jo neje sig, de fleste af dem i hvert Fald, og det var godt det samme, for det var en uhyrlig Bunke Sten, der skulde bruges, da man i 1863 byggede om paa Tyrstrup Kirke. Og sikken Masse Ting der kunde findes i disse Grave, Ting, som Kræmmerne var helt tossede efter, navnlig et Par lange Flintsabler(?) i Grønninghovedgraven gav mere end hele Daglønnen.«

Ak ja! — I 4000 Aar eller maaske mere fik disse Storstensmindesmærker Lov til at fortælle om en fjern Fortids høje Kultur, maaske i de seneste Aarhundreder takket være Troen paa en hævnende Haand, hvis man rørte dem, men næppe er den saakaldte Oplysningsperiode begyndt, før man er parat til at ødelægge disse stolte Monumenter og sælge deres Gravgods for en Dalers Penge eller to.

Adskillige af de to Sognes Oldtidsgrave har den gamle Stenhugger uden Tvivl faaet Lov til at »ordne«,

men »den værste« af dem, den store Stengrav i Grønninghoved Strandskov, har dog i nogen Grad været i Stand til at modstaa hans Kæmpekræfter, og nu har Museet for Koldinghus Len i Forstaaelse med og med Bistand af Nationalmuseet og Statsskovvæsenet for søgt at bøde lidt paa de unægtelig dybe Saar, han har skaaret i det mægtige Gravlegeme og rettet op de Bautasten, der var for store selv for en nidkær Stenhugger.

Selve Gravanlæget, der baade teknisk og æstetisk set har været et Mesterværk, har heldigvis ligget uden for Stenhuggerens Interessesfære, og derfor har det været mulig i nogen Grad at tilbageføre det i en Skikkelse, der ogsaa i Nutiden og forhaabentlig ogsaa i Fremtiden kan give et Begreb om Gravformerne for flere Tusind Aar siden.

Graven er en tosidet Langdysse, 54 m lang og 22 m bred i Retning: Syd—Nord. Dysserne er skilt ved en stenfri Fordybning i hele Omraadets Længde og har været omgivet af en antagelig tæt sammenstillet Randstensrække, hvoraf ca. 30 er bevaret, omend enkelte af Stenene bærer Mærker af Stenhuggerens Brydningsgrejer. I hver af Dysserne har været et Kammer, der beklageligvis begge er ødelagte og nu kun markeres ved Fordybninger i Jorden og enkelte opragende Sten. Mindesmærket er iøvrigt, foruden ved den dobbelte Form, ejendommeligt derved, at der ved Enderne af Graven findes en indre Stenrække med mindre Sten end i den ydre Række. Maaske ved et Tilfælde har de to Sten, der staar for Enderne af den Fordybning, som adskiller Tvillinghøjene, undgaaet Stenhuggerens Angreb og er sammen med adskillige andre store Sten af flere Tons Vægt de smukkeste mulige Mindevarer for de Mennesker, der her er stedt til Hvile.

Samtidig med Restaureringen af Langdysserne, saa godt som Forholdene nu tillod det, er foretaget Restaurering og Blotlægning af to i Nærheden liggende Runddysser, som ogsaa har været Genstand for Vold, men alligevel sammen med Langdysserne danner et Gravfelt af stor Interesse. Ved Restaureringen fandtes i Langdysserne kun et Brudstykke af en Flintøkse, men i hver af Runddyssernes Kammer en Økse og en Flintflække.

Niels Jacobsen.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Regnskab for Aaret 1942.

INDTÆGT:		Kr.	Øre	UDGIFT:		Kr.	Øre
Kassebeholdning ^{1/1} 1942		633	62	Udgivelse af Aarbogen		3733	05
Bidrag fra 664 Medlemmer à 4 Kr., 1 à 10 Kr.		2666	00	Udsendelse af Aarbogen		422	74
» » andre Samfunds Medl., 36 à 2 Kr.		72	00	Bestyrelsens Rejser og Udlæg		224	25
Salg af ældre Aargange		269	90	Administration		305	76
Bidrag fra Stat, Amt og Kommuner:				Andre Udgifter		385	94
Statskassen	Kr. 155,00			Kassebeholdning ^{31/12} 1942		131	29
Vejle Amt	- 100,00						
Kolding Kommune	- 50,00						
Fredericia »	- 50,00						
Sogneraad, 24 à 10, 1 à 20	- 260,00	615	00				
Bidrag fra Banker og Sparekasser:							
Vejle Bank	Kr. 100,00						
Kolding Folkebank	- 50,00						
Kolding Sparekasse	- 50,00						
Fredericia »	- 50,00						
Vejle »	- 50,00	300	00				
Renter af Kassebeholdning		35	90				
» » Legater		60	00				
» » Grundfond		85	53				
Porto-Refusioner		355	08				
Salg af Særtryk		100	00				
Gave		10	00				
	Kr..	5203	03				
						Kr.	5203 03

Kolding, den 21. Maj 1943.

Axel Johansen.

Grundfondens Regnskab for Aaret 1942.

	Kr.	Øre
Beholdning ¹ / ₁ 1942	2614	75
Renter	85	53
Jens Holms Legat	10000	00
	12700	28
Renter hævet	85	53
Beholdning ³¹ / ₁₂ 1942	12614	75

Kolding, den 21. Maj 1943.

Axel Johansen.

OM NORDISK ARKITEKTUROPFATTELSE I VIKINGETIDEN MED UDGANGSPUNKT I JELLING

AF EJNAR DYGGVE

Nationalmuseets jellinggravninger omfattedes af en overordentlig interesse i presse og offentlighed. Man var især opfyldt af forventning om, at Gorm den Gamles grav på den ene eller den anden måde vilde komme til syne under den sydlige kongehøj, idet man åbenbart lod sig lede af denne højs vilkårlige, folkelige benævnelse »Kong Gorms høj«. Og dog havde det jo allerede i generationer været kendt, at der i den anden jellinghøj, nordhøjen, var fundet et kostbart bygget, kongeligt udstyret gravkammer, så øjensynligt indrettet til to personer. Det vilde derfor have været rimeligt at forbinde kong Gorms og dronning Thyras højsætning med dette forhåndenværende gravkammer og stille sig mere frit overfor, hvad de forestående undersøgelser i sydhøjen vilde bringe. Efter afslutningen af de omfattende, arkæologiske undersøgelser er imidlertid formodninger og tvivl, stort set, erstattet af så fuldstændige oplysninger om højenes og terrainets forhold, som den historiske videnskab måtte kræve. Der blev bl. a., som bekendt, opnået vished for, at sydhøjen ikke indeholder nogen grav, ligesom tydningen af den nordlige højs gravkammer som kongebegravelse er ble-

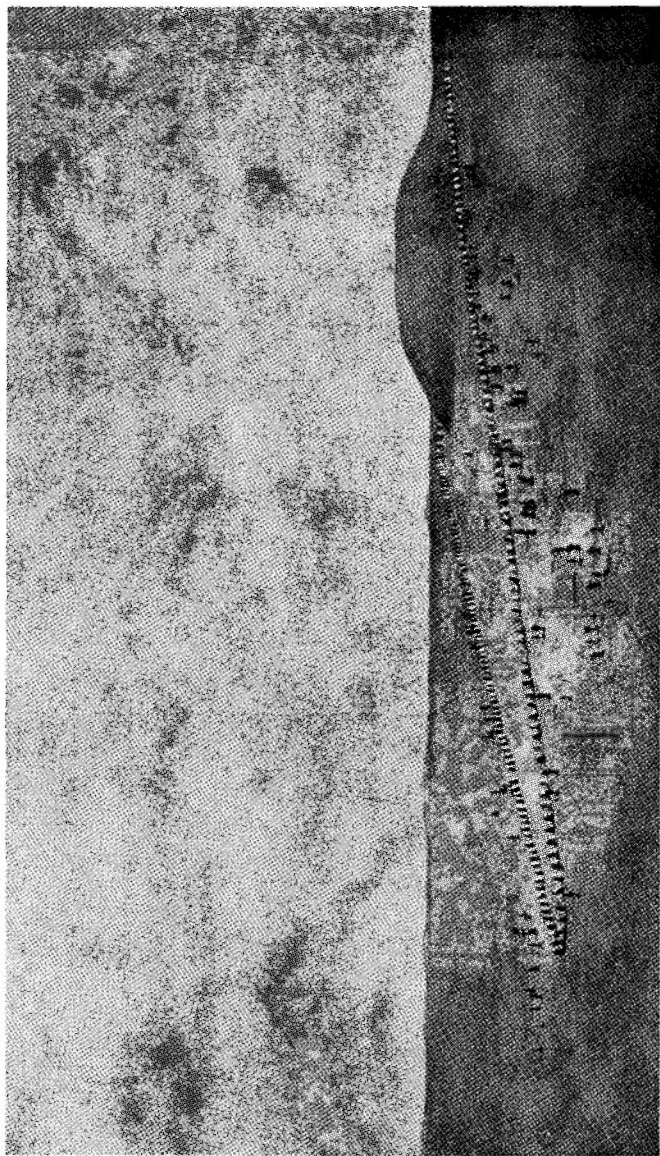

Fig. 1. Rekonstruktion af det store bauta-vi med kong Gorms og dronning Thyras gravhøj. — Eft. Dgggge.

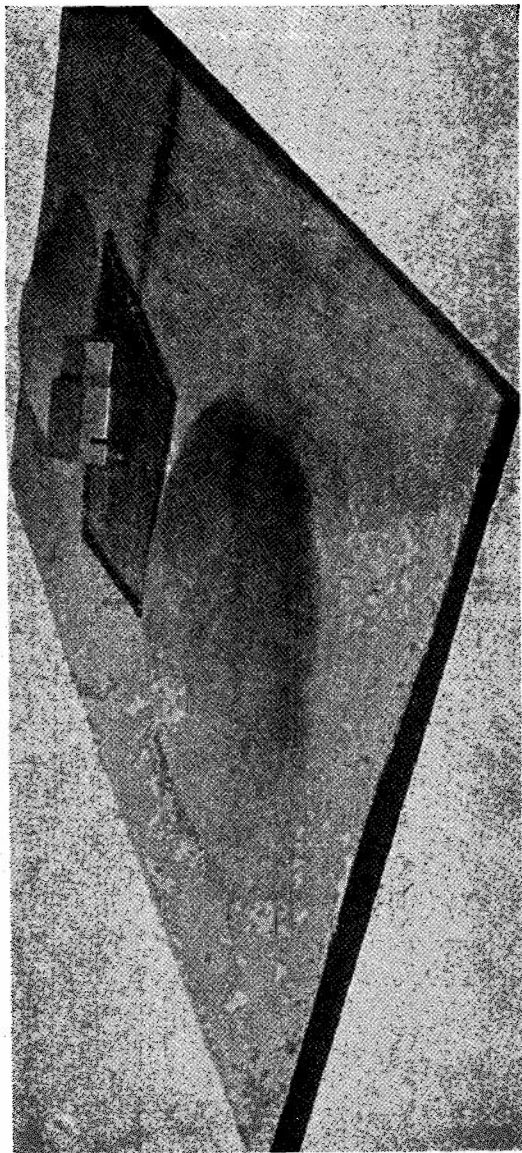
ven understreget og samtidigt knyttet tættere til runeskriftens vidnesbyrd om kong Harald Gormssøns pietet overfor sine forældre, jellingdynastiets grundlæggere.

Udgravningen har således gjort det muligt ikke alene at betragte selve jellingmonumenterne i et nyt lys¹⁾, men resultaterne gør sig gældende på forskellig vis også overfor den historiske opfattelse af jellingkongerne og deres tid. I skitseret form vil jeg her komme ind paa nogle kunsthistoriske betragtninger vedrørende denne tid, den yngre vikingetid, med udgangspunkt i de store arkitektoniske anlæg i Jelling, som blev påvist ved udgravningerne (*fig. 1* og *2*), og som må regnes for undersøgelsernes vigtigste resultat.

Først og fremmest drejer det sig om det store bauta-vi, der var planlagt i kong Gorms levetid, og som fuldførtes af kong Harald efter faderens død henimod århundredets midte (*fig. 1*). Selve kongsgården har formodentlig ligget ret nær til dette helligomraade, som må have været af varig betydning for kongeaetten. Det sidste ses af, at kong Harald, efter at han er bleven kristnet, lader udføre et stort nyanlæg på samme sted, og af, at han i det videst mulige omfang respekterer linierne i det ældre anlæg.

Kong Gorms bauta-vi består af et strengt geometrisk formet, trekantet område, hvis to langsider måler opimod 200 meter, og som indrammes af udvalgte, næsten mandshøje bautasten i snorlige rækker (*fig. 3*). I den smalle nordside lukkes dette indhegnede rum af den nordre høj, hvis gravkammer ligger nøjagtigt i områdets længdeakse. Plangivningen af dens detaljer

¹⁾ Jeg henviser til den foreløbige beretning i *Acta Archaeologica* XIII 1942, 65 ff. og, mere kortfattet, i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1943, 18 ff.

Fig. 2. Rekonstruktion af anlægget i Jelling efter kong Harald Gormssøns overgang til kristendommen.
(Kirken i den gengivne form er dog senere, fra 1100-tallet.) — *Eft. Dyggve.*

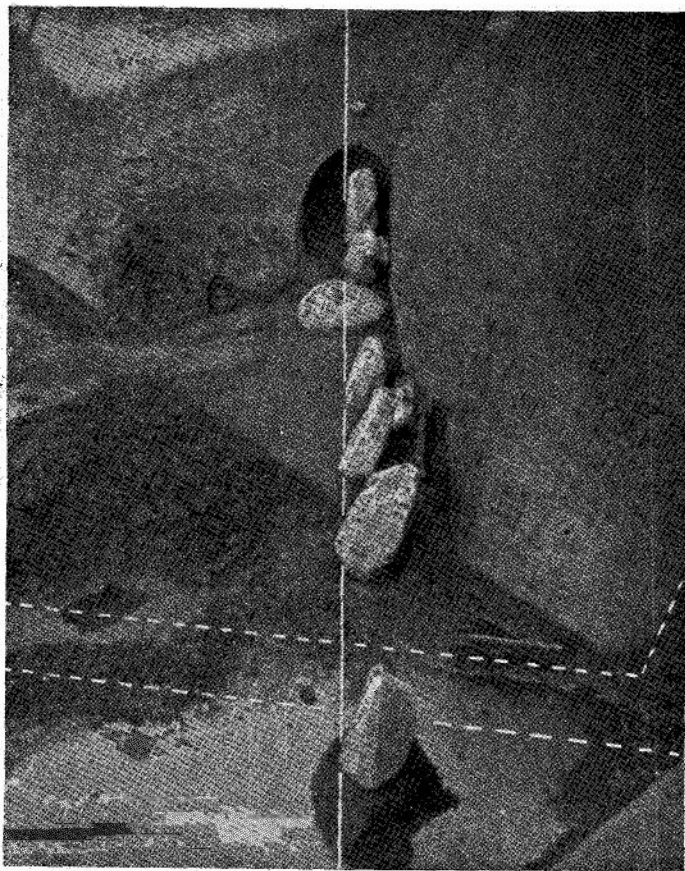

Fig. 3. Del af den østre baulaindhegning fra det ældste vi,
bevaret inde under sydhøjen. — *Eft. Dyggve.*

hviler på en metodisk beregning, og det er derfor vi kan kalde anlæget arkitektonisk, idet arkitektur opstår ved en bevidst formet indgrænsning af et rum. At planlægge i disse dimensioner og at udføre det planlagte med den fine nøjagtighed, som har kunnet påvises i Jelling, falder ind under den erfarne bygmesters

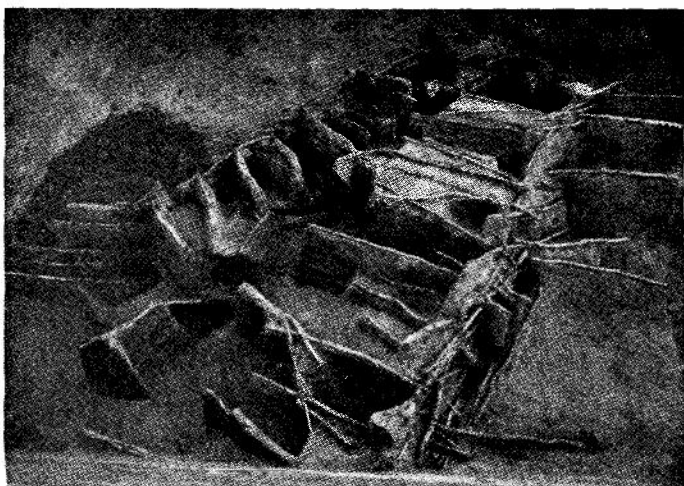

Fig. 4. Træbygningen inde i sydhøjen. — Eft. Dyggve.

virksomhedsområde. Også kong Haralds byggeføretagende (*fig. 2*) er aksialt og støttet til bestemte målforhold, som en ledende hånd har fastlagt. Sydhøjen hører med til Haralds anlæg, og inde i denne høj blev der påtruffet en ca. 20 m lang træbygning (*fig. 4 og 5*), som var spidsvinklet og aksialt styret på en tilsvarende måde som kong Gorms store vi. Så lidt som vi kender til vikingetidens bygninger, er denne mærkelige træbygning fra sidste halvdel af 900-tallet en velkommen bekræftelse paa, at tiden stillede særlige krav til skolet plangivning, og at disse krav var geometrisk betonedede.

Jellingbyggeriet, således som vi har lært det at kende gennem udgravningerne, er altså et arbejde af høj kvalitet og er som sådant jævnyrdigt med den store jellingsten, hvis reliefkunst — hvad løverelieffet og ornamentiken angår — har en for tidlignordisk stensulptur enestående plastisk kraft og skønhed.

Der samler sig således en kreds af vigtige monumen-

ter, dekorative og arkitektoniske, omkring Jelling kongsgård. Navnet Jelling har allerede længe været benyttet som kendingsord for en hel stilretning indenfor vikingetidens ornamentik. Jellingstilen er den dekorative stilart, som fremfor andre giver 900-tallet dets særpræg indenfor den nordiske kunstudvikling²⁾, og nogle af de mærkeligste og dertil af hensyn til dateringsforholdene vigtigste genstande, der tilhører denne stil, er netop knyttede til kongsgårdens milieu³⁾. Men jellinghoffets betydning som kunstcentrum er i dag alsidigere efter påvisningen af de store sammenhængende, arkitektoniske anlæg. Denne fremtrædende stilling for Jelling indenfor vor kunsthistorie har sin naturlige baggrund i jellingdynastiets overor-

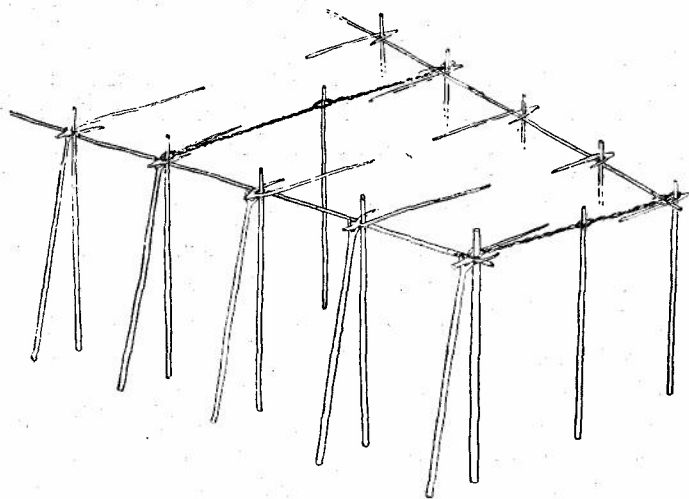

Fig. 5. Skema for fagkonstruktionen for den i fig. 4 viste træbygning.
Eft. Dyggve.

²⁾ Således Sune Lindquist: *Nordisk Kultur*, XXVII 1931, 144.

³⁾ Eksempel: sølvbægeret fra gravkammeret i den nordre jellinghøj, fig. 6.

dentlige magtpolitiske indflydelse. Dette dynasti samlede alt Danmark og byggede vold ved Danevirke. Det kristnede Danerne, vandt Norge, erobrede England og skabte en forudsætning for dannelse af et Storbritannien ved at befordre sammensmæltningen af Angelsakser, Briter og Daner. En sådan storhedstid, løsningen af sådanne indre og ydre opgaver, forudsætter et overskud af kræfter, som sikkert længe har været til stede i de store danske slægter, men som først en aktiv og målbevidst kongemagt ævnede at samle og udløse. Det gigantiske gormske anlæg, som har taget år at udføre, er et talende vidnesbyrd om kongeættens storhed og om rækkevidden af dens magt.

Fig. 6. Sølvbægeret fra gravkammeret i nordfløjen. — Eft. Vejle A. Aarb. 1913.

Al kunst bestemmes af de til enhver tid gældende sociale forhold og idéer. I den senantike periode, hvis forestillinger har øvet en saa betydelig indflydelse også på vikingetiden, kan man formelig tale om en magtkunst. Magtkunstens opgave var at forherlige herskermagten, hvad enten den var fyrstelig eller kirkelig, og at udvikle visse regler for den arkitektonisk-dekorative udformning af de ydre rammer, som omgav herskerens person og de til ham knyttede ceremonier. Disse senantike, liturgiske idéer tages i arv også af herskerne i den tidlige middelalder, og periodens kunst reflekterer tydeligt denne indflydelse, som må betegnes

som romæiserende, d. v. s., at den har sit tyngdepunkt eller ihvert fald sit oprindelige tyngdepunkt i kredsen omkring hoffet i Bysants.

Det er givet, at ogsaa den danske konge har taget ved lære her, så meget samkvem der var mellem Norden og det øvrige Europa⁴). Danmarks geografiske beliggenhed i Norden gjorde landet til en kulturel indfaldsport for de skiftende åndelige og sociale rørelser. Derfor vinder kristendommen tidligt fodfæste her, og, når den danske konge, som den første af de skandinaviske, kristnes, åbnes døren for alvor for kunstnerisk påvirkning fra denne romæiserende reflekskultur, som ganske særlig følger med, hvor kristendommen bryder ind.

Denne reflekskultur stiller krav til aksialitet, til symmetri og system, foreskriver, kort sagt, den noget stive form for kunstnerisk planlægning og orden, som vi bedst kan kalde den geometrisk styrede, og som, både i dekorativ og arkitektonisk kunst, udmærker sig ved en mere eller mindre primitivt udtrykt fastholden af kræfternes ligevægt. Den nordiske kunstopfattelse i vikingetiden, som hidtil væsentlig har været kendt gennem den ornamentale kunst, var i forvejen ikke fremmed for disse stilistiske krav, en følge af langvarig påvirkning — ved krig, besvogringspolitik, rejser og handel — med retning dels vestfra, fra engelsk-irsk og frankisk-karolingisk side, dels fra øst ved en ofte mere direkte berøring med den bysantinske kul-

⁴) Når Sakse f. eks. omtaler kongen og siger, at »han sætter sig i en stol«, idet han træder i officiel funktion, eller når kongeslægten allerede i heltedigtet Bjovulf kaldes *skilftngr*, »den i høj-sædet tronende« (Tidsskr. for philol. VIII, 43 ff., Bugge), er det en direkte refleks af det antike hofceremoniels liturgiske former. I sådanne eksempler ser vi glimtvis denne indflydelse fra magtkunsten under nordiske forhold. Og naturligvis følger der formelt, stilistisk stof med i købet jævnsides med de nye skikke.

tur. Betydningen af, at disse udefra kommende idéer kunde mødes med en udviklet hjemlig smag og med en nedarvet teknisk færdighed af selvstændig værdi, maa dog ikke forbiges.

Søger vi nu at trænge ind i jellingårhundredets arkitekturopfattelse, vil det vise sig, at sansen for en regulær, aksial eller centraliseret udformning af en monumental plan⁵⁾ faktisk var udbredt i Norden. Omkring kong Gorms bauta-vi, som den største og fornemste repræsentant for stenhegnede rum af geometrisk form, grupperer sig flere, typologisk set beslægtede, nordiske anlæg. Selv om de oftest ikke lader sig datere, i alt fald ikke indtil videre — og mange af dem faktisk er ældre eller yngre end anlæget i Jelling — er det dog muligt at pege på et typologisk gennemsnit, hvad netop her har vor hovedinteresse. De geometriske grundplansformer af stort format for denne slags sten-satte monumenter, viser sig at være overraskende varierede: der er rundkredse, cirkulære eller ovale, firkanter, kvadratiske og rektangulære, romboide former med lige eller svagt buede sider. Der findes ogsaa trekantede anlæg med lige eller konkave ydergrænser og, omend sjældent, anlæg som femkanter og sekskanter. Udover kombinationer mellem disse typer findes der endelig former med lige linier, enkelte eller parallelle sammen⁶⁾.

Den store mængde af disse anlæg findes i det egentlige Sverrig, dog ikke længere nordpå end Uppland. I det gamle Danmark er de bevarede monumenter derimod kun få. Bortset fra Jelling er de bedste Glaven-

⁵⁾ Jvnf. min definition af arkitektur foran, s. 135.

⁶⁾ Studier herover håber jeg at kunne fremlægge samtidigt med den afsluttende publikation om jellinggravningerne.

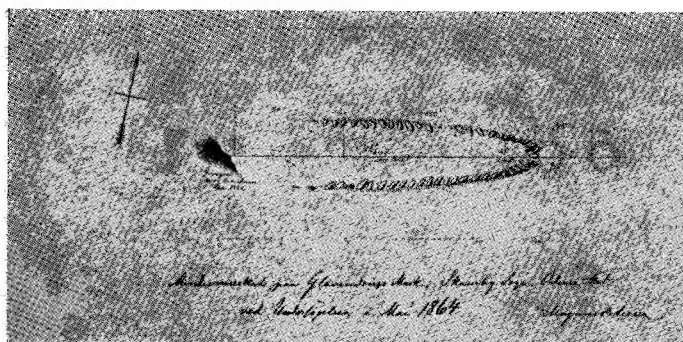

Fig. 7. Glavendrupmonumentet inden restaureringen. Magnus Petersens opmaaling. — *Eft. Lis Jacobsen. Erik Moltke. Danmarks Runeindskrifter.*

drup-monumentet på Fyn (*fig. 7*), trods den grovkornet misvisende restaurering, og et ca. 60 m stort, kvadratisk anlæg i det østlige Skåne, som dr. Folke Hansen i Lund har gjort mig opmærksom på. Der er jo hverken noget mærkeligt i, at der er så lidt bevaret i et land, hvis få granitsten også i senere tid har været et stærkt efterspurgt byggemateriale, eller i, at der, omvendt, kan tælles snesevis af sådanne anlæg f. eks. i Småland, hvor jorden den dag i dag er oversået med kampesten.

Hvad formen angår, er det påfaldende, at de monumenter, som vi med sikkerhed kan henføre til vikingetiden, stilistisk set tilhører en langt ældre tid: de bærer alle et præg af stenalder. Vi har selv her i landet tilstrækkeligt materiale fra stenalderperioden til at kunne se det. Men stærkere og formelt mere lærerig er virkningen af dette forhistoriske præg i de berømte stenmonumenter, der findes i England, som f. eks. Stonehenge, eller i Frankrig, som de store bretagneske chromlechs og alignements, hvor ikke alene materialet, men også anlægsprincippet er stildannende.

Dette forældede stenalderpræg har naturligvis interesse for jellingårhundredets arkitekturopfattelse og den nordiske stilhistorie i det hele taget og rejser spørgsmål, som vi absolut må standse lidt ved. Vedrørende Jelling spørger man sig f. eks., hvoraf det kan komme, at man her i vikingetidens guldalder genoptager den i Danmark praktisk taget forladte skik, at bruge kampesten og højbyggeri til memoriale og kulturelle storanlæg? Og, kan det tænkes, at denne udformning skyldes hensynet til et forhåndenværende bygningsmateriale alene?

Jeg tror forklaringen kan være den, at der, som jeg har udtrykt det andetsteds⁷⁾, bagved dette stilvalg har ligget en tendens til arkaisering, altså en bevidst forkærlighed for en ældre stilart, som man har opfattet som heroisk, og som man derfor har ønsket at efterligne. Man tør gå ud fra, at vikingetidens danske af selvsyn har kendt de store, engelske og nordfranske stenaldermonumenter. De har dog næppe gjort sig dybere tanker om disse anlægs datering, men følt dem ældgamle nok til, at de kom til at stå i en efterlignelsesværdig, mytisk glans. I kunsthistoriens forskellige perioder forekommer det ikke sjældent, at en stil bliver efterlignet, når den særligt synes at tale til sindene på grund af ærværdighed og alder. Fra moderne tid f. eks. kan man pege på den Herholdt-Holmske generation, som viste sin respekt for mere ophøjede byggeopgaver ved at udføre dem i middelalderlig stil.

Men på kong Gorms tid stak dette dybere. En arkaisering forudsætter et kulturperspektiv, og dette kan naturligvis være af mere eller mindre sammensat art. Ved de store opgaver på 900-tallet gjaldt det ikke et valg udfra stilhistoriske stemninger alene, men, hvad

⁷⁾ Fra Nat.mus. Arbejds.m. 1943, 30.

jeg ovenfor har været inde på, først og sidst om at vælge de arkitektoniske former således, at de tjente herskerforherligelsen: det gjaldt altså magtkunst. Det er påviseligt, at Karl d. Store og hans aachenske hof bevidst efterlignede oldtiden i forherligelsesøjemed, og at denne indstilling efterlod sig tydelige spor ikke alene i den karolingiske kunst og arkitektur, men også i hoffets omgangsformer. Det senere ottoniske hof, der var samtidigt med Jelling, og hvis missionspolitiske interesser nordpå var så farlige for os danske, fortsatte linien fra Aachen. Deri ser jeg et sandsynlighedsbevis for, at hele denne tankegang ikke kan have været fremmed for hoffet i Jelling. En heroiserende efterligning som den skildrede vil netop være i god overensstemmelse med tidsånden. Dette er interessant, men faktisk er det endnu interessantere, at kong Gorms bygmester valgte at give monumentet en ydre form af udpræget nordisk karakter.

Jeg har beskrevet de bevarede stenmonumenters geometriske grundformer, der er typiske for datidens arkitektoniske opfattelse og skal tilføje, at det lidet man ved om træbygningskunsten fra denne tid peger henimod en tilsvarende typologisk karakteristik.

Fagdelingen er teknisk vigtig for det sydskindinaviske langhusbyggeri af træ og viser sig i hvert fald i tagkonstruktionen, om ikke på anden måde⁸⁾. Fag- eller stolpedelinger er en forudsætning for den nordiske haltype, som synes overført til England, hvor den havde en lang og frodig udvikling. I stavbygningskonstruktionerne vinder derimod centralbygningstanken

⁸⁾ Den velbevarede træbygning fra kong Haralds tid, som blev udgravet i sydhøjen, er vigtig, fordi den er konstrueret i fag. — Bemærk anvendelse af spanter i skibsbyggeriet, som ikke må forbigås, når træbygningstekniken fra denne tid er på tale.

indpas, hvad f. eks. det hedenske tempel i gammel Uppsala viser. Der er i det hele en tydelig tendens i bunden retning, og denne udvikling får en særlig betydning, fordi vejen på denne måde er forberedt, når det kristne kirkebyggeri skal i gang under missionens diktat. Kirkernes plangivning får vi ikke lov at bestemme selv. De ældste murede kirketyper i Danmark — engelsk-normanniske af oprindelse⁹⁾ — er, i al deres enkelhed, aksiale og symmetriske. Men det er dog et noget ældre, profant bygningsanlæg, fra overgangen mellem jellingårhundredet og det 11. årh., der når et absolut arkitektonisk højdepunkt, hvad symmetri og aksialitet angår. Det er det mærkelige og sammensatte Trelleborg, som forener et geometrisk raffinement med teknisk fuldkommen disponering i marken. Det er denne linie, der fortsættes, ikke netop i formel henseende, men teoretisk, gennem en prægtig række danske centralbygninger ind i de følgende århundreder.

Der er således en kontinuitet helt fra jellingtiden i princippet i disse bygningsanlæg, idet de egenskaber, vi beundrer i Trelleborg, og som dyrkes i tiden fremefter, netop svarer til dem, der karakteriserer de gormske og haraldske monumenter. De store jellinganlæg har bragt værdifulde beviser for tilstedeværelsen på et tidligt tidspunkt af en geometrisk arkitekturopfattelse i den store stil her i landet og derved gjort det muligt at føre dansk arkitekturhistorie et tidsafsnit længere bagud end før, helt ind i det fjærntliggende og endnu kun lidet udforskede tiende århundrede.

⁹⁾ Jvnf. Francis Beckett. Danmarks Kunst I, 60; her fremhæves den engelske indflydelse på den østjydske gruppe af frådrenskirker med kongekirken i Jelling som midtpunkt.

MOURITS MOURITSEN HØJER
ENCOMIUM JELLINGENSE
(JELLINGS PRIS)
1721

VED ANDERS BÆKSTED

Magister Mourits Mouritsen Højer, præst i Jelling 1705—1724, fik naturligvis jævnlig besøg af personer, baade høje og lave, som med stor interesse besaa de derværende mindesmærker: højene, stenene og den nylig genopbyggede gamle kirke. Særlig fornemt var et besøg i 1711, da selve dronning Louise sammen med Frederik IV's broder prins Karl og søster prinsesse Sofie Hedevig paa en rejse fra Kolding til Skanderborg gjorde holdt for at indtage deres middagsmaaltid i præstegaarden.

Det var samme aar, kongen paa maskeraden i kolding første gang traf Anna Sofie Reventlov; ti aar efter, da dronning Louise døde, indtog Anna Sofie hendes plads ved kongens højre haand; og samme aar, et par maaneder efter brylluppet, havde magister Højer den ære at modtage det høje herskab i sin præstegaard. Det har uden tvivl været et par bevægede timer for præsten. Den unge dronning har forlangt oplysning om mindesmærkerne lige uden for præstegaarden. Kongen har naadigt befalet pastoren at holde et lille foredrag, — han maatte vel vide, hvad den berømte

Worm havde skrevet om de mærkelige stene lige uden for hans egen kirkedør og om højene klods op ad kirkegaarden. Præsten har da holdt sit foredrag, saa godt han kunde, men selv har han ikke været helt tilfreds med resultatet. Først var der ikke levnet ham lang tid, kongen havde travlt med at komme videre; saa havde han tabt vejret ved at bestige de stejle høje; endelig var der det glimrende selskab og fremfor alt den nye dronning, hvis sind han vel næppe kendte meget til; alt det kan nok have forvirret ham, saa han i hastværket baade har kludret i texterne og glemt et og andet interessant.

Da selskabet vel var borte, har han taget sine bøger frem; han har gennembladet, hvad Worm havde skrevet om monumentet, det var nu, i 1721, netop 100 aar siden den lærde runolog selv havde været i Jelling for at foretage undersøgelser, der senere blev til den afhandling om runestenene og højene, som nu læses i hans *Monumenta Danica* (oversat i Vejle Amts Aarvog 1937 s. 1—28). Worm henviser til og citerer fra Saxo's *Danmarkskrønike*; ogsaa den slaar præsten op i og noterer sig et og andet om tilknyttede historiske personer og steder, som Worm ikke omtaler. Endelig har en nyere forfatter, provsten i Aabenraa Troels Arnkiel (1638—1712), skrevet et og andet om Jelling i sin store bog: »Der uralten mitternächtischen Völker Leben, Thaten und Bekehrung« (1703). Naar præsten hertil føjede løst og fast af sit eget kendskab til stedet og dets traditioner, kunde der nok udarbejdes det lille foredrag, som han *burde* have holdt for den unge dronning; og det gjorde han saa. Indledede med en zirlig tilegnelse til dronningen, hvor han meget nydeligt paa vers skildrer det fornemme besøg og præsenterer personerne

for salig dronning Thyre: Her er monarken, Frederik den IV, den unge, yndige dronning, prinsesse Charlotte Amalie og et fornemt følge. Kronprins Christian er derimod ikke med, prins Karl, kongens broder, heller ikke; siden brylluppet med Anna Sofie havde der jo bestaaet et noget køligt forhold mellem kongefamiliens to partier — et forhold, som naturligvis bortvejes i dronning Thyres gode ønsker for hele kongehuset. Selve beskrivelsen, Encomium Jellingense (Jellings pris), af sted og monument støtter sig naturligvis stærkt til kilderne, men et og andet kan præsten selv sætte til om visse af sine formænd i embedet og af sagn og gamle folks fortællinger. Runeindskrifterne gengives efter autoriteten, Ole Worm, men den poetiske præst oversætter den store Jelling-stens beretning til fornemme vers. Og endelig fremsætter han interessante forklaringer af billederne paa stenen. Først i det 19. aarhundrede saa man med sikkerhed, at menneskeskikkelsen paa den ene side var et kristusbillede; men allerede i 1721 antydes dog den samme tolkning — forsigtigt — af Højer.

Jellingpræstens lille skrift foreligger i en række saa godt som ens haandskrifter. Til grund for nærværende aftryk ligger exemplaret Gl. kongel. saml. 740 fol. paa det kongelige bibliotek. Et par supplerende steder er i [] indsat fra den Thottske samling 751 fol. Da brugen af store og smaa bogstaver i haandskriftet er fuldkommen forvirrende, gennemføres her brugen af smaa bogstaver undtagen i egenavne; skilletegn er hist og her ændret til nødtørftig støtte for læsningen.

Enkelte oplysende noter er tilsat teksten, som iøvrigt bør sammenholdes med Ole Worms ovenfor omtalte beskrivelse.

ENCOMIUM JELLINGENSE

eller

Jellinge-byes tilligemed hosliggende kierches
højes og steenis beskrivelse
som d. 5. aug. 1721 muntl. effter højkongelig befalning
blef refererit

dend stoermægtigste og højbaarne dronning
ANNÆ SOPHLÆ

dronning til Danmarch og Norge et c.
fyrstinde til Slesvig og Holsteen et c.

da

dette høje herskab paa deris tour fra Colding
til Skanderborg tog dett kongelig monument
her ved byen udi høje øjesiun,
men nu vitløftigere af Saxone, Wormio og Arnkilde,
tilligemed andre skribentere extraherit og
højstbemeldte voris allernaadigste dronning
skriftlig offererit af
hændis majestæts allerunderdanigste client og
det kongel. huusis bestandig forbeder

M. Højer, Past. Jell.

Jellinge-præstegd.
d. 11te aug. 1722.

A l l e r u n d e r d a n i g s t d e d i c a t i o n .

Stoermægtigst dronning Ejegod,
højpriiselig fyrstinde,
forlader mig mit dristig mod,
at jeg mig lader finde,

med dette ringe blad og skrift
for Deris naadethrone,
som burde skee med bedre drift,
med højre gejst og tōne.

De mindis vel, højbaarne blod,
 for faae og korte dage,¹⁾
 at sig monarchen finde lod,
 med Dem, sin ædle mage,

udi min ringe præsteboe,
 med yndigste printzesse,
 ieg svær derpaa, mit hierte loe,
 thi ieg nød dend adresse,

at kongen naadig til mig saae
 ved dronning Thyres beene,
 befalte mig og strax derpaa,
 ieg skriften paa de steene,

ved hændis aske og kong Gorms,
 forlangen vare satte,
 hvad ieg derom af lærde Worms
 udtydning kunde fatte,

ieg hændis Majestet dett alt
 fortælle skulde skyndig,
 ieg gjorde og, som var befalt
 saa vit, som ieg var kyndig,

der dog blef noged da forglemt,
 thi rejsetiden minte,
 og var min aande nesten stemt
 af højen hald og klinte,

som ieg udi en hast besteg,
 og skal ieg sige sanden,
 en liud sig i mit øre sneg,
 som reiste haar i panden:

mig siuntisd dronning Thyre lod
 sin røst af højen lyde,
 som fordem kaltis Danebod
 ieg skulde hælde tyde:

Hvorfra dend høje svitte kom,
 som hendes graf bestraalte
 og hændis bolig runden om
 med fodesvngen maalte,

ja, biergets runde vilde saa
 med naadeglantz bepynte,
 att dend til graven, hvor hun laae,
 sig hasteligen skyndte.

Jeg svarte: Naadig dronning, det
 er vor monarch i Norden,
 er og, om ieg mindis ret
 dend tiende i orden

af gammel danske kongeblood
 og oldenburgisk stamme,
 og kand af ett heroisk mod
 for ald Europa bramme,

kort sagt, det er dankongen self
 af nafnet Fridrich fierde,
 som nys paa land og vandrig elf
 sin sejrig troupper lærde,

at føre palmekrantzen hiem
 til rigets fred og glæde,
 saa alle mand med største klem
 hans ære maa udqvæde.

Dend noble siæl, dett unge blod,
som haand- og hiertebunden
ved kongen staar af gammel rod
og brave stamme runden,

er landets moder, dronningen,
hvis dyde-glantz og stierne
er højt bekiendt for hver og en,
som findis nær og fierne,

Printzessen, som hos hænde gaar,
er kongens egen datter,
som dyden ene efftertraar
og hver mand billig skatter,

at hun sin fædris fromhed har
sig til lifægen kaarit;
ej wunder! dyden self det var,
som hafde hænde baarit.

De andre, som er strax derved,
af brave mænd og fruier
er udi kongens følge med,
saa du nu bierget skuer,

som firmamentet prydet med
de dejlig solens straalr,
som hver et lius udi sit stæd
sin ære-glantz tilmaaler.

Dit sictemaal ieg mercher vel,
dend dronning replicerer,
Du meen, att majesteten self,
de andres lius formerer,

og mens ieg hør, at kongen dig
saa naadig til sig kalder,
til bierget ned jeg lister mig,
igien til aske falder,

imidlertid, Du Levi-mand,²⁾
forglem ei att aflegge
min ydmygst hilsen, ieg ej kand,
og ynske for os begge:

Dronning Thyres ynske over det høje
herskab.

Du stoere Friderich, ald Nordens ziir og crone
som træder paa min graf, med din højbaarne kone*)
og yndig daatter, Gud velsigne hvert et fied,
I flytter paa min høj og søde hvilestæd!

Min aske glæder sig og grønnis under jorden,
att Gorm min herris stæd og mit beklæd er vorden
af Dydens ægne børn, Gud signe dette par,
som himlens skiulte drift og forsiun samlet har!

Gud lad Jer lyse staa i blomster og florere!
Gud self det kongeblood fra slecht til slecht formeere,
att det kand vare ud med kampen haard og graa,
som tidens graadig tand forgievis bider paa!

Du landets haab og lyst, Printz Christian bevare,
før hannem lempelig med trygge engleskare
fra fremmed stæd og grund til arveland og stavn,
saa blomstrer udi ham Dankongers dyd og navn.

*) forlader mig, allernaadigste dronning, at dronning Tyre bruger her dend titul, som i de dage endog for høje standspersoner var brugelig, thi hun self paa den liden eller mindre steen ved Jellinge kirchedør kaldis kone af sin herre og konge Gorm.³⁾

Dend fromme hr. printz Carl med begge printzessinder, gif hver udi sit stæd din naade-qvægning finder, det ynsker ieg, som her i højen hviler sagt, og stædets itzig præst her til har amen lagt!

ENCOMIUM JELLINGENSE

Jellinge-byes, med hosliggende kierchis, højes og steenes beskrivelse.

1. Jellinge - b y e .

Beliggende udi Colding-ampt, Torrildherrit, haver sit nafn af en dommer, som udi Jylland haver regiærit førend kongernis opkomst, som var kaldet Ellinge og der skal have haft sin bolig og residence.

Torrildherrit, hvorudi byen er beliggende, hafer sit nafn af en af bemelte dommere, som var kaldet Torild.

Jellinge ligger 4 miile fra Colding, 5 miile fra Skanderborg og en miil fra Vejle, ligger udi en smuch og teml. fructbar egn, er vel bebiugt, hvortil er en meget god skou. Kaldis af O. Wormio udi hans Mon. Dan. en berømel. og nafnkundig bye og mener at kongerne udi gamle dage der skal have residerit.

Af denne bye haver dend omkringliggende egn sit nafn og kaldis Jelling-syssel.

Jellinge er Deris kongel. majestet voris allernaadigste konge tilhørende og sorterer under det Coldinghuusiske rytterdistrict.⁴⁾

Jellinge-byes nafnkundighed dependerer nu i disse tider af det gamle kongl. monument og begravelse, som derved findes, hvilched mange høje og lave personer med stor lyst og ynde har beseet, og er det særdelis i min tid 1711 in julio taged udi høje øjesiun af sl. højloflig ihukommelse dronning Luvise voris aller-

naadigste konges forrige høje gemahl, tilligemed hans printzelig højhed printz Carl og hændis højhed printzesse Sophie Hedevig, som da beviste præstegaarden dend ære og mig dend naade paa deris rejse fra Colding til Skanderborg der at holde middages tafel.

Siden — 1721 d. 5. aug. er bemelte monument taget udi høje øjesiun af Deris majestet vor allernaadigste konge self, tilligemed Deres majestet vor allernaadigste dronning Anna Sophia, samt af hændis højhed voris naadigste printzesse Carlote Amalia med følgende høje svitte, som iligemaade paa deris rejse fra Colding til Skanderborg lod sig behage udi præstegaarden att holde middags tafel.

Udi bemelte Jellinge-præstegaard haver udi forrige tider været ett stort huus kaldet Høfdingsborg, hvorpaa fremfarne konger have logerit paa deris tour fra Colding til Skanderborg, saasom dend gamle kongevej, som endnu er kiendt, faldt her forbi, hvilched huus ulychelig a^o 1675 afbrændte og siden dend [tid] ingen igien opbiugt, men alleniste tvende kamre og en stald er forordnet at holdis ved magt udi præstegaarden til Deris majestets tieneste, hvorfor præsten med trende smaa qvægtiender er beneficerit, som til kaldet er perpetuerit.

2. Jellinge-kierche.

Jellinge-kierche meenis at have været en af de første kiercher udi Danmarch, saasom dett er troligt at dend af kong Sven-Otto skal være opbiugt mellem hans farfader og farmodens begravelser.

Jellinge-kierche afbrændte til muuren, og alt indvendigt blef lagt i aske a^o 1679 og blef i tredie efterfølgende aar igien opbiugt, til hvilchen opbyggelse Deris majestet sl. højlofflig ihukommelse kong Chri-

stian dend 5te særdelis contribuerede, som gaf dertil 300 rxdl., da hand strax efter dends ødeleggelse pernocteride udi præstegaarden, og ved samme lejlighed besaae dend afbrændte kirche; hans høje ministri efterfuldte hans berømmelig exempel, hvorom min formand sl. mag. Lauritz Gonsager⁵⁾ haver ladet sætte følgende vers over choers-døren i kierchen.

Sic reparata ædes eleemosynâ Christiani
 Qvinti, Danorum, Norrigiorumq; Monarchæ
 Atq; Ministrorum, qvod Gyldenleuius agmen
 Duxit et excivit, cum Luxdorph, Schöler & auxit
 Cimbrorum gens tota stipem largita viritim.

Meningen er nesten denne paa dansk:

Dend mægtigste monarch, kong Christian dend femte,
 til Guds afbrændte huus sin runde haand ej glemte,
 de stoere rigens mænd af ham exempel tog,
 og hver sin milde haand til kierchens tarf fremdrog;
 derfor kongens nafn skal blomstre i vor minde,
 tilligemed hans mænds, hvis roes skal aldrig svinde,
 ja, hver en gafmilds lof, som skiærven sin frembar,
 skal staae, men steen og kalch dend nybygdte kierche
 har.

Førend bemelte kirche saa yncheligen afbrændte,
 var dend mere anseelig, end nu, og særdelis med ornamenter beprydet, runt omkring paa panelvegene var alle Danmarchis konger afskildrede, ligesom paa Kiøbenhavns raadhuus, kierchen med et anseeligt taarn og sejerverch beprydet og over alt med bly bedechted.

Udi bemelte Jellinge kirche var ophængt en tafle, hvorpaa følgende skrift var tegnet:

A^o 1586 under kong Friderich dend 2^{den} til Danmarch og Norge etc. regiæring, da lod Caspar Marchedaner til Søegaard, som dend tid var lænsmand paa Koldinghuus opgrave dend steen paa kirchegaarden, som staar her uden for kierche døren, og findis effterskreffne skrift derpaa, som kong Harald lod giøre over sin fader kong Gorm og sin moder Dronning Thyre, ungefær a^o 960 og regiæredis da det romerske rige af kejser Otto dend første og lod dronning Thyre dend tid giøre dend vold ved Gottorph, som endnu kaldes Danevirche, som begyndtis ved enden af Slyen, der som Hadebye haver standen, og gich til dend vestre søekandt, for dend aarsags skyld, at bemelte kejser Otto med sin krixmact vilde indfalde udi Danmarch, og ligger kong Gorm her udi dend ene høj og hans drotning drotning Thyre i dend anden høj begravnen.

Denne salige herre Caspar Marchedaner er særlig att love for denne berømmelige gierning, att hand haver ladet denne sten opdrage af mørchet og sat dend op paa kierchegaarden alle til efftersiun, hvorved hand har draged sit eged nafn og minde frem for effterkommerne.

Paa bemelte kierchegulf findis en stoer steen over dend første evangeliske præst effter reformationen, sl. Niels Smid⁶⁾ og findis hans boemerche, neml. en hesteskoe paa stenen; samme mand sigis forvist att skal hafve haft 12 sønner, som alle til præstlig embede skal være blefne befordrede, og er de Gluder, en berømt og bekient familia, af hans descendenter. Der ligger iligemaade en præst ved kirchemuren, sl. hr. Søfren Stephansen Virst,⁷⁾ som blef af de kejserlig arresterit ungefær a^o 1627 for correspondance hand hafde haft med sl. kong Chr. 4des general, thi budet,

som hafde brefved udi sin vandrestaf indsluted, blef opbract, præsten fængslet og døde derudi; siden effter hans død hafve fienderne af forbitrelse ophængt hans døde legome paa en høj her paa marchen, som endnu effter ham kaldis præstehøjen, hvorfra hans hustru lod ham nedtage og begrave.

3. De tvende stoere høje.

Ved Jellinge kierce ligger tvende stoere høje, hvor udi dend ved dend søndre side ligger begravnen kong Gorm, og udi dend ved dend nordre side hans dronning Thyre Danebod.

Dend høj, hvorudi kongen ligger, er flach og bred oven paa og udi circumferentz 157 allen, nedn omkring foden 431 allen og udi højden 37 allen.

Dend høj, hvorudi dronningen ligger begravnen, findes udi bredden oven om 112, nedn til 360 allen, udi højden 46 allen.

Oven paa bemelte nørre høj er et dybt hul eller brønd udi omkreds 47 allen, som i forrige tider med got vand for indbiugerne haver været forsiunet, men nu i grunden forstopped, saa det vand, som nu er, er regnevand, som tvende gange i min tid haver været tør, ellers er hullet teml. dyb, saa mand med en stage paa 5 à 6 allen icke kand naae til fast bond, men vel paa sten kand støde paa begge sider, hvoraf mand slutter, det maa have været en kilde omsat med sten udi gamle dage.

Jeg vil inted melde om dend gamle sagn eller fabul, att denne kilde skulde have været hellig til at læge allehaande brech, indtil en mand skulde have toet sin blinde hestes øjne, hvilchen skal have faaed sit siun, men manden blevved blind og kilden siden ved saadan vanhelligelse forderved.

[Ellers, som befindis, at alle store høje paa marchen, som ere brugt til begravelse, ere icke allene omplantede med sten, men og ligesom murede jordkieldere opført indvendig, saa kunde være troligt, at dend høj, hvor udi dronningen ligger begravet, kunde være indfalden, og bemelte hull, som er oven paa bierged, kand deraf være forarsaged].

Disse tvende høje er sammenførte med menneskelig hænder effter kong Harald Blaatands anordning hans forældre til ære, men er efter sl. højlofflig hukommelse kong Christian den 4tes højpriiselig anordning omplanted med et stengierde, hvilched nu er forfalden, og ligger højene uden hegning; dog haver mand det meste indseende muligt, at intet af højene af bønderne i deris gaarde bliver bortførte.

4. De tvende steene.

Uden for Jellinge kierchedør staar en stoer steen, som meenis med dett dend haver under jorden at være $5\frac{1}{2}$ allen høj, dend er 3kanted, paa dend første side, som er udi bredden $4\frac{1}{4}$ allen, findis nogle runebogstaver at være indgrafne, dend anden side præsenterer en løve med et dragehoved, siden er bred $2\frac{3}{4}$ allen, dend tredie side, bred $2\frac{1}{2}$ allen, viser et menniske udi romansk habit og skichelse; paa dend første side af stenen staar efterfølgende skrift:⁸⁾

HARALTR : KUNUKR : BAD : KAURUA :
 KUBL : DAUSI : AFT : KURM : FADUR : SIN :
 AUK : AFT : DIURUI : MUDUR : SINASA :
 HARALTR : KESSOR : UAN : TANMAURK :

Som lyder paa gammel danske:

Haraltr kunugr bad kaurva kubl dausi eft Gurm fadur sin aug eft Thirue modur sinasa. Haraltr kesor van Tanmaurk.

Eller saaledis paa voris danske:

Harald konge lod sætte dette begravelse over sin fader Gorm og over sin moder Thyre, Harald kejser vandt Danemarch.

Endnu saaledis verterit:

Her hviler sig kong Gorms og dronning Thyres beene, hvis søn kong Harrald lod opsætte disse steene til ævigt minde og et varigt monument, en gierning værd at sees i steen og pergament.

Ægyptens Wunderverch pyramides er bleven til tidens ødsel⁹⁾ og i glemmebog er skreven dett mausolæum er saa kostbar hvilegraf, som Artemisia sin mand og herre gaf.¹⁰⁾

Men højen disse been og aske sacte hytter, og steenen deris nafn og æresvers udbytter, som bliver ved, mens eeg paa 100 aar forgaar, ja traadser tiden self nu snart i 1000 aar.

Paa dend anden side af steenen staar en løve med ett dragehoved indvichled udi baand og stricher, neden under denne skrift:

ALA : AUK : NURUIAK :

Paa gammel danske:

ala aug Nurvieg.

Paa voris danske:

Saa vel og kejser over Norge.

Paa dend 3die side af stenen staar en mand udi romansk habit intricerit udi nogle stricher og der under følgende bogstaver:

AUK : TINI : F : KRISTNO :

Paa gammel dansk:

aug tini folch kristno.

Paa voris danske:

og hand lod folchet christne.

Denne kong Gorm her skrives om paa stenen haver iche været Gorm dend gamle og 51de konge i Danmark, om hvilchen Saxo fortæller, at hand ved sin svend Thorchild lod opsørge sin afguds Ugartiloches skichelse, og da han fornam, hvilchet ett uhørlig monstrum hand hafde tilbudet, døde hand af forskrechelse. Men dett var Gorm den grumme og tredie af det nafn, udi hvis tid religionen først blef indført udi Holsten, men blef meged hindret af kongen, som til afguderi var hengiven og derover nedbrød kirchen, som de christne havde opbiugt udi Slesvig, skal vel have været en statelig herre af statur og skickelse, men derhos en grumme tyran for de christne, som derfor haver tillagt ham det nafn, Gorm dene grumme.

Bemelte konge befriede sig med kong Etelreds daatter af Engeland, som begiærede af kongen, hun de trende første nætter efter deris brøllup maatte blive urørt af ham, hvilked hand og bevilgede, og at hand disbedre kunde holde sit løfte, lagde hand et draged sverd mellem sig og dronningen; hændis forsæt med denne begiæring var, hun mente kongen ej ved saa smuch en printsesse skulde have temperet sin begiærlighed, og ifald hun skulde permittere ham at bryde sit løfte, skulde hand igien af hænde lade sig persvadere til at antage dend christlige religion, men hændis anslag slog fejl, kongen holt iche alleene sit løfte, men blef i sin vankundighed, skiønt dronningen ofte raade ham derfra og for sig og medfølgere fra Engeland var dend samme troe hengifen.

Denne kong Gorm, da hand var alderstigen, hafde tvende sønner Harald og Knud, af hvilche hand elskede Knud mest, hvilchen søn var udrejst paa rigens strømme at holde dem rydelig for sørøveri, og hafde kongen sagt, om nogen kom og bracte ham tidende om sin søns død, denne vilde hand dræbe med sin egen haand, og som bemeldte Knud kongens søn blef skudt af fienderne, var ingen, som turde bringe denne tidende for kongen, iche engang dronningen self; thi fandt hun paa dette raad, at hun iførte kongen sørgeklæder, og skickede alting for ham, som naar mand i de dage sørgede over en død; da sagde kongen, nu formercher ieg, min søn Knud er død; da svarede dronningen, det siger I self min herre og iche jeg, hvor over kongen døde af sorig for sin søn.

Thyre Danebod var, som nu blef meldt, kong Etelreds daater af Engeland, hvis sønner af bemelte konge blef gjort til arvinger af Engeland; hun overlevede sin herre og konge Gorm og tilligemed sin søn Harrald lod opkaste dend vold fra Slesvig til vestersøen, som kaldis Danevirche (ligesom de danskis verch og gierning), hvilchen linie med folch og vagttaarne var forsiunet for de tydiskis indfald udi Synder- og Nørre-Jylland, thi kejser Otto dend første hafde med krig udi Harrald Blaatands fraværelse oversvømmet landet og kom saa vit ind i Nørre-Jylland, at hand kastede sit glavind i limfiorden, som og paa dette stæd effter ham kaldis Otte-sund, men hand maatte, i en hast, retirere sig ud af landet, da kongen med sit folch kom over fra de andre provintzier, at hand ej som udi en sech udi Jylland skulde blive indvichlet.

Bemelte dronning elskede undersaaterne som børn, de igien hænde som landets moder, kaltis derfor Thyre Danebod, som dend der bodede og fremmede landets

tarf og beste, og udviste sig from, dannis og god imod alle, af hænde sigis Tyrsech en berømt herregaard ved Vejle, saavel og Tyrregod en smuch landsbye til- ligemed flere som Tyrstæd og Tyrstrup ved Horsens et c. att have deris nafne.

Harrald, som haver oprejst denne steen og samlet disse høje til sine fædris begravelse, succederide sin fader og var den 64 konge udi Danmark, var dend første, som furtplantede den christne religion udi disse lande, som hans moder hafde ført med sig, men hans søn Sven-Otto, eller Sven Tviskeg, som han kaltis, fordi hans skeg var tvekløfted, hindrede sin faders gode forsætt, thi sønnen oprørte almuen, som var forbitred paa faderen, fordi hand hafde afskafed deris gamle afguder; og fordref sin fader fra regimentet, ja fra lived, og stiftede de gamle vildfarelser igien udi landene; indtil til Gud særdelis omvente bemelte kong Sven-Otto, effter at hand trende gange af de vender hafde været fangen, og blef siden en ifrig christen og ved Poponis hielp omvendte almuen, biugede kircher og satte biskoper [og præster] udi riged og blef fremturende i sit gode forsæt til din døds dag.

Om bemelte kong Harald skrivis der, at da hand var i verch med denne store steen (eller som nogle mener med en større) at sætte over sine fædre, skulde en bonde ungefær været henne og seet dette verch, hvilken kongen spurde, om hand nogensinde hafde seet saa stoer byrde at dragis med meniskelig haand, hvor til bonden svared ja; thi i gaar saae ieg din søn Sven at drage fra dig ald Danmarchis rige, thi hans søn, som nu blef meldt, opvacte almuen imod ham og jagede ham fra scepter og crone.

Af bemelte konge haver Haraldskiær en berømt herregaard ved Vejle sit nafn.

Samme kong Harrald blev ynchelig ombract af sin egen liftienere Toche paa Helgenis, effter att hand hafde dend heele dag holdt feltslag med sin søn, [som han tabte,] og om natten retireret sig udi skoven. Hans legome blev ført til Roskild og der begravet.

Ellers er det mercheligt, att Harrald kalder sig kejser paa steenen, hvormed hafvis henseende til, att hand hafde befried riged fra kejserens indfald og hafde udi hans retirade af landet indtaget mange af hans bagtrouper, og derfor hafde riged til dis større ære for ham titulerit med kejserlig nafn, som dend der var ligesaa vel en enevolds monarch udi norden, som dend anden udi synden og vesten.

Jeg finder inted synderligt udi nogle af de skribenter, ieg har læsd, om denne løvis og mands bemerchelse paa steenen findis, men muligt Harrald, som dend første christne konge i Danmark vilde ved løven med dragehovedet hieroglyphice give folched tilkiende dend gamle løvis og dragis satans baand og bolte, som hand nu ved Christum var bleven bundet med, hand, som til dend tid hafte retelig været løs udi norden, og ved manden indvichlet udi stricherne haves mulig henseende til folched self, som hid indtil hafde været afguds dyrchere, og bundet udi Satans striche, at de nu der af denne figur kunde tage anledning att tache Gud, som hafde frigiort dem udi Jesu Christo.

Ellers siunis og att disse tvende figurer kunde være kejser Ottonis og kong Harralds vaaben, løven att bemerche kongen, som var frimodig som en løve til att udjage kejseren og befri landet, og manden at denotere kejseren, som hand af riged hafde uddreved, thi manden som staar paa steenen og findis udi en romeris skichelse, siunis at bekrefte denne meening.

Foruden dette finder ieg udi Arnkildes Althen Hej-

denthumb att det har været skich for de gamle cimbrer att holde deris Guds tieniste ved de dødis grave, og som dette har været det anseeligste monument i de dage, har der ej heller været liden conflux af almuen; saa haver, muligt, kong Harrald ladet denne løve eller drage, som kunde være deris afguds lignelse, forestillis paa stenen til at vise folched hvilchet et monstrum de hid til hafde tilbedet, [som præserteridis under leopardens lignelse,] og ved manden paa dend anden side vise dem hen til Christum gud og mand, som de nu i stæden for de gamle afguds billeder skulle tilbede, dyrche og ære.

D e n d a n d e n o g m i n d r e s t e e n .

Der staar endnu en anden og mindre steen uden for Jellinge-kirchedør, høj over jorden tvende alne og bred $1\frac{1}{4}$ allen, hvorpaa effter-følgende skrift findis tegned.

Med rune-bogstaver:

KURMR : KUNUKR : KARDI : KUBL : DUSI : AFT :
DURUI : KUNU : SINA : TANMAURKAR : BUT :

Paa gammel danske:

Gurmr kunugr gerdi kubl dusi eft Turui kuna sini
Danmaurckar but.

Paa voris danske:

Gorm konge satte denne steen over sin kone Thyre
Danebod.

Denne steen menis at være eldre, end dend store og være opsat af kongen i begge deris levende live, thi dronningen overlevede kongen efter alle skribenteres mening, men denne sten har kongen ladet udhugge for at vise dronningen i levende live dend ære hænde

effter sin død udi saadant et monument, som i de tider for det kosteligste kunde eractis, skulde vederfaris.

Denne steen betiente præsten sig af, da kirchen var afbrændt, i stæden for et altare, thi der stod hand under aaben himmel og forretede prædichen, altargang og anden Guds tieniste, hvortil og dend menige mand bar deris offer og gave til præsten.

Foruden ovenmelte tvende høje og steene findes adskillige høje paa Jellinge-march, som af menige mand haver adskillige nafn, saasom Dans høj, Svens høj, Tuns høj, Peders høj et c. som vel have været af kong Gorms ministres, der have udvalt deris lejerstæd udi samme egn, som kongen hafde til begravelse.

Slutning.

Højbaarne dronning, ieg til sidste slutning beder,
kast naadigt øje i det skrift, Dem vidre leder
til kundskab om de ord, som Harrald skref i steen
og satte for kong Gorms og dronning Thyres been.

Jeg sander vel, det først ved persestang og skrue¹¹⁾
burd have stedet ud, før De dett skulde skue,
tag det dog naadigt an, skjønt det ej sees i prent,
saa glæder sig derved Der' ydmygste client.

Noter.

¹⁾ Medens det her udgivne haandskrift er dateret 11. aug. 1722, blev texten oprindelig nedskrevet faa dage efter besøget.

²⁾ Levi-mand. Hentyder til det gl. testamentes Levi stamme, der udgjorde præstestanden.

³⁾ Det har i ældre tid undret mange, at Gorm talte saa jævnt og hverken kaldte dronningen frue eller madame; i 1741 skrev Wadskiær (netop inspireret af vor Højer):

Her ligger Gamle GORM begravet med sin Kone,
Saa kaldes Dronningen paa hendes Monument,
Kom nu med Kone til en maadelig Matrone,
Mon Fruen tænker ey, at hun er Ære-skiændt.

⁴⁾ Kongens indtægter af Jelling var tillagt Koldinghus rytterdistrikt.

⁵⁾ Lauritz Andersen Gonsager var præst i Jelling 1668—1703.

⁶⁾ Niels Smed, præst i Jelling 1554(?)—1575.

⁷⁾ Søren Stephansen, præst i Jelling 1619—1629.

⁸⁾ Højer gengiver runerne, ikke efter egen læsning paa monumenterne, men dels efter Worms tegning, dels efter hans afskrift (der ikke er ganske overensstemmende). Vi gengiver her runerne med alm. bogstaver.

⁹⁾ ødsel: »øden«, »ødelæggelse«.

¹⁰⁾ Da kong Mausolos af Karien 353 f. Kr. døde, opførte hans dronning, Artemisia, ham et prægtigt gravmæle, efter hvilket andre fremragende gravminder nu kaldes mausoleer.

¹¹⁾ Pressestang og skruepresse i de gamle haandtrykkerier.

FORSKELLIGE OPTEGNELSER OM HJARNØ

MEDDELT AF ARNOLD HANSEN

Under mit Arbejde med Indsamling af Folkeminder til Dansk Folkemindesamling, var jeg saa heldig at faa en Del udmærkede Optegnelser overladt af Lærer Adersen paa Hjarnø. Nedenfor gengives nogle af disse Meddelelser, som sikkert kan paaregne Interesse blandt Aarbogens Læsere. Hr. Sofus Hansen, Hjarnø, har ogsaa givet mig gode Oplysninger om Skikke og Tildragelser paa Øen i ældre Tid.

Sagnskjalden Hjarne.

Saxo fortæller, at Sagnskjalden Hjarne, der vandt sig Riget for et Mindekvad over den døde Kong Frode Fredegod, flygtede til denne Ø, der fik Navn efter ham. Sagnet siger det samme. Da Kong Hjarne blev forjaget fra Sjælland, søgte han Skjul paa Øen her. Han var forklædt som Saltkoger, saa ingen skulde kende ham. Han besøgte Kongens Gaard der paa Øen og satte sig nederst ved Bordet uden at mæle et Ord. Hjarnøkongen bød, at han skulde to sig, og nu blev han kendt paa de mange Ar, han havde paa Kroppen. Kongen lod nu Hjarne dræbe, hvorefter han blev høj-

lagt paa Øen, der tog Navn efter ham. Og der fortælles, at han ligger i en af de store Skibssætninger, der findes paa Øen, og som omtales nedenfor.

Om Bjergmanden i Østerbjerg.

Den lille Ø Hjarnø er meget flad, kun faa Steder hæver Kysten sig ret meget over Havets Overflade. Mod Øst ud mod det aabne Kattegat er der nogle Brinker, som er flere Meter høje. Man kalder disse Brinker for Østerbjerg. Der plejer at være en 4—5 Meter bred Strandbred nedenfor Brinkerne, hvor der ligger rigeligt med Sten og Tang. Men engang imellem gaar Havet ind og gør rent op til Brinkens Fod, og da begynder Jorden at skride ud. Man ser da, at Brinkerne bestaar af mange forskellige Jordlag, rødt Ler og Sand blandet med Sten, enkelte af disse er jernholdige. Ind imellem Lagene ses flere Steder mørke Striber af en fast sort Jordart, lignende Al. Et Sted i en Slut ser man kun denne sorte Jordart, og dette Sted kalder man Bjergmandens Ovn. Her paa Østerbjerg — fortæller Sagnet — boede der i gammel Tid en Bjergmand, og han bagte sit Brød i Ovnen.

Tæt ude ved Østerbjerg ligger to Gaarde, som kaldes Havgaardene. En Mand fra en af Gaardene var en Dag ude at pløje. Pludselig standsede Hestene og vilde ikke lade sig drive fremad. Manden vilde da gaa om foran for at se, hvad der kunde være i Vejen. Han saa da, at der laa en Ovnrage i Furen. Den var itu, thi Skaftet var gaaet af. Manden spændte nu Hestene fra og gik hjem og lavede Ragen i Stand og lagde den atter ud i Furen. Næste Dag, da han kom derud for at pløje igen, laa der et Sigtebrød i Furen. Det var Bjergmandens Betaling.

En Undersøgelse af dette Sagn er foretaget af Inger

M. Boberg, som har udgivet: »Bjærgfolkenes Bagning. Danmarks Folkeminder Nr. 46«, Kbhvn. 1938.

Kirken paa Hjarnø.

Kirken er en Kampestenskirke. Der knytter sig følgende Sagn til dens Opførelse. Det var Meningen, at Kirken skulde ligge midt paa Øen, men efter at man havde faaet begyndt, kom Vanskelighederne. Hvad der blev bygget om Dagen, blev revet ned om Natten. Man blev da enige om at opgive at bygge den der, og man hentede to Stude og spændte dem for en stor Sten ude i Vandet, som de skulde trække op, men deres Kræfter slog ikke til ret længe, og de styrtede kort efter, at de var kommet op paa Brinken, og der blev Kirken bygget.

Lidt anderledes fortælles der ogsaa. Man bandt et Par Stude sammen og lod dem gaa en Nat, og hvor de laa om Morgenen, blev Kirken bygget.

Kirken ligger helt ude ved Vandet i den sydvestlige Side af Øen, og Grunden til, at den blev bygget der, er vel nok den, at Kirken skulde tjene som Sømærke for sejlene udefra. Maaske har det ogsaa været af Hensyn til Præsten, som vel nok ogsaa dengang boede i Glud.

Der har været tænkt paa at faa en Præst herover, thi »østerhenne« laa der for faa Aar siden baade Præstejord og Kirkejord, der sikkert er afstaaet af Herregaarden Jensgaard. Disse Jordstykker blev dog købt i Mands Minde til »Havgaardene«.

Om Bebyggelsen i ældre Tid.

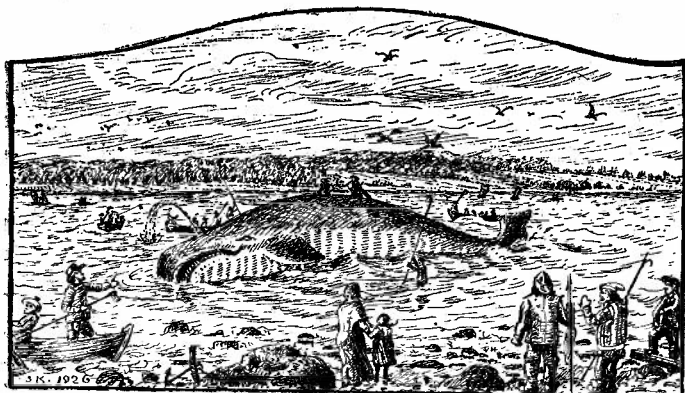
For 50 Aar siden laa alle Gaardene langs med Vejen og var ofte bygget sammen to og to (Tvillinggaarde — endnu hos Mathias Pedersen og Hans H. Hansen). I

mistænkt for at være Spion, derfor fik han denne Omgang.

Markfællesskabets Tid har Markerne nok været ind-
delt som alle andre Steder. Man fortæller endnu et

Da den store Hval strandede i Alrø Sund.

Som en mægtig Forstyrrelse i det daglige Liv har den vældige Begivenhed været, da den store Hval strandede i Alrø Sund. Igennem mange Aar havde man paa Gaardene paa Hjarnø store Stykker af Hvalknogler; særlig Ryghvirvlerne var brugbare som Huggeblokke. Endnu findes i Østergaard to Hvirvler, som bærer tydelige Mærker af Økser. Et Ribben af Hvalen blev skænket Glud Museum af Lærer Lodsgaard. I mange Aar vidste ingen ret, naar Begivenheden var sket; men Søren Knudsen i Glud har Æren af ved sin utrættelige Iver at have fundet en Beskrivelse af Begivenheden i en gammel Avis i København. I »Aalborgs nyttige og fornøjelige jyske Efterretninger af 1. Februar 1771« stod følgende at læse: »Paa Hiernø Land er først i December med haardt Veyr og høye Vande kommen fra Havet ansættendes en stor Fisk, og idet han vilde sætte sin Fart igennem det nordre Løb fra Landet, blev han staaende paa 7 Foed Vand. Dagen derefter, da Vandet var falden ongeføhr 1 Foed, begave Indbyggerne sig i Baade til Fisken, som laa nogle Foed med den ene Side over Vandet, og af sit Pusterør eller Aandehullet pustede Vandet meget højt i Vejret; Folkene havde Økser paa lange Stager og hug i ham, men da han agtede det ikke, gik nogle af de dristigste paa Fisken og hug nogle Læs Spæk af hannem; derefter forføyede de sig i Baadene og hug moxem Rygbenet i to samt Hul paa Siden, hvor de med Magt stødte et stort 12 Alens Træ i Livet; da dette skete, følte han først Smerten og slog meget haardt med sin Hale, som var 7 Alen bred, i Vandet og pustede da meget Blod og Vand af sig, som overstænkte alle Folk i Baadene, der maatte flygte fra ham, han drejede sig ofte om paa Halen, men kunde ej undgaa

Den store Hval. Tegning af Søren Knudsen.

af Mangel paa dybt Vand. Endelig fik de et stort Hul hugget udi hans Hoved og derved dræbte ham. Samme Fisk var 26 Alen lang og 8 Alen dyb. Derefter fik Beboerne ham ved Gang-Spil halet til Landet, hvor mange omliggende Herskaber rejste over at bese den, som var forunderlig af Skabning.... Den var meget feed og havde 3 Quarter reen Spæk paa Siderne, saa Beboerne fik henimod 100 Tdr. Tran, foruden en Del Fit, som flød af ham i Søen.... Ingen her ved Navn paa Fisken... Bemeldte Hjarnø tilhører ellers Hr. Consistorialraad Glud i Bjerre Herred.« (Se iøvrigt Vejle Amts Aarbog 1926, Side 123—127.)

Saavidt den gamle Skildring. Beboerne havde mange Gisninger om, hvad det var for et Dyr, og først senere er det klarlagt, at det var en Kasketot, en Slags Tandhval. Forøvrigt fortælles der, at der opkom en stor Strid mellem Hjarnøboerne og Alrøboerne, som krævede at faa Del i Byttet. Der siges ogsaa, at Alrøboerne en Søndag, mens der var Gudstjeneste paa Hjarnø, roede herover og stjal noget Kobbertøj.

Kong Hjarnes Sten.

Paa en Mark (ikke langt fra Østerbjerg), som hørte under Gaarden Østergaard, laa der i gammel Tid en stor Sten, der kaldtes Kong Hjarnes Sten. Man har fortalt, at hvor den laa, var Kong Hjarnes Grav. Man fredede imidlertid ikke godt om Graven, thi Stenen blev fjernet. Da der efter Treaarskrigen skulde rejses et Minde over de faldne Soldater i Slaget ved Fredericia 1849, blev den hentet. Den blev hugget i firkantede Stykker og saaledes parteret ført bort fra Øen. Nu sidder Stykkerne af den i Stenvolden om Krigergraven i Fredericia.

Oldtidsminder og Rester af en Saltovn.

Engang i forrige Aarhundrede blev der fundet et Bronzesværd paa Øen; det er — saa vidt vides — nu paa Nationalmuseet i København. Vikingegravene paa Øen omtales nedenfor.

Helt nede, hvor Marken gaar over i »Æ Flon« (det lave Vand, der ser ud til at have været Fjordbund i gammel Tid, og som gaar fra de højere Marker og ud til Stranden mod Syd), findes der endnu Rester af en Saltovn; der er Skaar og forkullede Rester, som er et Minde om den Tid, da Beboerne sydede Salt paa Øen og — ligesom paa Læsø — brændte Skovene bort. Endnu findes dog en Smule Skov med enkelte Egetræer i. Saltsydningen er blevet foretaget i store, brændte Lerkar i det 16. Aarhundrede.

Den gamle Mølle.

Øen ejedes af Herremændene paa Jensgaard indtil omkring 1855; da Gaardene begyndte at blive fæstledige, købte nogle af Bønderne deres Gaarde, og de fik meget ud af deres Bedrift. Jorden var vældig yde-

rig dengang, og man gik i Gang med Mergling. Mergelen hentede man fra Marken, hvor man endnu træffer flere Grave, som ikke er fyldt. Kornet blev malet paa den gamle Vindmølle, som laa ude paa Vesterhoved. Ejerne af den straatækte Mølle har gennem Tiderne haft gode Indtægter ved Kornsalg. Møllen er nøjere beskrevet af Søren Knudsen i »To gamle Møller i Bjerge Herred« (Vejle Amts Aarvog 1926). Møllen er nu fuldstændig borte. Da den forfaldt, blev den nedrevet for en Del Aar siden. Til Minde om den ligger endnu en Møllesten ude i den yderste Gaard mod Vest.

Søren Knudsen skriver anførte Sted, at paa een Vis var Møllens Beliggenhed idyllisk, og i højeste Grad var den formaalstjenlig — det var ikke hen i Taage, den var anbragt paa dette Sted — den yderste Spids mod NV paa den lille »Kongeø« Hjarnø, lige ved den vældige »Stenrøse« mellem Klippestykker som Smaahuse, med Vestenvinden susende om sig ved hver given Lejlighed. I Forfatteren Sigurd Elkjærs Bog »Et Muldskud i Havet« er det Hjarnøs Mølle og den gamle Møllerslægt, der er Midtpunktet.

Under de daarlige Tider for Landbruget omkring Aar 1880 mærkedes Dyrtiden naturligvis ogsaa paa Hjarnø. Folk var meget fattige. Penge saa man ikke mange af, og Købmandsvarer brugte man ikke mange af. Kun en Gang om Maaneden købte en Husstand lidt Sukker, Kandis og Kaffe. Kreaturer eller Heste, som skulde leveres i Købstaden, blev trukne dertil. For over 50 Aar siden havde man en Hesteptram til at befordre Heste over til Fastlandet.

Luk Porten, det er jo ingen, vi kender.

Befolkningen paa Øen var endnu i Slutningen af det 19. Aarhundrede ikke meget indladende overfor frem-

mede. Det skete, naar der kom Gæster til Øen, at man spejdede ved Portene, og saa man, at det ingen Kending var, kunde man høre det Udtryk enkelte Steder: »Luk Porten, det er jo ingen, vi kender.« Dengang var mange af Beboerne indgiftet, saa hele Øen var een Familie. Nu er det anderledes.

1890 blev Andelsmejeriet oprettet, efter at man havde leveret Mælk til Glud Mejeri et Stykke Tid. En lille Kolonialhandel fandtes der i Skolens Udhus, hvor Madam Henriksen handlede med Høkervarer. Mads Lods' Jens fik engang af et af Børnene, som ekspederede, udleveret Haarolie, da han forlangte Tran, og dermed smurte han saa sine Støvler. Madam Henriksen var ikke videre glad ved den Handel. 1890 oprettede Mads Peter Rasmussen en Købmandsbutik i et lille Hus Vest for Skolen. Først 1919 blev denne Forretning købt og oprettet som Brugsforening.

De gamle Folk var en Del overtroiske og fæstede stor Lid til Spøgelseshistorier og Fortællinger om Trolde. Lærer Lodsgaard, der sikkert har optegnet en Del herovre fra, spurgte en gammel Kone, om der var noget af den Slags, og hun sagde, at hun var fra den værste Troldgaard »Lodsgaarden«. Beboerne paa denne Gaard har maaske gennem længere Tid været Lodser, en Virksomhed, som dengang var fri. Skete det, at en Sejler viste Flag paa Fortoppen, var det en Lodshyre, og der blev undertiden Kapløb til Vandet mellem nogle af de mest interesserede. Det gjaldt om at komme først ud til Skibet, da der var en Skilling at tjene derved.

De aarlige Kapsejladser i Sundet.

De fleste Mænd, som havde været Soldater, havde aftjent deres Værnepligt ved Marinen, og de holdt af

at komme ud at sejle, ligesom de ogsaa drev en Del Fiskeri. Til de store Begivenheder hørte de aarlige Kapsejladser, som blev holdt i Sundet. Her var som Deltagere baade Kragejoller og Pramme. Mange af de udsatte Præmier gik til Hjarnø Mændene, og de fremmede maatte gaa Glip af Prisen. Endnu findes mange fine Gevinster hos Jens Pedersen og Steffen Pedersen. Gaardejer Niels Pedersen, der døde 1933, var en fin Styrmand. En Kapsejlads sluttede gerne med et stort Gilde, hvor der vankede en Del vaade Varer, og hvor man lavede mange Løjer og holdt Humøret højt oppe.

Harerne fangedes i Net.

En anden stor aarlig Begivenhed var Harefangsten. Denne foregik paa den Maade, at alle Mænd og Børn gik »i Kæde« og drev Harerne foran sig, indtil de var naaet til den ene Ende af Øen eller var kommet ud paa Odden. Harerne fangedes i opstillede Net og blev solgt levende for en god Pris. Om Aftenen var der Gilde hos Oldermænden, hvor det ogsaa gik lystigt til. Oldermændsinstitutionen eksisterer endnu, idet Værdigheden som Oldermænd gaar paa Omgang blandt Mændene. Oldermænden skal nu om Stunder passe »Harekassen«, hvori Indtægterne gaar fra Harejagten, som er udlejet til et Konsortium paa en kortere Aarrække. Endvidere er det Oldermændens Opgave at efterse, om Hesteprammen er i Orden, og han skal ligeledes sælge Græs fra Fællesjorden i Østermade.

Ungdommen holdt ogsaa af og til et Sammenskudsgilde, hvortil de lejede en Storstue hos en af Gaardmændene.

En rigtig Rævehistorie.

Beboerne paa Hjarnø har altid haft megen Interesse for Strandjagten, og ligeledes har de drevet Ande-

jagten fra Baade. Undertiden skete det, at en Sæl maatte bukke under for et velrettet Skud. Enkelte Gange har der været store Dyr paa Hjarnø, i 1930—31 var der en Daahjort, som blev skudt. Ligeledes har der været Ræve, naar Isen var fast. Engang var en Ræv sluppen over til Øen, og der blev holdt Jagt paa den. Man fik den drevet ned til Stedet, hvor Broen nu er; men der blev den borte, Jørgen Juul sagde da: »Man skulde vel ikke tro, at den er gaaet ind under Prammen?« Han lettede en Pram, som laa der. Ganske rigtigt, der sad Mikkel, men ikke længere end til han var opdaget, saa forsvandt han. Senere blev han skudt. Og det var vist ved den Lejlighed, at Jørgen Hansen, som var noget tunghør, var med. Da han saa Ræven, hævdede han Bøssen, men inden han fik skudt, gjorde Ræven et Spring og var død. »Det var da mærkeligt, den falder, saa snart man hæver Bøssen,« sagde han. Det var imidlertid en anden, som havde skudt den med røgsvagt Krudt. Det havde J. Hansen ikke set. Det var ikke samme Ræv, der gav Anledning til følgende Historie: Da Godsejeren fik at vide, at der var en Ræv paa Hjarnø, drog han senere derover med et Selskab og spurgte, om den var der endnu. »Nej,« sagde Manden, han spurgte, »den satte Jens Bødker todeme over den anden Dag.« Det var rigtig nok, men det var dog kun Huden, men det fortalte Manden ikke noget om.

Endnu en Jagthistorie. Harerne maatte ikke skydes for Godsejeren, mens Bønderne var Fæstere. Engang var et fint Selskab kommet ind i Steffen Pedersens Gaard, hans Hustrus Fødegaard. Hun var Barn dengang. De spurgte hende, da de traf hende udenfor Gaarden, om Folk her undertiden skød nogle Ænder? »Ja,« svarede hun, »de skyder undertiden nogle med saadan nogle store Øren.« En slem Historie.

I Lovens Navn lad fald'!

Den gamle Skik at brænde Valborgblus er bleven holdt i Hævd paa Øen. Engang »holdt« man Blus nede paa Marken. En Tjæretønde var sat paa en Stang og holdtes af Mejeristen. Sognefogeden kom til og brugte Mund. Men de unge tog ikke videre Notits deraf. Da raabte den gamle Sognefoged: »A sejer i Lovens Navn lad fald'!« Saa faldt den øjeblikkelig.

Der har kun sjælden været Ildebrand paa Hjarnø. Den sidste, der indtraf, var, da Lodshuset brændte 1908. Der var nu kommen faste Lodser. Lodsen havde nogle Ruser liggende, som var gjort i Stand. Der var kommet noget Fernis ned til Garnene, og derved skete en Selvantænding. J. Juuls Gaard brændte i 1807 ved Lynnedslag; der fortælles, at den gamle i Gaarden slog to Kors for sig, da Tordenbraget lød, og saa gik han og Karlen i Seng. Karlen indebrændte. Jens Hansens og Vestergaards Tvillinggaarde brændte 1826 ved Legstow, idet en Karl stak sin Pibe ind i Kornet i Laden.

Den første Damper.

Den første Damper vakte Øboernes store Forundring. Lodserne har sikkert holdt deres Indtog paa Hjarnø sammen med Dampernes voksende Mængde. Ogsaa Hjarnø blev Anløbsplads for Damper et Par Gange om Ugen. Broen blev bygget 1895 af Svenskere; indtil den Tid var der kun smaa Stenhøfter, f. Eks. Præstebroen og Møllebroen, hvor større Joller kunde gaa ind. Ved Præstebroen gik Præsten i Land om Søndagen. En Tid maatte fire Karle ro over og hente ham, hvilket irriterede Befolkningen, som ikke altid var venlig mod Præsten. Engang, da Karlene sejlede over med Præsten, holdt de helt op med at

ro ude i Sundet, saa Præsten har sikkert været nødt til at bøje sig for de genstridige Gutter.

Lærerne og Skolen har derimod som Regel haft Beboernes velvillige Bevaagenhed. Maaske skal de politiske Aar i 1880—1890'erne undtages. Da var Lærer Henriksen Degn paa Hjarnø; han var en noget stejl Natur, hvilket han maatte bøde for, idet Højtidsorefne blev noget smaa.

At Øen har forandret Form, ser man tydeligt langs Stranden, Havet har gaaet længere ind mange Steder, end det gør nu. Odden er dannet ved, at Sandet har lagt sig i en Barre, der efterhaanden er bleven tør. Howet har været en Bugt, hvori der kunde sejles, nu er den meget lavvandet. For Øjeblikket foregaar en ny Tilvækst. Siden Tangen ved en Sygdom er forsvundet fra Havet, har Sandet begyndt at lægge ind mod den sydlige Kyst, og Aar efter Aar lægges den ene Favn til efter den anden, saa Odden nu er bleven meget større, end den var for faa Aar siden.

Under forrige Verdenskrig fik Hjarnø elektrisk Lys.

Gamle Skikke og Overtro.

Der har — saa vidt vides — ikke været knyttet særlige Skikke til Høsten paa Hjarnø udover de, som var gængse andre Steder.

Man maatte selvfølgelig ikke begynde en Mandag. Denne Skik gjaldt ogsaa for alt andet Arbejde paa Gaardene: Saaning, Pløjning, Gødningskørsel. Endnu den Dag i Dag er der flere, der begynder en lille Smule Lørdag Eftermiddag paa større Arbejder. Enkelte holder ikke af, at Tjenestefolk skal begynde en ny Plads en Mandag. Nogle af Fiskerne i Snaptun begynder ikke paa nyt Fiskeri en Mandag eller den 13. i en Maaned.

Den Dag, man fik ophøstet, »strøg man for Kaa-len«, og Madmor maatte da ud med Gammeltøl og Æbleskiver; om Aftenen holdt man et Gilde, »Opskør«, med en bedre Nadver til Folkene, senere holdtes Høstgilder.

Inden man begyndte med Indkørslen, gik Kvinderne ud med en »Tagkjærre«, hvoraf de trak Baand og bandt om alle Negene i Hobene, for at intet skulde spildes. Undertiden bandtes to Neg sammen i »Kjær-
rer«. »Der skulde helst gøres saa meget Arbejde som muligt, før det var godt,« siger de nulevende, som har været med for en Del Aar tilbage.

Paa Hjarnø sagde man, naar man kørte efter det første Læs: »Saa i Guds Navn.« Under Stedet, hvor Kornet blev læsset af, lagdes gerne et Jollesejl eller et Lagen for at opsamle Kernerne, der spildtes.

Endnu kan nogle paa Øen huske, at deres Moder slog Kors over Dejgen og sagde: »I Jesu Kristi Navn«, for at den rigtig kunde løftes.

Til Jul bagtes smaa Brød, som blev kogt i Fedt og spist med Flæsk til Lillejuleaften; disse Sigtebrød kaldte man Kavringer.

Af Overtro har der været en Del paa Øen. For ca. 100 Aar siden tiltroede man enkelte af Beboerne Heksekunsten. Man mente, at disse kunde hekse — forgøre Folk — maaske ligefrem »slaa Øjne ud paa Folk«. En gammel Mand smed altid den første Spand Vand væk, han pumpede »Kjormesdaw«. Juleaften blev der sørget godt for Dyrene, og denne Helligaften maatte man ikke tage Lys af Bordet.

Den gamle Skik at lægge en Skilling under Maste-foden i en ny Baad har nogle af de ældre prøvet at følge, vel nærmest for Morskab.

Gaardejer A. Rasmussen paa Hjarnø, paa hvis Mark

Vikingegravene findes, har fortalt, at i hans Fødeegn, Ørtingegnen i Hads Herred, var det Skik, at Høstkarlen og Høstmøen, Folk, som blev fæstet til dette Arbejde, længe forud mødte til Helligaftensnadver baade Juleaften og Helligtrekongeraften. Naar de gik hjem, fik de en Sigtekage med sig. Det samme var forresten Tilfældet med Hjorddrenge, som blev fæstet for næste Sommer allerede om Efteraaret.

Talemaader.

En smuk Skik, som endnu holdes i Hævd af flere paa Hjarnø, er den at hilse »Gud hjælp«. »God Daw og Gud hjælp« — »Tak,« svares der.

Enkelte gamle Kraftudtryk er endnu bevaret fra den Tid, Mændene fo'r til Søs. Man siger »Todeme« og »Svenskeme«, naar noget rigtig skal bedyres.

Vikingegravene.

Om Skibssætningerne paa Hjarnø kan oplyses følgende (efter H. C. Broholms Afhandling i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937«):

I det Afsnit af Eddaen, hvori Snorre Sturluson behandler den gamle Gulelære, fortæller han følgende om Balders Ligfærd: Aserne tog nu Balders Lig og førte det ned til Søen. Hringhorne hed hans Skib, det største af alle Skibe; det vilde Guderne skyde ud i Søen og paa det holde Balders Baalfærd.

At det ikke alene er i Gudeverdenen, den Døde brændes paa sit Skib, viser de ganske talrige Gravfund fra den skandinaviske Halvø, i hvilke der blandt de brændte Ben forekommer Jernnagler fra et Fartøj, som er blevet brændt paa Baalet sammen med Liget. Men Side om Side med disse Grave med brændte Baade finder man andre, hvor den Døde er jordfæstet

i sin Baad tillige med sine Vaaben og andre Ejendele; og denne barokke Gravskik kulminerer i Vikingetiden med de pragtfuldt udstyrede Skibsgrave, af hvilke det er tilstrækkeligt at nævne Kongegravene fra Vestfold, Gokstad- og Oseberggravene.

Den Tanke, der ligger bag denne Gravskik, er jo ganske klar: Den Døde har til Færden til Dødsriget Brug for et Fartøj; brænder man Liget, maa Baaden underkastes samme Behandling; skal den Døde jordfæstes, foregaar det i selve Skibet. Ideen gaar rimeligvis tilbage til græsk-romerske Forestillinger om Dødsriget; men i og for sig maa den forekomme ganske naturlig for søfarende Folk, ikke mindst for et Folk, hvis Opfattelse af det Hinsides er præget af en saa kras Materialisme som Nordboernes i Vikingetiden. Mærkeligt er det da, at Baadgraven, der allerede fra det 5. Aarhundrede er ret almindelig paa den skandinaviske Halvø, saa vidt man kan se, aldrig rigtig har vundet Indpas i Danmark. Kun een eneste Højlæggelse i Skib (Ladbygraven) er konstateret i Danmark, og dette er saa meget underligere, som Skibssætninger (d. v. s. Grave, der er prydede med buede Stenrækker, der mødes i to Spidser, hvorved Stensætningen faar Lighed med et Skib) forekommer flere Steder inden for det gamle danske Landomraade, f. Eks. paa Ferslev Mark (Frederiksborg Amt), ved Lejre, paa Bornholm og Langeland, ved Litzemose, paa Avernakø, i Skamby Sogn paa Fyn, ved Tolne i Hjørring Amt, paa Lindholm Mark ved Nørre Sundby, ved Højstrup i Vester Han Herred, ved Balle paa Djursland, i Vejerslev Sogn i Viborg Amt (er fjernet de to sidstnævnte Steder), paa Hjarnø, paa Bække Mark i Ribe Amt, ligesom der har været Skibssætninger ved Gjenner Fjord i Aabenraa Amt.

Et Fotografi af Skibssætningerne paa Hjarnø.

Den vigtigste af alle de danske Gravpladser, hvorpaa der har ligget Skibssætninger, er dog den, der findes paa Hjarnø i Horsens Fjord. Det er tillige en af den danske Oldforsknings klassiske Lokalteter, som allerede Ole Worm har fundet værdig til Omtale.

Ole Worm skriver i ca. 1650 i et Tillæg til Monumenta Danica:

»Den, der ønsker at se en særlig Rigdom og Variation af saadanne Høje paa ét Sted, skal rejse til Hjarnø, der har Navn efter Hjarne, som paa Grund af sin Gravskrift over Kong Frode blev smykket med Krone og Kongenavn. Denne Ø er beliggende i Horsens Fjord. Paa dens østre Side vil man paa en flad Mark nær Stranden finde mere end 20 Gravsætninger anbragt i den Orden og Rækkefølge, som man kan se paa en vedføjet Tegning.

Mærkværdigt er det, hvis det er sandt, hvad Indbyg-

gerne fortæller, at en Tyr med Hornene havde oprodet et Sværd af en af disse Grave. Da en Bonde havde taget det med hjem, hørte han om Natten en Stemme, som paalagde ham at bringe det tilbage igen, hvis ikke han vilde ske en Ulykke. Det undlod han, som havde det i Forvaring, ikke at gøre. Alle de mindre Høje naar i Længden 12—13 Alen og i Bredden 4—5 Alen, men den største, i hvilken de siger, at Kongens Lig er begravet, henimod 30 og i Bredden ca. 20 Alen. Indbyggerne mener, at Kong Hjarne er begravet her tilige med hele sin Stridsmagt.«

Efter denne historiske Redegørelse fortsætter Dr. Broholm:

Siden Ole Worms Dage har »Skibene« været udsat for en meget haard Medfart. Da Henry Petersen ca. 1880 opsøgte og kortlagde Resterne, var kun 7 af dem synlige, og ogsaa disse mentes nu at være ganske forsvundne. Da henledte Gdr. Anders Rasmussen, Hjarnø, i 1935 Nationalmuseets Opmærksomhed paa, at der paa hans Ejendom endnu fandtes Rester af dem tilbage. Med stor Iver hjalp han og hans Naboer til med at fremdrage og restaurere, hvad der endnu var levnet af den berømte Gravplads. Hr. Rasmussen fortjener en varm Tak herfor, og fordi han efter endt Restaurering skænkede det Areal, hvorpaa Mindesmærkerne ligger, til Fredlysning under Nationalmuseet. Paa Arealet ses da nu Resterne af den fordums saa anseelige Gruppe af Skibssætninger, ialt 10, og skønt ingen af dem er fuldstændig bevaret, hviler der dog en særegen Oldtidsstemning over den lille Gravplads paa den sandede Mark i Nærheden af Kysten. Det lader sig næppe gøre at identificere alle de bevarede Mindesmærker.

Saa vidt jeg kan se, maa dog det store Monument,

der betegnes som Kong Hjarnes Grav, svare til det, som ogsaa findes paa Ole Worms Plan. Iøvrigt stemmer Worms Angivelse af Monumenternes Form og Størrelse godt med de nuværende Forhold. De bevarede Skibssætninger er alle orienterede i en øst-vestlig Retning med mindre Drejninger mod Nord eller Syd. Gennemgaaende er de ret smaa — Længden varierer mellem 4 og 8 Meter, Bredden mellem 2 og 3 Meter — og sat af ret smaa Sten, hvilket i høj Grad har været medvirkende til at berede dem deres Undergang, da Stenene let lod sig læsse paa en Vogn og køre bort, naar de laa i Vejen for Plov og Harve. Af Worms Plan ses endvidere, at der iblandt de aflange Skibssætninger har ligget flere smaa Rundhøje med Fodkrans, men de er nu alle forsvundne. Se Hjemstavnsbogen (Veje Amt) 1934, Side 221.

I Turistforeningen for Danmarks Aarbog 1937 skriver Redaktør Carl Th. Jørgensen, at Konservator Rakelev, der forestod Udgravningerne, mener, at et lille Samfund bestaaende af Nordmænd og Svenskere er kommet sejlene til Danmark og er gaaet i Land paa Hjarnø. Landgangen har kostet Sværdslag, da Befolkningen paa Øen ikke godvilligt har villet tillade en saadan Fremmedinvasion, og i Slaget har de fremmede sejret. Men Kampen har ogsaa kostet dem døde, og dem har man altsaa begravet paa Øen. Skønt har de gamle Vikinger sovet i deres Dødsskibe, der alle stævner mod Land; fra Kattegat har den saltfriske Strøm nynet omkring deres Grave, og over dem har Havets Fugle skreget, mens Grønsværen har bredt sit skærmende Tæppe over Vikingernes sidste Hvilested. Fremmede var de, da de kom til Øen. Ufred bragte de med, men nu værner Øens Beboere om de 10 Grave, der er tilbage, for gennem dem vil Kong Hjarnes Ø

for Fremtiden indtage en fornem Plads ikke alene i Sagnet, men ogsaa i Videnskabens Verden.

Skolen og Lærerne.

I Embedsbogen for Hjarnø Skole staar fortalt: »Før omkring 1820 var der ingen Skole paa Hjarnø, men en Omgangslærer ved Navn Niels Bro besørgede paa den Tid Undervisningen. Der blev holdt Skole een Uge paa Stedet, og man begyndte ved den ene Ende af Øen og blev ved til den anden. Før denne Tid er der, saa vidt man ved, ikke givet Undervisning for den opvoksende Ungdom paa Øen. Efter Skolens Bygning — et gammelt Hus, der blev købt til Nedbrydning ovre i Sejth og stillet op som Skole paa Øen — har der virket flere fast ansatte Lærere her i følgende Orden: 1) J. Baggesen, 2) Th. Hansen, 3) Madsen-Videbæk, 4) R. V. Jensen, 5) Hørlyck, 6) Mathorne, 7) L. Knudsen, 8) L. Henriksen, 9) N. R. Lodsgaard.«

De første fastansatte Lærere har sikkert ingen fin Skolestue haft at arbejde i. Datidens Skolestuer var simple. Bænkene var her som andre Steder fastgjort ned i Gulvet og bestod af simple Brædder, slaaet fast paa Pæle. Gulvet var belagt med Brosten, og Væggene var sikkert ikke prydet med andet, end hvad Børnene kunde finde paa at pynte dem med i Fritiden. Om Lærernes Dygtighed og Virkemaade kan der altsaa intet berettes. Deres Redskaber har ligesom Bohavet været simple. Børnene sad og skrev i Sand ved fir-kantede Kasser og slettede ud igen. Tiden blev delt mellem Stavning, Læsning og Undervisning i Religion. Den førstnævnte Lærer, J. Baggesen, døde her paa Øen og ligger begravet paa Kirkegaarden. Th. Hansen, der rejste herfra 1847, blev Lærer i Glud. Fra 1847 var Madsen-Videbæk Lærer ved Skolen; han havde

tidligere været Vandrelærer i Vestjylland. Hans Bogkiste findes endnu og opbevares paa Skolemuseet i København. I 1856 forlod han Hjarnø og rejste til Vinten-Enner. En Del af hans Børn er opvokset paa Øen. Han efterlod sig en dygtig Slægt.

Uenighed om Balslev.

Lærer Jensen, der var Lærer paa Hjarnø fra 1856 til 1858, var Lærersøn fra Uth. Han var uddannet paa Jelling Seminarium hos Forstander Svendsen, af hvem han var paavirket. Han vilde i sin Tid indføre Balslevs Bibelhistorie og Lærebog, hvilket Kapellanen i Glud vilde forhindre. Senere fik Kapellanen Veiland den Tanke, at Balslevs Bibelhistorie skulde benyttes ved Konfirmationsforberedelser, men det vakte stor Modstand hos Øens Befolkning, vel nærmest fordi Kapellanen havde stillet sig afvisende overfor Læreren angaaende Lærebøgerne. En af Konfirmanderne havde faaet en Bibelhistorie (Balslev) med hjem; men Søndagen efter gik hans Fader, Anders Sørensen, efter Prædikenen op og lagde Bogen paa Alteret og sagde: »Her har De Deres Bog igen.« Efter Gudstjenesten var der stor Skændsmaal uden for Kirkegaarden, hvilket fortsattes under Overfarten til Fastlandet. De fire Mænd, der skulde ro Præsten over, holdt til sidst helt op med at ro. Og Bølgerne har nok i dette Øjeblik gaaet højt i Sundet.

Læreren maatte sende Konen ud at tjene.

Om Lærernes daarlige økonomiske Forhold dengang vidner en lille Beretning om Degnen Haas i Glud. Han sendte Andragende til Sogneraadet om at faa Løntillæg, »thi han havde nu set sig nødsaget til at sende sin Kone ud at tjene«. Om denne Begrundelse frugtede vides ikke.

Omkring 1860 blev der lagt Bræddegulv i Skolen, men et Redskab havde dog jævnlig Plads derinde, det var Savbukken; ligeledes kunde Skolestuen ogsaa udmærket bruges til at hænge Tøj o. l. i. Dengang bestod Skolen kun af en lang Bygning; der var saa Stald og Lo i den ene Ende. Enkelte nulevende kan huske, at Lærerens Faar undertiden løb op over Halmen og trampede ind over Skolestuens Loft til Morskab for Børnene.

Skolelodden var indtil omkring 1855 paa ca. 3 Tdr. Land og gik fra Skellet, der gaar fra Sprøjtehuset mod Syd forbi Brugsforeningens Have til Overkørselen paa den anden Side Skolens nuværende Urtehave. Da Nabogaarden paa den Tid blev fæsteledig, blev den solgt til Landmand Mads Lods kaldet. Godsejeren lod da tage omkring 2 Tdr. Land fra Gaarden, og disse blev lagt til Skolelodden, saa Skellet kom til at gaa over til Hvidkildevvej. De følgende Lærere drev saa her deres Landbrug samtidig med, at de passede Skolen. Det nuværende Udhus blev bygget omkring 1881.

Lærer Jensen rejste fra Hjarnø til Skjold, hvor han var i mange Aar. 1858 blev Hørlyck hans Afløser. Hørlyck var Sønderjyde, og mens han boede paa Øen, holdt han Bryllup med en Pige fra Sønderjylland. Han var en rolig og bestemt Mand, men noget tungsindig. I 1861 drog han til Vrigsted, i hvilken By han døde.

Lærer Jensen efterfulgtes paa Hjarnø af Mathorne, der havde været med som frivillig i 1848—50. Mathorne, der skildres som en dygtig Lærer, rejste i 1863 til Læsø, og ved Krigens Udbrud i 1864 meldte han sig atter som frivillig. Senere fik han Ansættelse i Odense.

Efter ham kom L. Knudsen, som var Indehaver af

Embedet i 20 Aar til 1883. Han blev gift, mens han boede paa Øen, og hans Hustru var efter Sigende meget dygtig til at holde sammen paa det fattige Hjem og pleje deres mange Børn godt. Han selv skaffede en Del af Føden ved at gaa paa Jagt, og han var en fin Jæger, der altid kom hjem med Kød til Gryden og Fjer til Dynen. En Søndag glemte han rent under Jagten, at der var Gudstjeneste. Først da han saa Præsten blive roet over, kom han i Tanker derom og maatte skyndsomst ind i Vestergaarden og laane noget Tøj, saa han kunde være pænt paaklædt i Kirken. Han var dygtig til at undervise, og allerede i hans Tid blev der holdt Aftenskole. Knudsen var tillige en dygtig Skribent, der baade lærte Ungdommen at bruge et Gevær og en Pen. Man satte undertiden en Fænghætte paa et Forladegevær og skulde saa prøve at puste et Lys ud dermed.

I 1883 byttede han med Lærer Henriksen og rejste op til Skrødstrup. Lærer Henriksen var paa Øen i en Tid, hvor de politiske Bølger gik højt, og hvor Parti-erne stod meget skarpt over for hinanden. Da han ikke havde den samme politiske Opfattelse som de fleste af Beboerne, kunde der nok af og til være nogle Uoverensstemmelser mellem dem. Hans Hustru indrettede en lille Høkerbutik i Udhuset i den nordre Ende, her kunde faas de fornødne Kolonialvarer samt lidt Drikkevarer. Børnene lærte her at betjene Kunden.

•

Lærer Lodsgaards Gerning.

Da Embedet blev ledigt ved, at Henriksen i 1883 flyttede til Horsens, blev det søgt af Lærer Niels Lodsgaard, der var født i Nabogaarden. Han var udgaaet fra Gedved og havde tidligere været Lærer ved et Par Højskoler og vikarieret ved Horsens kommunale Skole-

væsen, hvorfra han kom til Hjarnø. Kendt som han var med Befolkningen, blev han en dygtig Lærer og Opdrager for Øens Ungdom. Han interesserede sig meget for Foredragsvirksomheden og fik ofte betydelige Talere til at rejse over til Øen, skønt der ikke kunde gives større Betaling for Foredragene, da Tilhørerkredsen ikke var ret stor. Han drev Landvæsen og var Foregangsmand baade i Skolen og paa Marken. Lodsgaard var økonomisk velstillet og havde stor Indflydelse. Flere af de Forbedringer og Fremskridt, der i denne Tid blev gjort, har sikkert i ham haft en god Talsmand. I hans Tid blev Skolen ombygget, og alt blev praktisk indrettet baade i Skolestue og Lejlighed, hvorfor han sikkert maa tilskrives en stor Del af Æren. Han ordnede ogsaa Haven. De sidste Aar, han var Lærer, var han ofte syg og maatte ofte holde Vikar. Skolelodden forpagtedes da ud til hans Broder, Jens Lodsgaard. I 1913 tog han sin Afsked og bosatte sig i Horsens, hvor han døde den 23. Februar 1915. Lærer Lodsgaard ligger begravet paa Hjarnø Kirkegaard, og inde paa Væggen i den lille Kirke hænger en Sølvkrans, som Befolkningen har skænket til Minde om deres dygtige og uforglemmelige Lærer. Over Gangen i Kirken ses en Messinglysekrone, som Lodsgaard og Hustru har skænket til Kirken.

1. Januar 1914 blev Carl Jensen kaldet til Lærer paa Øen. Han havde været Hjælperlærer et Aarstid hos Lodsgaard til 1. November 1913. Lodsgaard tog da sin Afsked, og Jensen rejste til København for at aftjene sin Værnepligt. — Skønt Jensen var inde som Soldat, blev han indstillet som Nr. 1 til Embedet, da Folk paa Øen meget ønskede ham kaldet. Han virkede paa Hjarnø til 1927. Fra August til December var Seminarist Nielsen fra As Vikar, indtil Lærer Adersen blev

kaldet til Lærer fra 1. December. Skolelodden blev nu solgt til J. J. Holm, Hvidkilde.

Øens nuværende Lærer, Alfred Adersen, kom til Hjarnø fra Stubbæk ved Aabenraa, hvor han havde været ansat i 3 Aar. Lærer Adersen er født i Ansager i Vestjylland, udgaaet fra Haderslev Seminarium 1924 og gift med Ingrid Hansen. — Jeg skylder Lærer Adersen Tak for de mange værdifulde Oplysninger, han har givet mig. Ligeledes takker jeg Gaardejer A. Rasmussen, Hjarnø, for talrige udmærkede Meddelelser.

Sofus Hansens Oplysninger.

Hr. Sofus Hansen, Hjarnø, har fortalt nedenstaaende:

Overtro vedrørende Fiskeri.

— En tidlig Foraarsmorgen sejlede jeg ud paa Horsens Fjord sammen med en Fisker fra Snaptun. Han rammede Pæle ned og satte det store Bundgarn ud. Vi havde Mad og en Flaske Brændevin med. Jeg lagde Mærke til, at han flere Gange slog Kors for sig i Luften med Brændevinsflasken, og da jeg spurgte ham om, hvad det betød, svarede han, at Sildene nu lettere vilde gaa i Garnet; thi nu havde de faaet deres Brændevin. De vilde blive fulde og kunde saa ikke se Garnet. Han slog Korsene ved Garnets Forende. Først efter at Fiskeren havde slaaet Korsene, maatte vi spise vor medbragte Mad og faa en Snaps.

Slagtning.

Kvinderne slagtede selv Gæs, Ænder, Høns, Faar og Kalve. — Engang skulde der holdes et fint Gilde, i hvilken Anledning en Del Høns maatte lade Livet. Hønsene blev »daanet« og plukket, før de blev slagtet,

og i dette Tilfælde var Konerne gaaet ind for at faa sig en Kaffetaar, inden den egentlige Slagtning skulde foretages. Nogle af de plukkede Dyr kom imidlertid til Bevidsthed og løb rundt i Bryggerset uden Fjer paa Kroppen. Saa kom Øens Lærer og fik det at se, og han sørgede for, at denne Slagtemetode blev forbudt for stedse.

Svineslagtingen foregik undertiden paa barbarisk Maade i gamle Dage. Steffen Petersen har saaledes fortalt Sofus Hansen, at engang, mens han var Barn, blev deres Gris stukken, da han gik til Skole om Morgen, men den var ikke død, da han kom hjem om Middagen. Det er ca. 85 Aar siden.

Man tog Varsel af Faarenes Brystbrusk, som man slængte hen paa en Væg. Hvis den blev hængende fast paa Væggen, betød det, at der skulde fødes en Dreng i Familien, faldt den fra Væggen ned paa Gulvet, »betød det en Pige«.

Der var ogsaa noget særligt at lægge Mærke til ved Milten; hvis den var ren og glat, var der ikke noget i Vejen for at bruge den; men saafremt der var en Fure i den, varslede den Dødsfald i Familien, inden Aaret var omme.

NEBBE SLOT — HARTVIG LIMBEK

AF ANTH. FUGLSANG

I.

I den urolige Nedgangstid i Danmark, der afløste Valdemarernes omtrent 100aarige Opgangsperiode, fik Landets store Jorddrotter travlt med at sikre, hvad de havde erhvervet sig Haandsret over. I stigende Antal henvendte Bønderne sig til Herremændene for at blive værnet mod Kongernes haarde Skatter og Ledingsopbud og forsvaret mod andre Magthaveres Selvtægt, imod at de gav Afkald paa deres Selveje og Odelsret. Adelsvældens Rivninger med Kronen — og indbyrdes — gav de fornødne Direktiver til den enkelte Herremand om at være sin egen Beskytter af Godset og Ly for de Liv han havde paataget sig Værgemaalet for.

Man benyttede de naturgivne Vilkaar i dette Formaals Tjeneste.

Ved Vand — og i Moradser, som kunde omflydes med Vand — opførte da Stormændene deres Borge, ofte paa Pæle, og befæstede dem, saa de afgav et sikkert Ly mod fjendtlige Overfald. At en saadan Borg tillige dannede et betrygget Udgangspunkt for Borgherrens egne Angrebsfejder naar Lejlighed bød sig, var naturligvis ikke mindre vigtigt.

Gaarslev Sogns østlige Grænse dannedes af Rands Fjord. Inde i Fjorden, omgivet af en Storskovs Ege byggedes i sidste Halvdel af det trettende Aarhundrede

en saadan stærk Borg, omflydt af Vand, paa Sumpen ved Fjordbreddens Vestside. Det var Nebbe Slot.

Efter at Kong Kristoffer II ved sin Kroning i 1320 var gaaet ind under Adelen's meget haarde Haandfæstning, som han vanskeligt kunde opfylde og ej heller viste god Vilje til at overholde, skabtes der Utryghed blandt Adelen, der efterhaanden gik over til Uvilje og aabent Fjendskab mod Kongen. Der udbrød Fejder, hvori Selvtægt var et førende Direktiv. Og da tre af Landets misfornøjede Stormænd, Marsken Ludvig Albrektsøn, Drosten Lave Jønsøn og den hollandske Eventyrer Knud Porse, som et politisk Modtræk mod Kongen opsagde ham Huldskab og forbandt sig med Hertug Valdémar i Sønderjylland og derefter i 1336 indkaldte Holsteneren Grev Gert til Landet og indsatte ham som midlertidig Rigsforstander, for at han som Anfører for Adelen skulde hævne lidt Krænkelser paa den troløse Kristoffer, som Broderen, Erik Menved, paa sit Dødsleje ifølge en Overlevering skulde have advaret imod at overgive Kronen, prisgaves Landet til en saare ydmygende og ond Skæbne.

Med Gert kom en Hoben holstenske Riddere herind. Landet opløstes i Bund og Grund under de ny Mægt-haveres Hænder, splittedes i Pantestumper. Der røvedes og plyndredes overalt i Riget, og hvor der ej var stærke Midler til at forsvare besiddende Eje, var Risikoen for at blive drevet fra Gaard og Gods, mishandlet eller dræbt, overhængende.

I denne Periodes frygtelige Aar vandt de befæstede Borge Respekt.

Blandt den skaldede Greves Hovedsmænd var der flere Brødre af den holstenske Adelslægt Limbek. Nicolaus (Klavs) Limbek, der fik Kalø i Forlening og blev en mægtig Mand i Landet, er et kendt Navn i

Danmarkshistorien, og en Broder til Klavs, der hed Lyder, og som ogsaa fik Forleninger i Jylland, havde en Søn, Hartvig, som blev gift her i Landet og Ejer af Jersøre paa Fyn samt Nebbe Slot. Hvorledes det gik til, at han blev Herre til Nebbe, er uvist. Muligt har han giftet sig til Herligheden. Kan ogsaa være, at Godset i Opløsningsaarene, »da Tyskerne reves om Danmark«, som en Bold er blevet spillet Faderen i Hænde, og at Sønnen derefter senere har taget det med List eller Lempe.

Nebbe Slot nævnes første Gang i Historien 1342. Da blev Godset taget i Besiddelse af en Tue Nielssøn, som hans Hustrus Arv efter hendes Fader, Hendrik Byemands Død. Seks Aar senere er Nebbe imidlertid i Limbekkernes Besiddelse, thi det fortælles, at Kong Valdemar Atterdag i 1348 mødtes med de holstenske Grever Henrik og Klavs paa Slottet, hvor de forhandlede med hinanden om Kongens Indløsning af pantsatte Dele af Jylland og Fyn.

Næste Gang Nebbe omtales, er omtrent et halvt Hundrede Aar senere, mens Margrethe havde Regeringstøjlerne, og da dømmes Borgen til at jævnes med Jorden.

Paa dette Tidspunkt var Hartvig Limbek Slottets Herre. I sine unge Dage have han tjent Kong Valdemar, derefter Oluf, og siden, som hærdet Krieger været Margrethes tro Hovedsmand i hendes svenske Fejder. Hr. Hartvig har været af et lidenskabeligt Gemyt — en stridbar Herre, naar det gjaldt Kronens eller egne Sager. Som Væbner, med Sølvs pore paa Hælen, havde han i Strid med en Nabo, Aage Estridsøn, om noget Jordegods i Vejlbj, paa den østre Side af Rands Fjord, selvtægtet dette og gav det først fra sig da et kongeligt Laasebrev satte Modparten som rette Ejer i Besiddelse

af det. Nogle Aar senere kom han som guldsporet Ridder i Strid med Kongens Ombudsmand i Jerlev Herred, hvor Hr. Hartvig ogsaa ejede Bøndergods. Ombudsmanden havde nok udvist større Myndighed overfor Hartvig Limbeks Bønder end hans Embede strengt taget hjemlede ham Adkomst til. Hr. Hartvig klagede derover til Lensmanden paa Koldinghus, Hr. Albrekt Skeel, men denne tog efter Klagerens Formening ikke haandfast nok paa sin fortrædvoldende Ombudsmand, hvorover Hartvig Limbek blev flintrende gal og svor Lensmanden en Ulykke for hans ligegyldige Adfærd i Sagen. Saa traf det sig i Aaret 1400, at Herren til Nebbe mødte frem paa Herredstinget i Jerlev, hvor Striden maaske var bragt ind til retslig Afgørelse. Der mødte han Lensmanden, og straks løgtede han Albrekt Skeel de sværeste Lyder paa sammen med Beskyldningen for at ville forvende ham Retten overfor Ombudsmanden. Lensmanden blev næppe Hr. Hartvig Svar skyldig. Nok! Trods Tingstedets Ukrænkelighed drog Limbek i Hidsighed sin Degen og stak Albrekt Skeel slet død.

Der blev jo en Opstandelse, da Lensmandens Krop segnede om paa Jorden. Tinget opløstes. Den hellige Tingfred var groft krænket. Men den kunde dog bødes med Penge. Jyske Lov fastsatte 40 Mark udover de tre Gange atten Mark for almindelige Tingstrætter, naar der fandt Drab Sted. Men da Drabet her drejede sig om en kongelig Embedsmand i Funktion, gættede nok de fleste paa, at Hr. Hartvig vilde komme til at bøde med sin Hals for Udaaden, hvis ej han som Margrethes tro Mand kunde vente en naadefuld Bod. Og endelig var der den dræbtes Slægtninge, hvis Tort og Tab og Ære krævede Soning og Mandebod, om ej Drabsmanden vilde gælde for en fredløs.

Hartvig Limbek bjergede sit Liv, men dømtes til som Straf at jævne sin stærkt befæstede Borg med Jorden. Det var en haard, men klog Straf, Dronning Margrethe satte igennem. Den var et Led i hendes almindelige Regeringspolitik. Baade under Valdemar Atterdags og hendes egne Bestræbelser for at genrejse det sønderlemmede, pantlagte Rige havde Adelen befæstede Borge ofte betydet uoverkommelige Hindringer for Rigets Frigørelsesværk. Ved alle opkommende Lejligheder havde begge derfor fulgt samme Regel: at kræve Forsvarsborge, der kunde byde Kongemagten Trods, lagt øde eller overdrage dem til Kronen. Og samtidig vaagedes der over, at ikke nyopførte Slotte befæstedes.

Nebbe Slots Dødsdom kendes af et Skødebrev fra Hr. Hartvig af 1401, hvori han »skøder og oplader til Kronen sin faste Gaard Nebbe under Koldinghus Len til evindeligt Eje«, idet han tilsiger, at Gaarden uden Modsigelse skal blive nedbrudt og ligge øde hen, og ikke igen blive opbygget uden Kronens Vilje og Ja. Det tilkendegives i Brevet, at dette sker for hans rette Sag og Brøde, som han havde med Albrekt Skeel, som han ihjelslog paa Jerlev Ting — og med Albrekts Frænder og Venner og for det Faldsmaal, hvori han var kommet til Kongemagten.

Af den nedbrudte Borgs Tømmer og Sten fik Hartvig Limbek Lov til at rejse en ubefæstet Gaard, tildels paa den faste Borgs Grund. Han vedblev at være i Dronningens Yndest til hendes dødelige Afgang. Sit Sæde i Rigets Raad bevarede han ogsaa under Erik af Pommern indtil sin Død omkring 1422.

Nebbe blev ved at være Limbekslægtens Besiddelse endnu i 140 Aar. Af de senere Ejere af Slægten viser ingen særlig fremragende Egenskaber, som satte

Mærke i Historien. En Sønneson af Hartvig Limbek, der ogsaa hed Hartvig, er skildret som en driftig Mand, men haard mod sine undergivne Bønder og stridbar overfor Naboer. Denne Hartvig Limbek lukkede Hølsmindets Udløb med Risgærder for at hindre, at Smaafolk fangede Fisk i hans Fiskevand. Derover rejste sig Folks Harmen, og man kappedes nu om ved Nattetide at stjæle den rethaveriske Herremands Fisk. Sine Skove stængede han ogsaa for at hindre Bønderne i at hugge Ris til deres Markgærder og Inderster for at sanke Brænde til Ovnen derhjemme. Fragsagn fortæller da ogsaa, at Gud straffede Hr. Hartvig, fordi han havde forholdt sine fattige undergivne Guds fri Velsignelser. Da han var død, kunde han ikke blive i Kisten, men laa paa Gulvet saa ofte Folk kom ind i Ligstuen. Han blev da jordet uden Kiste. Dette kunde jo nok tyde paa, at opirrede Tjenere og Fæstere har drevet deres Spil med det afsjælede Legeme.

En Søn af denne Hartvig Limbek, Klavs Limbek, blev Slægtens sidste Mandsætling paa Nebbe. Hans Navn figurerer paa Kristian III' Lovsamling (Kirkeordinansen) af 1536. Siden fik han Skade paa Forstanden og døde i fuldkommen Afsindighed 1562, vist tillige temmelig fattig. Godset var i Forvejen blevet solgt til den sindssyge Mands Værgen, Erik Krummedige, hvis Søn, Klavs var gift med Klavs Hartvigs Søster, Else. Ved Arveskifte tilfaldt Gaarden senere Else og Klavs omend næppe som Eneeje.

Klavs Krummedige og Else Limbek sad i hvert Fald ikke ret mange Aar ved deres arvede Gods, inden forskellige Slægtninge havde hver sit Pantebrev paa Dele af Nebbe. Blandt disse Slægtninges Navne findes flere af den gamle danske Adels: Viffert, Rosenkrands, Rostrup o. a.

Det saaledes søndrede Nebbe Gods sammenkøbte Frederik II i Aarene 1576—81 og lagde det som Fæstegods under Lensmanden paa Koldinghus. I en Aarrække derefter beboedes nu Gaarden af skiftende Herredsfogder i Holmans Herred. Herredsfogden Peder Nielsen boede der, da Svenskedronningen Kristinas sejrsvante Krigere under Torstensson i 1643 tren over vor søndre Tærskel for at takke for Kristian IV' Nid og Nag mod Svenskerne i Evropas Trediveaarskrig. Aaret efter hærgede Fjenden Nebbe og fordrev Peder Nielsen, der dog drog ind i Gaarden paany, saa snart de strænge Revsere igen var draget deres videre Kaas. Men 13 Aar senere kom Svenskerne igen med Riset — deres Konge hed da Karl Gustav og Anføreren Karl Gustav Wrangel — og efter at have vadet over den nyskastede Voldgrav om Fæstningen Frederiksodde ved Lillebælt, indtaget Fæstningen og fanget den jyske Hovedhær, fik Nebbe paany Besøg af en Fjendetrop, som først plyndrede og derefter afbrændte Gaarden. I den rivende Armodstid laa Gaarden da øde i Ruiner nogle Aar, mens Ugræs tog Overhaand paa dens vide Marker.

II.

Nebbegaard — Jens Larsen Risom.

Jens Larsen Risom hed en Mand, der under Krigen, som Ridefoged paa Bornholm, havde været med til ved et Kup at generobre Fæstningen Hammershus paa Øen, der var kommet i Svenskernes Besiddelse. Desuagtet forlangte Svenskekongens Underhandlere ved Fredsforhandlingerne i Roskilde 1658, at Bornholm skulde dele Skæbne med Skaane og følge denne rige Landsdel som Danmarks Afstaaelse til Sverrig. Og saaledes blev det fastsat i Fredstraktaten. Efter

Fredden var da Risom sammen med Bornholms Indvaanere virksom for at faa Øen udløst af dens tiltænkte Skæbne.

Det lykkedes ogsaa, idet Hannibal Sehested, en af Datidens Evropas smidigste Gesandter, ved en Sendefærd til Stockholm fik Bornholms Udfrielse godkendt. Hannibal Sehested var gift med en Datter af Kristian IV og Fru Kirstine Munk.

Bornholm blev ved Danmark. Det var en stor Foræring i en arm og modløs Tid, da Øens Befolkning ved et Gavebrev kunde overdrage Enevældens Kong Frederik III deres Klippeø ude i Østersøen. Blandt Gavebrevets Underskrivere var ogsaa Jens Larsen Risoms Navn.

Efter Krigens Ophør var denne Mand kommet paa en god Fod med Bornholms Kommandant paa Fæstningen Hammershus, Major Adolph Fuchs, en Pomrer og raa Person, der handlede ilde mod Korfitz Ulfeldt og hans stærke, storlinjede Frue, Eleonora Kristine, mens de sad fangne i Fæstningen. — Iøvrigt synes det, som om Jens Larsen Risom havde sin oprindelige Tilknytning til Jylland. — Han maa have været i Kridthuset hos Fuchs, thi denne tog Risom under Armen ved i en Skrivelse til Kongen at omtale hans Fortjeneste og anbefale ham til kongelig Bevaagenhed. Risom overbragte selv Monarken Brevet, hvorefter han begav sig til Koldinghus Len i Jylland.

Den kongelige Belønning ventede ikke længe. Samme Aar, 1660, skænkede og skødede Kongen sin Underdan. Jens Larsen Risom det øde Nebbegaards Gods og Mølle for ham og Hustru samt den længstlevende af deres Børn, at besidde for deres Livstid.

Jens Larsen Risom tog da det øde Gods i Besiddelse og begyndte at rejse Gaarden af Asken. Det tog godt

og vel en syv Aarstid. Da den i Forsommeren 1668 stod færdigbygget, tog Lensmanden paa Koldinghus Syn over Bygningerne. Der fandtes da en Borggaard, bestaaende af en Vaaning, 10 Fag stort med Kælder under de 8 Fag. Disse 8 Fag var grundmuret i 4 Alens Højde. Vaaningen var 21 Alen lang og 11 Alen vid med et tilbygget Udhus (Bislag) i den ene Husside. I et Hus for sig var der Bryggers og Baggers med en Stue i den ene Gavl. Ladebygningen var 19 Fag lang med Stald i hele den ene Side, og endelig var der et Stolpehus paa 16 Fag samt et 9 Fag stort Træskur, sat paa Lejdere. Om Gaarden var der sat et Pæleværk og omkring Kornvangene de brugelige Risgærder, som efter Høsten tildels toges op for atter at tages i Brug næste Aar, naar Lærken slog sine Triller over tilsaade Vaarkornsagre.

Endnu inden Byggeriet helt var til Ende, havde Risom faaet det Herremandsprivilegium at maatte opdrætte Fedeøksne til Eksport, saa mange han af eget Foder kunde føde Vinteren over. Efterat Byggeriet godt og vel var til Side, købte han i 1664 for godt 6000 Rdl. en Del kongeligt Jordegods forskellige Steder i Egnen, hvilket tyder paa, at han har været en dygtig Mand, der har klaret sig godt. Det købte Jordegods laa i 6—7 Sogne, hvoraf noget i Skjærup og andet i Tavlov. Altsammen var det øde og forsømt, men til Gengæld repræsenterede det 197^{1/2} Tdr. Hartkorn. Imellem var en Del Aalegaarde i Elbo Herred, som straks kunde give en Indtægt. Og paa Købet fik Risom for de tre første Aar halv Skattefrihed af Jorden og i Tilgift en Rosin: — Assessortitlen. Og endelig toppede Jens Larsen Risoms Lykkestjerne i 1676, da Kristian V skødede ham Nebbegaard til evigt Eje. — Mangen god Dag længere levede Jens Larsen Risom.

1680 købte han Hovedgaarden Brandbjerg i Kollerup Sogn ved Jelling. Efter hans Død i 1694 fik Sønnen Jokum Gaarden, der nu var i Flor. Jokum Risom døde ret ung, først i 1700'erne, hvorefter en Svoger, Enevold Madsen Bolvig blev Herre paa Nebbegaard.

Gaarden stod i Matrikulisten fra Frederik II' Tid opført som Fæstegaard under Koldinghus. Da den nu atter var Selvejrgaard, opstod der Tvivl om, hvorvidt den skulde anses for en Hovedgaard med privilegerede Friheder, navnlig m. H. t. Tiendeydelsen, eller den skulde regnes for en Bondeggaard. I den Anledning førte Enevold i nogle Aar, fra 1710, en Del Retstrætter, der endte med, at en Højesteretsdom erklærede Gaarden for at være en Sædegaard, altsaa med Tiendefrihed.

Enevold Bolvig havde en Søn, Laurids, der ejede Brejninggaard i Brejning. Da Faderen var død, overtog han tillige Nebbegaard, og han vilde da lægge de to Jordegodser sammen saaledes, at Brejninggaard skulde høre under Nebbegaard, men det blev ham forment, hvorfor han lod sit Forsæt falde. Nebbegaard var Slægten Bolvigs Besiddelse til ind i 1800'erne.

LITTERATUR OM VEJLE AMT

AF AAGE BREDSTED

- Afzelius, Adam: Museet paa Koldinghus lever højt paa Slotsruinens Seværdighed. (i: Jyllandsposten 27—10—1943).
- Agerskov, Gustav: En gammel Fjordfisker fortæller Minder fra Horsens Fjord og Boller Fiskehuse. (i: Horsens Folkeblad 26—6—1943).
- Anders Sørensen Vedel. (i: Randers Dagblad 7—11—1942).
- Askjær, Jacob: Den danske Histories Banebryder. 400 Aars Dagen for Saxos danske Fortolker Anders Sørensen Vedel. (i: Brugsforeningsbladet, Aarg. 15, Nr. 23).
- Mester Anders Veile [Anders Sørensen Vedel]. (i: Aarhus Stiftstidende 9—11—1942).
- Baungaard, J. C.: Forsvundne Kirker paa Horsenseggen 1—2. (i: Horsens Folkeblad 15—5 og 22—5—1943).
- Bengtsson, Frans G.: Røde Orm. 1942. 240 S. »Hvordan man drak Jul hos Kong Harald Blaatand [i Jelling].« S. 115—41.
- Blinkenberg, Andreas: Kristian Sandfeld. (i: Politiken 17—1—1943).
- Boberg, Inger M.: Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. (i: Social-Demokraten 24—1—1943).
- Bollerup, E.: Rensningsanlæg for Spildevand i Vejle. (i: Stads- og Havneingeniøren, Aarg. 33, S. 87—91).
- Bredsten Haandværkerforening. Mindeblade paa Foreningens 50 Aars Dag. 1893 — 28. Februar — 1943. 1943. 34 S. ill.
- Brix, Hans: Anders Sørensen Vedel. (i: Berlingske Tidende 8—11—1942).
- Byskov, J.: Digteren Anton Berntsen i Anledning af 70-Aars Dagen. (i: Kristelig Dagblad 26—8—1943).

- Christensen, Hjalmar Østergaard: Fire Redefund af Lille Dompap paa Vejleegnen. (i: Dansk ornithologisk For- enings Tidsskrift, Aarg. 37, S. 117—19).
- Christensen, N. Chr.: J. Jensen-Klejs bliver 80 Aar paa Ons- dag. (i: Horsens Folkeblad 17—5—1943).
- Christiansen, Chr.: Paa Vandring efter Folkeminder. [Om Evald Tang Kristensen]. (i: Nationaltidende 24—1— 1943).
- Christiansen, Chr.: Ved Anton Berntsens 70 Aars Fødselsdag. (i: Fyns Tidende 25—8—1943).
- Christiansen, Kaj: Den gamle Folkemindesamler [Evald Tang Kristensen]. (i: Aalborg Stiftstid. 24—1—1943).
- Dyggve, Ejnar: La Fouille par le Musée National Danois du Tertre Royal sud a Jelling en 1941. (i: Acta Archae- ologica, Vol. XIII, S. 65—99).
- Jelling Kongehøje. Resultatet af Nationalmuseets Ud- gravninger 1941. (i: Danmarksposten 1943, Nr. 7).
- Jelling Kongehøje. Udgravningen 1941. (i: Fra Natio- nalmuseets Arbejdsmark 1943, S. 19—31).
- Egebjerg, Lasse: Kolding-Skibet kan udfylde et stort Hul i vor Viden (i: Jyllandsposten 6—9—1943).
- Elfelt, Kjeld: Pasek, en polsk Helt, eller da Koldinghus sprang i Luften. 1942. 24 S. ill.
- Ellekilde, Hans: Danmarks største Folkemindesamler. Evald Tang Kristensen. (i: Berlingske Aftenavis 23—1—1943).
- Elsnab, Andreas: Fødselssamtale med Digteren Anton Bernt- sen. (i: Viborg Stifts Folkeblad 19—8—1943).
- Elwin: Den jydsk Idrætsungdom i eget Hus [Idrætsskolen ved Vejle]. (i: Jyllandsposten 9—5—1943, Tillæg).
- Fang, Arthur: Manden, der gav os vor Fortid tilbage (Evald Tang Kristensens 100 Aars Dag). (i: Politiken 24—1— 1943).
- Friis, Ove: Kolding som Andelsby. 1942. 96 S. ill.
- Hansen, Arnold: Træk af Børkop Apoteks Historie. 1943. 24 S. ill.
- Hansen, Chr. Melchior: Danmarks Forsyningsminister [Kr. Bording], der ikke er saa populær, som han burde være. (i: Vestkysten 7—4—1943).
- Hansen, Ernst Fr.: Et Lam i Ler var hendes første Værk. Billedhuggerinden Anna Marie Carl Nielsen fylder 80 Aar. (i: Kristelig Dagblad 20—6—1943).

- Hansen, H.: J. Jensen-Klejs fylder 80 Aar. (i: Fyns Tidende 14—5—1943).
- Hansen, H. C. F.: Fredericia Sct. Michaelis Kirkes Historie 1668—1943. 1943. 61 S. ill.
- Hatting, Jørgen: Skamlingsbanken 1843 — 18. Maj — 1943. (i: Grønlandet 1943, Nr. 5).
- Hedebøl, Peder: Erindringer fra en Købstad for 50 Aar siden [Vejle] (i: Social-Demokraten, Hjemmets Søndag 5—9—1943).
- Helstrup-Andersen, O.: Evald Tang Kristensen 1843—1943. (i: Holbæk Amts Avis 21—1—1943).
- I Mindeåret for vor store Folkemindeforsker Evald Tang Kristensen. (i: Folkeskolen. 1943. S. 65—66).
  - Vor store Folkemindeforsker Evald Tang Kristensen 1843—1943. (i: Demokraten 21—1—1943).
- Henriksen, Hans: En af de store fra Reformationens Aarhundrede [Anders Sørensen Vedel]. (i: Aarhus Amtstidende 5—11—1942).
- Hjorth, Stenild: Direktør E. Rasmussen, Fredericia. (i: Elektrotekniken, Aarg. 14, S. 59—60).
- Holbak, Niels: I Hundreåret for Evald Tang Kristensens Fødsel. (i: Vestkysten 23—1—1943).
- Holm, Axel: Mindernes By [Fredericia]. (i: Aarhus Stiftstidende 2—1—1943).
- Horsens—Juelsminde Banen. (i: Martin Buch og C. I. Gørmard: Danmarks Jernbaner. 1933. Bd. 1, S. 324—25).
- Horsens—Juelsminde Jernbane 1884—1909. 1909. 10 S. og 3 Planer.
- Hune, Anders: Evald Tang Kristensen i Nordjylland. (i: Aalborg Amtstidende 21—9—1943).
- Højboe, Jørn: Den første Oversætter af Saxo [Anders Sørensen Vedel]. (i: Aalborg Stiftstidende 6—11—1942).
- Jacobsen, Niels: Gamle Koldingslægters Bomærker. 1942. 8 S. ill.
- Jensen, N. P.: Anders Sørensen Vedel. (i: Østsjællands Folkeblad 5—11—1942).
- Jeppesen, Niels: Anton Berntsen 70 Aar. (i: Viborg Stiftstidende 21—8—1943).
- Johansen, Broby: Bagerkringelen paa Jellingstenen. [Om Forfatterens Forsøg paa at konstruere de oprindelige

- Farver paa Jellingstenen]. (i: Social-Demokratens Hjemmets Søndag 4—7—1943).
- Johansen, Broby, og Tage Mortensen: Som Jellingstenen kunde have set ud. (i: Aalborg Amtstidende 22—6—1943).
- Jul i Vejle. 8. Aarg. Red. af Aage Bredsted og E. W. Lorentzen. 1943. 40 S. ill.
- Jørgensen, Carl Th.: Bjerre—Hatting Herreders Højspændingsanlæg 1918—1943. 1943. 47 S.
- Jørgensen, Frede: Skamlingsbanken i 100 Aar Folkemødeplads. (i: Fyns Tidende 18—2—1943).
- Skamlingsbanken som Folkemødeplads i 100 Aar. (i: Horsens Folkeblad 18—2—1943).
- Kaalund-Jørgensen, F. C.: Jelling Statsseminariums Tilblivelseshistorie belyst ved Aktstykker. (i: Vor Ungdom Aarg. 63, S. 177—97).
- [Knudsen, F.]: 1893—1943. Vejle Turistforenings 50 Aars Jubilæum. 12 S. ill.
- Knudsen, Søren: Glud Museum. Danmarks første Landsbymuseum 1912—1942. 1942. 12 S. ill.
- Konradsen, Jenny: I 50 Aaret for Oprettelse af det første Forskoleseminarium [i Vejle]. (i: Folkeskolen, Aarg. 60, Nr. 14).
- Kristensen, Johs. E. Tang: Evald Tang Kristensen 1843—1943. En Samling Artikler og en Bibliografi. 1943. 131 S. ill.
- Larsen, H. C.: Troldhede—Kolding—Vejen Jernbane gennem 25 Aar. 1917—1942. 1942. 48 S. ill.
- Lassen, C. A.: Kolding Havn 100 Aar. (i: Købstadforeningens Tidsskrift, Aarg. 54, S. 423—24).
- Lassen, T. Bundgaard og Lars Nielsen: Brande Sogns Historie. 1942. 552 S. ill.
- Lausten-Thomsen, H.: Anders Sørensen Vedel. (i: Flensborg Avis 16—10—1942).
- Linnemann, Andrea og Anna Smith: Fortegnelse over de Personer, der ere beslægtede i 1ste og 2den Sidelinie med afdøde Capitain i Fodfolket Mads Johan Buch Linnemann. 1890. 15 S.
- Madsen, Arne: Den jyske Bevægelse. Træk af »de stærke Jyders« Historie. (i: Indre Missions Tidende 1943, S. 72—74).

- Mahn, Heinz: Die Königshügel von Jellinge. (i: Der Norden, 20. Jahrg., S. 242—46).
- Marstrand, Vilhelm: Glud Museum. (i: Horsens Folkeblad 8—4—1943).
- Mogensen, A.: Løftets Bæger. Et 100 Aars Minde [Skamlingsbanken]. (i: Hejmdal 20—2—1943).
- Mygind, E. H.: Den geografiske Have ved Kolding. (i: Havekunst, Aarg. 23, S. 113—19).
- n: Fra en Lægmandsbevægelse. [De stærke Jyder]. (i: Bavenen 1942, S. 257—62, 289—94, 337—42, 353—58, 401—06, 449—54 og 481—88).
- Nielsen, Bent: Evald Tang Kristensens 100 Aars Dag. (i: Aarhus Amtstidende 23—1—1943).
- Nielsen, Frederik: Fjorden ved Horsens. (i: Horsens Avis 10—4—1943).
- Nielsen, Gunnar Martin: Spillemandens Søn fylder 70 Aar. [Anton Berntsen]. (i: Fyns Tidende 8—8—1943).
- Nielsen, Johannes: Hjemstavnsbilleder. Slægter og Slægtsgaarde i Bjerre Herred. (i: Horsens Folkeblad 12—4—1943).
- Nielsen, Jørgen: Anders Sørensen Vedel. (i: Fyns Tidende 5. og 6.—11—1942).
- Nielsen, Knud: Jyllands Digter fylder 70. [Anton Berntsen]. (i: Sorø Amtstidende 25—8—1943).
- Nygaard, C. S.: En Digter fylder 70. [Anton Berntsen]. (i: Holstebro Dagblad 26—8—1943).
- Olsen, Ingvard: Rosenvolds Ejere gennem halvfjerde Aarhundrede. (i: Horsens Avis 15—6—1943).
- Orluf, Fr.: Gorms Runesten over Thyre Danmarksbod. (i: Berlingske Aften 12—10—1942).
- Fr.: Kong Gorms Runesten i Jelling. (i: Danske Studier 1942, S. 15—32).
- Petersen, Jakob: Skamlingsbanken 1843—1943. 1943. 312 S. ill.
- Petersen, Jens A.: Ad Jyllands gamle Hærvej. (i: Flensborg Avis 14—4 og 15—4—1943).
- Rasmussen, Karl: To Mindedage. [400-Aarsdagen for Anders Sørensen Vedels Fødsel og 100-Aarsdagen for Hjort Lorentzens Tale i Slesvig Stænderforsamling]. (i: Højskolebladet 1942, S. 745—48).

- Rasmussen, Martin: Den gamle Hærvej gennem Vejle Amt. (i: Fyns Tidende, Tillæg 28—8—1943).
- Ribergaard, Niels: Harald Kidde. 25 Aar efter hans Død. (i: Jyllandsposten 7—8—1943).
- Riismøller, Peter: Evald Tang Kristensen 1843—1943. (i: Aalborg Amtstidende 24—1—1943).
- Rosenstand, K. H.: Anders Sørensen Vedel. (i: Vestkysten 7—11—1942).
- Salicath, Bent: Købestævnet i Fredericia. (i: Nyt Tidsskrift for Kunstindustri 1942, S. 140—42).
- Sandholdt, H. K.: Fra Broderfejdens Dage. Historisk Børnefortælling [fra Kolding og Omegn]. 1943. 154 S. ill.
- Sandvad, Jørgen: Besøg paa Braaskovgaard (i hans: De glade Rejser. 1943. S. 119—27).
- »Kunst er ikke Luksus, men en Nødvendighed« (Samtale med Johannes C. Bjerg). (i: Politiken 23—5—1943).
- Schmidt, August F.: Evald Tang Kristensen. (i: Aarhus Stiftstidende 23—1—1943).
- Evald Tang Kristensen og Holstebroegnen. (i: Holstebro Dagblad 19—1—1943).
- Evald Tang Kristensen og Horsenseggen. (i: Horsens Avis 23—1—1943).
- Evald Tang Kristensen og Ringkøbingegnen. (i: Ringkøbing Amts Dagblad 22—1—1943).
- Evald Tang Kristensen og Silkeborg-Eggen. (i: Silkeborg Avis 21—1—1943).
- Grundtvig og Skamlingsbanken. (i: Aarhus Amtstidende 26—5—1943).
- Læsø, Harald Kidde og »Helten«, dens Tilknytning til Læsø og Læsøs Befolkning. (i: Vendsyssel Tidende 19—4—1943).
- Schmidt, P. M.: Havnefogdens Erindringer. [Erindringer fra Fredericia]. 1942. 183 S. ill.
- Schrøder, Fr.: Skamlingsbankeselskabets 100 Aars Jubilæum. (i: Sorø Amtstidende 17—4—1943).
- Schrøder, Harald: Den jyske Bondepige, der blev anset Kunstnerinde [Anne Marie Carl Nielsen]. (i: Viborg Stifts Folkeblad 21—6—1943).

- Schütte, Gudmund: Thyre Danmarkarbot. (i: Danske Studier 1941, S. 103—12).
- Skov, Sigvard: Skibsfundet i Koldingfjord. (i: Aarhus Stiftstidende 15—9—1943).
- Skovmand, Arne: Resultatet af Udgravningen af Kong Gorms og Dronning Thyras Høj. (i: Aalborg Stiftstidende 15—10—1942).
- Skovmand, Roar: Anders Sørensen Vedel og Ribe. (i: Jul i Vestjylland, Aarg. 8, 1942, S. 4—9).
- Statens Forskoleseminarium i Vejle 1918—1943. 1943. 65 S. ill.
- Swane, Jørgen: Vejle Borgerbog 1754—1870. Udg. af Vejle Byraad. 1943. 90 S.
- Sørensen, Sv.: Anders Sørensen Vedel. (i: Aalborg Amtstidende 8—11—1942).
- Therkelsen, Karen: Indremissionær Rasmus Hansen. Hans Liv og Virksomhed i Taulov og Smidstrup Sogne. (i: Hjemliv og Trosliv Bd. XI, S. 116—44).
- Thøgersen, Fridlev: Moserne i Vejle Amt. (i hans: Danmarks Moser. 1942, S. 3—9).
- Vanggaard, J. S.: Jelling-Højenes Gaade er løst. (i: Flensborg Avis 8—5—1943).
- Vejle Amts Plejehjemsforening 1892—1942. 1943, 60 S. ill.
- Westphall, Povl: En Kunstnerskæbne [Johannes Bjerg]. (i: Jyllandsposten 11—4—1943).
- Landbrugsminister Kristen Bording. (i: Jyllandsposten 23—5—1943).
  - Peder Hedebols Livseventyr. [Indtryk bl. a. fra Barneaarene i Givskud og Vejle]. (i: Jyllandsposten 31—1—1943).
  - Professor Hans Brix fortæller [bl. a. om Drengaaarene i Vejle]. (i: Jyllandsposten 17—1—1943).
- Østergaard, Peter: Anton Berntsen — den jydsk Dialekt-digter. (i: Aarhus Amtstidende 12—8—1943).
- Østjyllands Husmandsskole. (i: Højskolebladet 1942, S. 386—88).

Vejle Amts historiske Samfunds mangeaarige og omhyggelige Revisor, Købmand Harald Andersen, Kolding, afgik ved Døden den 11. Oktober 1943.

Harald Andersen var ikke alene i den historiske Forskning, men ogsaa paa forskellige andre Omraader en stærkt interesseret Mand, som bl. a. ved talrige Rejser i eget og i fremmede Lande havde beriget sin Aand og skærpet sit Blik for det skønne i Naturen og til at skelne det værdifulde fra det mindre værdige. Han var af Natur stiltfærdig, storsindet og god, og hans Navn vil derfor stedse blive mindet med Hæder af enhver, der havde lært ham at kende.

Niels Jacobsen.

AARSBERETNING

Siden sidst er der indenfor Vejle Amts historiske Samfund bl. a. sket det, at vi har skiftet Formand. Ved Aarsmødet i Kolding den 25. Juni trak fhv. Aamtsraadsmedlem Jørgen Krag sig tilbage; Overbibliotekar Ebstrup, Kolding, nyvalgtes til Bestyrelsen, Førstelærer Marius Hansen, Bredballe, og Lærer Rasmus Mortensen, Lindeballe, genvalgtes. Købmand Harald Andersen og Kommunalærer Jørgensen, Kolding, genvalgtes som Revisorer. Harald Andersen er i Efteråret afgaaet ved Døden.

Overbibliotekar Bredsted og Lærer Rasmus Mortensen takkede Krag, som har været Medlem af Bestyrelsen siden 1914, de sidste 5 Aar Formand. Krag var dybt interesseret i Amtets Historie, og vi skylder ham Tak for hans Arbejde og for hans Færden iblandt os.

Bestyrelsen valgte derefter Førstelærer Marius Hansen til Formand, Arkitekt Zachariassen, Fredericia, til Næstformand og Landinspektør Johansen, Kolding, til Kasserer. Redaktionsudvalget bestaar af Lærer Rasmus Mortensen, Overbibliotekar Bredsted og Overbibliotekar Ebstrup.

Aarbogen vil fremtidig blive udsendt noget tidligere end hidtil: 1. Halvbind før Paaske, 2. Halvbind omkring 1. November.

Med Foraarsleveringen 1944 følger William Berthelssens: »Stenalderbopladsen i Vejledalen og Sønderkær«. Dette Værk, som Vejle Amts historiske Samfund udgiver, og som i Boghandelen kommer til at koste ca. 15 Kr., modtager vore Medlemmer gratis. — Virk for Tilgang af nye Medlemmer!

Bestyrelsen retter en Tak til Undervisningsministeriet, Vejle Amt, Fredericia, Kolding og Vejle Byraad og de Sognekommuner, Banker og Sparekasser, som med deres Aarsbidrag har støttet vort Arbejde.

Rasmus Mortensen.